

HÉT HÁRS

Evangélikus folyóirat teológiáról, kultúráról, közösségről
XIV. évfolyam 1–4. szám

2015. karácsony

SZERZŐINK

Bartha István	evangélikus lelkész
Csepregi András	evangélikus lelkész
Dietrich Bonhoeffer (1906–1945)	evangélikus lelkész
Donáth László	evangélikus lelkész
Erdélyi Ágnes	filozófus
Gerlóczy Ferenc	újságíró
Lőrincz Borbála	egyetemi hallgató
Ludassy Mária	filozófus
Marián Istvánné	textilmunkás, tisztviselő
Nánai László	fizikus
Pamer Nóra (1924–2011)	régész, építészettörténész
Papp Oszkár (1925–2011)	festőművész, grafikus
Petrás Éva	történész
Pomogáts Béla	irodalomtörténész
Révész György	tanár
Paul Tillich (1886–1965)	evangélikus teológus
Valachi Anna	irodalomtörténész
Zalatnay István	református lelkész

Donáth László

Bonhoeffer mosolya

*Vixit Invictus enim morior –
életem, s le nem győzve halok meg.*

Alighogy végképp lecsukta szemét Mózes, az Úr szolgálja, az Örökkévaló Józsuehoz fordult: *Hazak* – „légy erős és bátor. Ne félj, és ne rettegj, mert veled van Istened, az ÚR, mindenütt, amerre csak jársz.” (Józs 1,9) Ez a parancs hármat jelentett. Foglalja el a földet az évtizedek óta a pusztában bolyongó gyülevész sereg élére állva. Azt a földet, amelyet az atyák Istene most nekik ad, amelyért Mózes kihozta őket Egyiptomból, a szolgaság házából, és a Sínai-hegyen megalkotta a törvényt együvé tartozásuk közös normájaként. Másodjára: őrizze meg a törvényt. Mert mit ér a föld, ha nem lesz hazává. S haza csak ott van, ahol a nyelv és a kultusz közösségében egymás sorsát sajátjukként ismerik föl, s ekként is hordozzák azt. S végül a *hazak* azt jelenti: merj és akarj ellenállni.

Isten népe nem kicsiny vagy nagy. Istené lenni nem mennyiség kérdése. Ez a nép, mint teremtője maga: rejtett, elrejtőzködő valóság. Isten emberei nem valami mennyei casting eredményeképpen nyerik el földi szerepüket, amely többnyire konfliktusok, viták, megbotránkoztatások sokasága, és amely üldöztetéssel és szenvedéssel jár. Sokszor nemcsak a siker esélye nélkül, hanem a megigazulás reménye nélkül is. A mi realitásunk Jeremiás kétségbeesése. Nemcsak az ostoba és Istentől elrugaszkodott népek, nekünk sincs békességünk: akkor sem, ha mást és másképp akartunk, mint a tudatlan és erőszakos, magát mindenkor többségnek és Istentől valónak hirdető, de igazában a látható politikai hatalom bálvá-

nyát imádó tömeg. Ez a tömeg nem váltható meg. Nem tanítható, és nem javítható. Bárkit elfogad, aki gyermeki illúzióit megerősíti, aki elhitei vele, hogy valódi teljesítmény nélkül, a pusztá lét okán jussa van mindarra, amit mások keserves munkával teremtettek meg.

Az üdvpróféták, a királyi udvar spirituális kegyencei nem szolgatársai Jeremiásnak. Megveti őket, és nyilvánvalóvá teszi, működésük egyszerre isten- és embertagadó. Nem az a megrendítő, hogy ellenei szimplán hazaárulónak tekintik, s gyalázását politikai rítussá teszik, hanem az, hogy egy idő után nem hiheti, mindez Isten tudta nélkül való lenne. Jób sem törődött bele abba, hogy barátai sorsa alakulása miatt nyeglén istentelen bűnössé alacsonyítsák. Jeremiás és Jób és Jézus nem naiv: nem becsülik le az ember eredendő esendőségét. De igazán megrendültté Isten csöndjétől lesznek. Miért hallgat, miért engedi?

*

Apám soha nem nevezte magát sem forradalmárnak, sem ellenállónak. A szabadságot szerető emberek rendjéből származott, aki éppúgy viszolygott a gyáva lelkektől, mint a másik javát, életét könnyedén bevőkötől. Mindig csak a saját bőrét vitte vásárra, s vitte mindig újra. Szerencsére nem érte meg, hogy bárki hősére ismerjen benne. Sem tanokat, sem ügyeket, sem elveket nem hagyott ránk. Csak a tartását. Ha állunk e csiricsaré világban, szemben a magyar közélet dölyfös percembereivel, azt ennek a tartásnak köszönhetjük, mely nem emlék, nem jelkép, hanem sors. Nemcsak az enyém, nemcsak azoké, akik e földet honuknak tartva lakják és szolgálják, jász-índián dedunokájának is ez az öröksége, ha Brazíliában felcseperedve rábólint erre: *hazak* – légy erős és bátor, ne félj, és ne rettegj!

*

Április 9-én volt hetven éve annak, hogy a Hitler elleni merényletben való részvétele miatt a flossenbürgi koncentrációs táborban kivégezték Dietrich Bonhoeffert, sógorával, Hans von Dohnányival együtt. Amíg az evangélikus egyház előkelői a két háború közti igazságügyi minisztérium kodifikációs munkájáért – így a hazai zsidótörvények előkészítéséért is – felelős és 1944 nyarán néhány hétig miniszterként is dolgozó Vladár Gábor emlékezetét tartották meg-elevenítendőnek, és a fasori gimnáziumban konferenciát rendeztek a fungáló igazságügy-miniszter aktív részvételével, addig Iványi Gábor, a négy éve pszeudolegalitásúvá tett Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség elnöke, Bonhoeffer élete és műve köré szervezett tudományos tanácskozást. Az előadók szinte kivétel nélkül ötvenes

éveik elején járó, köztisztületben álló tudós férfiak voltak, akik abban is hasonlítottak egymásra, hogy fontosnak tartották kijelenteni: egykor, ifjúkorukban euforikus élményt jelentett számukra a mártír lelkész írásait olvasni, fordítani. De ahogy teltek-múltak az évek, ma már kritikusabban látják őt, azt is, ahogy az egyházzól és a kereszténységről gondolkodott, azt is, ahogy élt, kiváltképp a zsarnok elpusztításának tervében való aktivitását.

Tényleg dühbe jöttem. Micsoda nyárs-polgári nyekergés ez! A később születettek kegyelmi állapotának frivolitása. A házigazda Iványin kívül egy sem volt közülük, aki – analóg módon – kora, korunk égető szociáletikai kérdéseire választ keresett volna. Iványi Gábor immár negyven éve elevenen tartja a 16. század magyar reformátorainak példáját: tanít, prédikál és protestál. Többnyire az éppen hatalommal bírók által a legalitáson kívülre kényszerítve, jószívű emberek anyagi és szakmai segítségére támaszkodva. Így volt ez a 70-es évek végétől egészen a rendszerváltásig, amikor Solt Ottiliától megtanulta, miképp kell bármily urasággal szemben a szegények, a cigányok, az emberi jogaiktól megfosztottak mellett kiállni. S így van ez ma is. Választani kell aközött, hogy valaki a menekülő, az idegenek emberi méltóságát óvja, vagy a kormányzatot támogatja, s egyetért az idegenellenes plakátok, a szögesdrótok kihelyezésével, mi több, a közvetlen gyűlölködéssel. A nyári hónapok nyilvánvalóvá tették, hogy az etikai szükséghelyzet több száz magyar embert áldozatkésszé és leleményessé tett. Nemcsak keresztényeket, nemcsak hívőket, nemcsak nőket. Szegedtől Hegyeshalomig százak bizonyultak rezisztensnek a mindent elárasztó hisztériakeltéssel szemben. Jó tudni, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház püspökei elsőként

és testületileg egyetlenként a menekültek támogatására szólították fel a gyülekezeteket, országos gyűjtést és a gyűlöletkampány következményeit enyhíteni hivatott különféle akciókat hirdettek. Nem lehetett könnyű az országos felügyelő élete, akinek patikamérlelgen kellett kijelentései lehetséges következményeit latolgatni, hogy sem egyházi, sem helyettes államtitkári státusával ne kerüljön ellentmondásba.

Ha Európa nem is, Magyarország újra csendesnek látszik. A dolgok visszazökkennek a normálisnak gondolt kerékvágásba, s a nemrégén még Vladárt laudáló miniszter benyújtotta a botrányosnak, alkotmány-sértőnek és az Európai Unió által tűrhetetlennek minősített 2011. évi CCVI. törvény módosításáról szóló tervezetét. E törvény nem egyszerűen az egyházak állam által elgondolt és szabályozott működéséről szól, hanem elsősorban a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról. A parlamenti vita lezárult, lényegében szinte kivétel nélkül kormánypárti képviselők dicsőítették a magyar jogalkotás ezen újabb skandalumát. Az egyházak nem nyilatkoztak. Sajtójukban csupán MTI-közleményeket publikálnak.

*

Hazák, légy erős és bátor! – inti az Örök-kévaló Józsuét, mert az élet nem csupán Szókratész és Voltaire, Augustinus és Kant, Luther és Tillich számára szakadatlan szűk-séghelyzet, hanem minden szabadságára és emberi méltóságára érzékeny felnőttnek is. Az élet kényszerítő körülményei között dönteni kell. Erre csak az képes, aki nemcsak a döntés kikerülhetetlen voltával van tisztában, hanem azzal is: ha lemond erről, mások döntenek helyette. Meglehet, kárára,

sőt vesztére. Bonhoeffer etikája elválaszthatatlan krisztológiájától. Úgy halt meg, hogy töretlenül hitte: Németország és Európa tragédiája véget vet a hatalom büvöletében élő, infantilis vallásosságnak. Ami a szörnyűség után újjászületik, nagykorú kereszténység lesz. Szinte minden ránk maradt fényképén mosolyog. Sztoikusán? Bízó hittel? Ki tudja.

Babits Mihály

Ha nem vagy ellenállás

Úgy élj, hogy a lelked is test legyen
melyen színeket ver vissza a nap.
Foglalj magadnak tért a levegőből,
határozott helyet az ég alatt.

Mert semmi vagy, ha nem vagy ellenállás.
Vigyázz, ne fújjon rajtad át a szél!
Őrizzed árnyékodban szent, komoly
s nyugodt dolgok biztos léleketét.

Úgy élj, hogy a lelked is test legyen!
Fordíts háta a politikus vénnek
karának, s szögezz mellet a bolond
fiatalok gyanakvó seregének.

Vesd meg a lábad, az idő gonosz
s egy bal léptedre les már a vadon.
Ne táncolj minden ősz füttyére, mintha
virág volnál a saját sírodon.

Ha meghalsz, a lelkedből is virág nő
s ing-leng a hitvány jövendőök szelében.
De makacs csontod a virág alatt
üljön súlyosan és keményen.

Zalatnay István

Krisztus-követés és hatalom¹

I.

A hatalomhoz való viszony kérdése jó ideje előkelő helyen áll az egyház témakatalógusában. Sokféle nézet fogalmazódik meg, de van egy általános tendencia: a hatalommal kapcsolatos egyházi diskurzus egyre kritikusabbá válna. A hatalom veszélyeinek, a hatalommal visszaélés rémképének esetelése, a sokszor már karcos fogalmazás a legkülönbözőbb hatalomgyakorlókkal szemben felekezettől, teológiai megközelítéstől függetlenül szinte mindenütt megtalálható. Ez az alapállás annyira normatívvá vált, hogy megsértése szinte a keresztyén közegből való kirekesztést vonja maga után.

Zavarba ejtő azonban, hogy mindennek egy jó évszázaddal ezelőtt még nyoma sem volt. Alig beszéltek az egyházban erről a témáról, s ha igen, nagyon mást mondtak. Miért? Hogyan válhattak evidenssé olyan nagy teológiai felismerések, amelyek korábban legfeljebb az egyház perifériáján jelentkeztek?

Elgondolkodtam azon, ha minden valási kötődés nélküli értelmiségi lennék, akkor is szívesen eljöttem volna-e erre a konferenciára. Hogy jót mulassak azon: vajon mit mondanak a hatalomról azok, akik *kies-
tek belőle*. Azok, akiknek *savanyú a szőlő*.

Mit mondunk annak, aki egyszerűen csak rámutat: az elmúlt évszázadokban a keresztyénség történetét jellemző egyik, ha

nem a legfontosabb folyamat az egyház fokozatos – hol gyorsuló, néha kicsit lassuló ütemű – hatalomvesztése volt? A regionális különbségek – különösen a harmadik világ egyes részein nagyon sikeres keresztyén misszió – ellenére, több évszázados masszív folyamatról van szó. Hát nem ez tükröződik csupán a hatalomról való keresztyén gondolkodás radikális változásában? Ha egy kilencedik X-ét taposó ember azzal büszkélkedik, hogy példás szexuális önmegtartóztatásban él, akkor azon csak nevetni fogunk. Hát így nevetnek odakinn azon, hogy itt bent mi miket beszélünk.

Alaptalanul? Sajnos, a történelmi folyamatok megítélésénél bizonyításra vagy cáfolásra nincs mód; ugyanis hiányzik a kísérletezés lehetősége, amely a természettudományokban a szakadatlan fejlődés alapja. Ebben az esetben sem tudjuk vizsgálat tárgyává tenni, mit mondanának ma a keresztyének, ha nem lett volna szekularizáció.

Vagy talán mégis? Van a világnak egy része, ahol a keresztyénség kiszorult a hatalomból, sőt elnyomottá vált – s azután a folyamat visszafordult. Az egyház visszanyerte egykori hatalmának – bár csak kisebb, de mégis számottevő – részét. Ez történt velünk közép- és kelet-európai keresztyénekkel: a *szekularizációt deszekularizáció* követte. Hogyan sáfárcodtunk az újra nekünk osztott legalább egy talentummal? Nemcsak a magunk nevében, hanem – a mondottak értelmében – az egész keresztyénség hitelességét kockára téve. Mi, a világ ezen tájain élő keresztyének (különösen is itt Magyarországon) egy hatalmas történelmi kísérlet kontrollcsoportjává lettünk. Onnan kívülről nézve a világtörténelem kísérletezik velünk – innen belülről nézve maga az Úristen tesz próbára.

Persze a cinikus, vagy talán csak józan független értelmiségi – bennem is lakik belőle egy – csak mosolyog ezen. Nincs itt

¹ Az előadás az idei *Colloquium Discipulorum* ökumenikus konferencián hangzott el Bakonybélben 2015. október 17-én.

mit keresni bármilyen hitelességet, még az elemi logika szabályait sem. A hatalomhoz való viszonyulás egyedül attól függ, hogy ki milyen pozícióban van. Amiképpen a hatalomra kerülő pártok néha pontosan azt teszik, amit ellenzékben fulmináns kritikával illettek, úgy az egyház hatalomhoz való viszonya is természetesen egészen más a hatalomból való kiszorulás és a hatalom-viszszaszerezés folyamatában. Az ezenközben kidolgozott – vagy nem túlzottan kidolgozott – elméleti konstrukciók, a hivatkozások elvekre vagy Krisztusra, mind afféle „teológiai termékek” tekintendők. Így van ez, és nem is lehet másképp.

Valóban? Fontoljuk csak meg: ez a „termékes magyarázat” két dolgot feltételez. Egyrészt azt, hogy minden ugyanolyan, minden ugyanúgy működik. Ugye nem kétséges: ha a politikában és a teológiában csak termékek vannak, akkor ugyanez igaz mindenütt másutt is. Ugyanígy kell beszélünk művészeti termékről, szerelmi termékről stb. Vagyis: minden ugyanolyan. A másik feltétel az, hogy ez a mindenre igaz magyarázat nagyon egyszerű. Minden emberi cselekvésnek egyetlen, kézzelfogható oka van.

Kétségtelen, a világot megérteni akaró ember sokszor jutott arra, hogy minden azonos – végső soron, valahol a legnagyobb, megragadhatatlan, misztikus mélységben. Ezt gondolják évezredek óta Indiában, erre jutott számos gondolkodó a régi görögök-nél és a keresztyénség sok jelese is.

Másrészt olyat is gondoltak sokan, az egzakta természettudomány eredményei által lenyűgözött újkorban különösen is, hogy el kell feledni a misztikus mélységeket, és a szemmel láthatóra, a megragadhatóra, az igazolhatóra kell csak tekinteni. A bámulatosan sokszínű látható valóságra. A világ illuzórikus intenzitásának feltárása helyett valós extenzitásának kifogyhatatlan sokféleségére kell koncentrálni.

Mind a két gondolat figyelemre méltó, külön-külön igaz is lehet. De, hogy együtt legyen az – az valószínűtlen. Mófdelett valószínűtlen!

II.

A mondottak talán ahhoz elégségesek, hogy – Paul Ricoeur javaslatát megfogadva – parafrázálva – gyanakvók legyünk a „gyanakvás hermeneutikáival” szemben: hogy ne vegyük készpénznek, amikor arról győzködnek, hogy gondolataink, érzéseink valójában csak silány köntösként leplezik a mögöttes igazi okot: a gazdasági érdeket (à la Marx) vagy a hatalom mindenek fölötti akarását (à la Nietzsche) avagy elfojtott szexuális vágyainkat (à la Freud). Merjük nyugodtan kérdezni: keresztyén hitünk alapján mit

helyes gondolnunk a hatalomról – a magunkéról és másokéról?

Adódna, hogy elsőként azt vizsgáljuk meg; mit találunk erről a Szentírásban. Mindjárt itt elakadunk azonban. A Bibliában a hatalom kérdése két fontos kontextusban jelenik meg, de egyik sem igazít el most.

Az egyik fő összefüggés Isten hatalmának témája. Az erről való beszéd azonban a teológia kényszerű analógiás beszédmódjának szélsőséges példája. Mít értek ezen?

Istenről legtöbbször az emberi élet és viszonyok területéről vett kifejezéseket használva beszélünk: a hasonlóság mindig csak viszonylagos. Így van ez akkor is, ha Isten szeretetéről, haragjáról vagy éppen Fiáról van szó.

A hatalom esetében azonban annyira távol van egymástól az a két valóság, amelyet az analógiás beszédmód összekapcsol, hogy az lehetetlenné teszi az *analógia visszafordítását*. Sokszor fogalmazhatunk így: „Az ember legyen ahhoz hasonló, amilyen az Isten!” – mármint az embervilágból vett hasonlatokkal leírt Isten. A teológiai gondolkodásnak ez a furcsa belső feszültsége sokszor nagyon inspiráló. Itt azonban nem. Az Isten hatalma nem lehet minta az emberi hatalomgyakorlás számára úgy, ahogyan lehetséges, ha szeretetéről, könyörületességéről stb. beszélünk.

A hatalom kérdésének másik fontos összefüggése a Szentírásban az Isten népének az őt elnyomó hatalomhoz való viszonya: Babilon és a mindenkori „babilonok” problémája. Ez az összefüggés az Isten népe történetének bizonyos korszakaiban nagyon fontos: a mártírok korában. Mi azonban nem ebben a helyzetben vagyunk. A szekularizáció miatti keserűségünket azért ne akarjuk a mártírok élet-halál küzdelméhez hasonlítani (a deszekularizáció nem kelendő gyorsasága miatti bosszankodásunkat pedig kivált ne)!

Ezen a két kontextuson kívül a hatalom kérdésének – legalábbis az Újszövetségben – nincs központi jelentősége. Persze ha azt gondoljuk, hogy az ember és ember közötti kapcsolat mindig alapvetően a hatalomról szól, akkor mondhatjuk, hogy a keresztyén emberek közötti kapcsolat is a hatalom körül forog. Mondhatjuk – de a Biblia nem ezt mondja; más a megközelítése. Istenről valóban nem tudunk anélkül beszélni, hogy ne mondjuk ki: övé „az ország, a hatalom és dicsőség”; az ember esetében másképp van: elég „a hit, a remény és a szeretet”.

III.

Erről a témáról gondolkodva nem lehet elkerülni azt a kérdést, hogy milyen szerepet játszott a keresztyénység a nyugati társadalmak formálásában? Nem érvényesültek-e abban a keresztyéniségből fakadó indítások? A mai nyugati társadalom alapjaira nézve van olyan álláspont, hogy azok egy az egyben a keresztyéniség termékei. Van olyan is, amely szerint semmi köze hozzájuk a keresztyéniségnek, sőt inkább az attól való elfordulásból vezethetők le. Az igazság alighanem valahol a kettő között van. Az emberek közötti lényegi egyenlőség, az ember alapvető méltóságának, szabadságának gondolata a keresztyéniségből származik, a jogállamiságé sokkal inkább Rómából, a többségi elvé a görög demokráciából.

Nem azt a következtetést kell-e akkor levonnunk, hogy a feladatunk a keresztyén elvek bevitele a világba? Nem, ugyanis azok már ott vannak. Azokat már bevittük oda. Tessék csak belegondolni: elképzelhető-e, hogy egy hatalommal megbízott ember ne azt bizonygassa, hogy ő a közösségért és nem személyes érdekből vállalja, akarja az adott pozíciót. Állhat-e elő bárki azal, hogy nem fogja tiszteletben tartani a rá bízottak emberi méltóságát? Mondhatja-e

bárki azt, hogy nem elfogultságmentesen jár el, hanem kénye-kedve, személyes szimpátiája alapján?

Ilyet senki nem mond – csak ezt teszi. Folyamatosan megsérti a meghirdetett elveket. Számos más kultúrában nem ez a helyzet: ott a hatalom mintegy természeti tulajdonságként tapad a hatalomgyakorlóhoz, arról nem kell elszámolnia. (Természetesen az adott kultúra értékrendje felől nézve az illető ettől még lehet kiváló vagy silány ember.) A mi keresztyénség által formált kultúránk alapvető jellemzője a nagyon magas elvek és az attól nagyon eltérő valóság közötti *diszkrépancia*. És ez az, ami leginkább a keresztyénségből fakad. Végző soron a keresztyén lét alapvetően eszkatologikus öntelmezéséből.

Ezért hát a keresztyénség alapvető feladata – ma már !! – ezen a téren *nem annyira az elvek meghirdetése, mint inkább az elvek számonkérése*: saját magán – és ha önmagán, akkor már másokon is.

A keresztyének kiváltságos pillanatokban Isten kegyelméből azzal hatnak, hogy egy-egy kis szigeten felismerhető módon valóra váltják a magas elveket. Folyamatosan azonban nem *az elvek valóra váltásával* hathatnak, hanem *az elvek valóra váltani akarásával*. Az elvek és a gyakorlat közötti szakadék megszenvedésével. Ha tetszik: a kognitív diszszonancia állandó fenntartásával. Ennek lehetőségét nem befolyásolja az egyház hatalmának mennyisége, csak a minősége. Mert a „mindenki hazudik” állítás csak addig igaz, ameddig nem akad egyvalaki, aki másképp tesz. Körülnézve a világban, mondhatjuk-e, hogy az egyház ilyen „valaki”?

IV.

Mindezek után: mihez kezdjünk hát saját hatalmunkkal? Nem lehet, hogy elég, ha sokkal egyszerűbb, gyermeki naivitással arra törekszünk, hogy annyi-ameny-

nyi hatalmunkat jóra használjuk, hogy minél több jót cselekedjünk a világban? Az ezzel a leegyszerűsítéssel szembeni evidens ellenérv, nevezetesen, hogy előbb definiálnunk kellene a jót, úgy gondolom, nem igazán állja meg a helyét. Sokszor valóban nem könnyű eldönteni, mi a jó. De bőségesen van, amiről tudjuk, hogy az jó: jó segíteni a szenvedőkön, jó a megértést, megbocsátást szolgálni emberek között, jó önzetlenül használni a tudásunkat, pénzünket, pozícióinkat. Mindannyian ismerünk olyanokat, akik igyekeznek így élni, akik valóban sok jót tesznek – mi pedig irigyeljük őket. Azokat, akik, ha gyarló módon is, de követik a gyógyító Jézust. Azokat a szent pillanatok, amelyekben útitársul szegődünk hozzá, semmi nem kérdőjelezheti meg.

Azt azonban igen, ami következő lépésként szinte ellenállhatatlan erővel kényszeríti ránk magát. Ha tudtam segíteni ezerből egy rászorulón, óhatatlanul segíteni akarok a másikon, a harmadikon. Ehhez viszont eszközökre van szükség: több pénzre, nagyobb befolyásra, mozgástérre, vagyis ha-

talomra. Ezen eszközök megszerzésének törvényei a körülöttünk lévő világ szerkezetétől, mechanizmusaitól függenek. Ezekhez kell alkalmazkodnia annak, aki hatékony akar lenni: akkor is, ha rosszat, akkor is, ha jót akar cselekedni hatékonyan. E világ természete nem zárja ki azt, hogy jó célokat tűzzön ki az ember – azt azonban igen, hogy a jó hatékonyabb legyen a rossznál. A versenyképességhez ehhez a világhoz kellene alkalmazkodnia – csak hogy az ő országa nem e világból való.

Ezért vált kudarcá az a realizált eszkatológia, amelyben a 19. század protestáns teológiája hitt: hogy addig-addig javítgatjuk a világot, amíg csak itt nem lesz Isten országa. (A katolikusok majd elmondhatják, hogyan volt ez érvényes nem csekély mértékben a középkori egyházra is.) Sőt, nem ugyanígy gondolkodtak-e azok is, akik királlyá akarták kenni Jézust? Akik neki akarták adni a hatalmat, hogy minél több jót tehessen. Ő azonban – így olvassuk – elrejtőzött előlük.

Az ördög eme csele felismerésének senkit sem kell eltántorítania a jó cselekvésétől. Valami mástól azonban igen: a cél-rationális cselekvéstől, annak a logikának az elfogadásától, amely a jó cél érdekében hajlandó asszimilálódni a nem-krisztusi valósághoz. A Krisztus-követő embernek a hatalomhoz való viszonyában *cél-irracionalisnak* kell lennie. Természetesen nem abban az értelemben, hogy esztelenül kellene viselkednie, még kevésbé abban, hogy felelőtlenül. Azzal azonban tisztában kell lennie, hogy a cél és eszköz közötti kapcsolat a keresztyén cselekvésben nem követheti azt a logikát, amely e világban a hatékonyság alapja.

V.

Az egyház történetében nem véletlenül van egy gyökeresen más mintája is a hatalomhoz való viszonyulásnak. Olyan, amelyik az

előbb vázolt összefüggés konzekvenciáit radikálisan érvényesíti.

Ockhami Vilmost, a késő középkor legkiemelkedőbb filozófusát két szerzetes-társával együtt kiközösítette VI. Kelemen pápa, mert ragaszkodtak ahhoz az álláspontjukhoz, hogy a ferences rendnek semmilyen vagyona ne lehessen. Rettegett Iván alatt rengeteg ortodox pap halt meg azért, mert ugyanezt képviselték: nem akarták, hogy az egyház tulajdonába vegye a cár által gondosan kiirtott korábbi nagybirtokos réteg földbirtokait.

Döbbenetes, ahogyan a filozófiatörténet egyik kiemelkedő, borotvaéles elméjű, analízáló képességéről nevezetes képviselője és „együgyű” orosz papok szeme előtt a keresztyén létezés és a világ kapcsolatának ugyanazon mélyszerkezete tárul fel. Levonják a következtetést, és felrajzolják a hatalom jóra való használatának igazi alternatíváját: a hatalomtól való elfordulást, sőt *a hatalomtól való menekülést*. Igen, így, ilyen szélsőségesen.

A példák különbözősége pontosan jelzi, hogy ez a szélsőségesség nem rajongásból fakad, és nem valamelyik keresztyén hagyomány egyedi sajátosságából, hanem egy alapvető és helytálló felismerésből.

A hatalomról való lemondás nem valamiről való lemondás, hanem mindenről. Az egészről. Az egész fennálló rendről. Témánk összefüggésében az a legfontosabb, hogy ez a lemondás egyúttal a hatékonyság föladata is. A jó ügyek sikeres érvényesítéséhez szükséges eszközökről való lemondás. Merthogy a hatékonyság titka az alkalmazkodni tudás egy adott közeg működési szabályaihoz. Ezeket a hatalomról lemondó törekvéseket kudarcra, gyakran – képviselőikkel együtt – halálra ítéli a közegellenállás. Mert rendszeridegenek. Olyan felfogást követnek, amely integrálatlan a környező világba – és itt a környező világ nemcsak a világi, hanem legtöbbször az egyházi közeget is jelenti.

A hatékonyság feladása azonban egyúttal hatalmas felszabadulást is jelent. Megnyitja az utat a másság kultúrája számára. A külső kényszerektől, és kiváltképpen az azokra való figyeltől mentesülve a belülről-felülről fakadó erők elkezdhetik megalkotni a maguk rendjét. Az adott külső szerkezet kényszerei helyébe a belső szerkezet formálódásának szabadsága, tágassága lép. A lehetőség mindig veszélyt is jelent. Néha a külső szerkezet legrosszabb vonásait lemásoló belső szerkezet jön létre. És van, amikor valóban megszületik a keresztyén másság világa.

Az így megszülető másság nem hatékony, de a leghatékonyabb projektnél is erősebb a *hatása* amazétól gyökeresen eltérő mechanizmusok szerint. A hatás egyik típusa az, amikor új minták, szervezeti formák, intézmények jönnek létre – amelyek azután az idő múlásával természetesen egyre inkább ki vannak téve annak, hogy maguk is a keresztyén másságot földadó, hatékonyság uralta közzé váljanak. A másik hatásmechanizmus lényege az, ahogyan, Gerhard Ebeling szavait használva, a Krisztus-követő ember a hit tanújaként a hitnek nem – mint maga Krisztus – alapjává, de emlékeztetőjévé, fenntartójává válik. Az, ahogyan akár évszázadok távlatából is, nem engedi a hit célját belesüllyedni a hatékony eszközök

világába. Hol lelkesítő példaként, hol a kognitív disszonancia elevenen tartásával.

Az egyház belső története elsősorban ezeknek a hatásoknak a története. Ezek termelik meg azt az energiát, amellyel azután az első típusú, világjobbító projektek gazdálkodhatnak.

A számba vett két mintából az egyik a hatalom helyes használata által jobbá akarja tenni a világot. A másik a hatalom nem akarása által képes más világot teremteni.

Aki ezt az utat választja, a *nemet* mondó Jézust követi: az elrejtőző Jézust, az őt erővel megvédeni akaró tanítványban a Sátán hangját meghalló Jézust.

VI.

A Krisztus-követésben, azt hiszem, ez a legmesszebbi pont, ameddig eljuthatunk. Magának Krisztusnak az útja azonban tovább vezet. És most erről kell még beszélni.

Itt azonban nagy veszély leselkedik ránk. Mert minden hazugságba is fordulhat. Az eddigiekben olyasmiről szóltam, amit belső tapasztalatként is ismerek. Ez az Istenről való beszédnek, a teológiának, bár nem egyetlen, de elengedhetetlen feltétele. Tehát belső ismeretként *is* tudom, hogy milyen, amikor az ember szeretné jobbá tenni a világot, és azt is, amikor arra vágyik, hogy gyökeresen mássá formálja.

Mostantól a keresztre menő Jézusról fogok beszélni. Őt pedig nem ismerem belülről. Persze bennem és másokban is átátfutnak olyan érzések, gondolatok, amelyekről beszélni fogok, mégis, itt egészen másból fakad az, amit – jobb híján – Krisztus-ismeretnek nevezünk. Inkább a bennünk lévő hiányból, néha szinte hideg elmével kiszámítva, kikövetkeztetve. Vagy valami nagy és különleges természetű távolságból szemlélve. Úgy, hogy rápillantásunk nem közel hozza őt, hanem még nagyobb

távolságban láttatja. Mintha egy messzelátót fordítva emelnénk a szemünkhöz.

Ne gondolja tehát senki rólam, hogy legalább egy kicsit olyan is vagyok, mint amiről beszélni fogok, és ne gondolja ezt senki saját magáról sem.

Most tehát már csak a passiótörténet Jézusáról beszélünk. Arról, aki nem társa Ockhami Vilmosnak és a Rettegett Iván alatt mártírhalált halt papoknak. Mert ő nem az, aki előtt lelepleződött e világ természete, és ezért a talmi hatékonysággal szemben történelmet formáló eszméket, mintákat akart teremteni. A keresztre menő Jézus nem akarja felmutatni az ő nem e világból való királyságát. A keresztre menő Jézus nem akar tanítani. A keresztre menő Jézus nem elutasítja a hatalmat, hanem elfelejti.

Jézus csak engedelmeskedik az Atyának. Szeretné, ha elmúlna tőle a keserű pohár, de nem azt akarja, amit szeretne, hanem azt, amiért az Atya küldte – és azután eltűnik belőle az, amit szeretne. És így eggyé válik az Atya akaratával. Jézus nem azzal hal meg a kereszten, hogy „Győztem”, hanem azzal, hogy „Elvégeztetett”.

És azután alászáll a poklokra. Oda, ahol nincs többé ez a világ. És semmilyen más világ sincs. Másik, jobb világ sincs. Csak a semmi van. Az üresség. Ami azért üresség, mert máshol van az Atya. És csak így mint hiány utal arra, ami hiányzik. Így feltételezi az Istent. Csak őt, de semmilyen világot nem.

Mi pedig, Krisztus-követők nem követjük őt ide. Nem is próbálhatjuk őt utánozni, ahogyan próbáljuk a gyógyító Jézust és az elrejtőző Jézust. Csak szemmel követhetjük a felfoghatatlan messzeségbe. És várhatjuk őt vissza legősibb liturgikus hagyományunk szavaival imádkozva: „Jöjjön a kegyelem, és múljon el e világ!” ... Maranatha!

Paul Tillich

Az eltékozolt szabadság ára

Német barátaim!

Németországban elromlott valami – nem ma, és nem tegnap, nem a mi generációnkban, inkább emberöltőkkel korábban. Nyilván mindannyian elismerjük, hogy valami elromlott ebben a háborúban, hogy az oroszországi nagy fordulat és a szövetséges légierő dicsőséges feltűnése óta az egész háború kudarcra van ítélve. Ez pedig, előbb vagy utóbb, Németország összeomlásához vezet. Ám azt fogjátok mondani: ez a háború, nincs ebben semmi különös. Minden nemzetet ért már vereség. És a vereségeket győzelmek követhetik. Egy vereség még semmit sem jelent. Bizonyosan így van, de ha valaki ki akarja bogozni a vereség szárait, meg kell értenie, hogy miért vesztette el a háborút. Meg kell kérdeznie: mi romlott el, nem ma, hanem már sokkal korábban? Nem arról van-e szó, hogy vereségünk olyan hibák sorozatának következménye, amelyeket sokkal korábban követtünk el, és amelyek jóval mélyebbek az egyszerű hadügyi balfogásoknál?

Ha így tesszük fel a kérdés, nem lehet kétségünk a választ illetően. Valami Németországban odalett már jóval a háború előtt. Az ország kárpótolni akarta magát első világháborús veszteségeiért, és agresszíven politizált mindenkivel szemben. De elfelejtette, hogy így nem egyszerűen néhány nemzetet fosztott meg a szabadságától, hanem az egész kialakult nemzetközi rendet kísérelte meg felborítani. Elfelejtette, hogy két évtizeddel korábban éppen azok a világhatalmak győzték le, amelyeket most újra

megtámadott. A politikai és harctéri sikerek félrevezették: önbizalma az égre horgadt, és egy nemzedéken belül immár másodszer fordította maga ellen az egész világot. Ám a világhatalmi törekvések eddig egyetlen nemzetnek sem hoztak sikert. Ezek a próbálkozások mindenképpen katasztrófához vezetnek. Németország újra két világhatalom között él – hamis büszkeség inspirálta, hogy mindkettőt megtámadja. Rossz vége lesz ennek, akárcsak az első világháborúnak. Ha az örültek most újra földalatti szervezkedésbe fognak, hogy harmadszorra is megsértsék Kelet és Nyugat nagyhatalmait, Németország harmadik, és minden bizonynyal utolsó katasztrófáját készítik elő, mert többször nem tud majd felépülni. A világ szerkezete és a világtörténelem úgy alakult, hogy ha Németország negyedszerre is kitör természetes határai közül, a történelem során kialakult többi nagyhatalom visszaveti majd oda. A nagy német államférfiak tudták ezt, és megpróbáltak biztonságot és fejlődést teremteni Németország számára a maga határain belül. A megalománia vakon átlépte a határokat, és kihívta maga ellen a sorsot. A sors pedig engedett a provokációnak, és a földre tiporta provokálóját. Ez az, ami miatt elromlott Németország.

De mégis, hogyan történhetett, hogy a sorsot provokáló megalománia vette át az uralmat? A romlás már sokkal korábban elkezdődött. Nem kell tovább keresnünk: ez az ország nemzetiszocialista elfoglalása volt. Amikor elfoglalták Németországot, az egész világ meghódítására készültek elő. Ma Németország, holnap a világ. Ez nem csupán egy dal volt, hanem vágy, amely tetté lett, pusztító tetté. Ha nem győzték volna le a német népet, a nácik sosem tudnak felkészülni az világ meghódítására. Amikor a nemzetiszocialisták leigázták Németországot, valami végképp elromlott. Sok német látta, hogy ez rossz, sokan ellenálltak. Sokakat száműztek, kifosztottak, megölték, mert ellenáll-

tak. De a német nemzet egésze, előkelői és a nagy tömeg nem állt ellen. És ez az, amittől elromlott Németország. Volt, aki gyenge volt, hogy vállalja a komoly ellenállás áldozatát, mások közömbösnek bizonyultak. Nem tudták, mit jelent a politikai hatalom, ezért hagyták, hogy Németország pusztítóinak karmai közé kerüljenek. Megint mások bolondok voltak: nem hitték el, hogy a nácik ennyire komolyan veszik majd elveiket, ezért nem álltak ellen. Nem hitték el, mennyire komoly a zsidók elleni propaganda, a politikai pártok felbomlasztása, mennyire súlyos az egyház elleni támadás és a háborús előkészület. Nem hitték ezeket a veszélyeket egészen addig, amíg saját bőrükön nem érezték őket, de akkor már túl késő volt. Ismét mások látták, hogy mi történik. Ők pénzt és politikai hatalmat adtak azok kezébe, akiket használni akartak, és nem vették észre, hogy ellenkezőleg, épp őket használták. Mindezekelőtt ők a felelősek azért, hogy valami elromlott Németországban. Amikor a nácik győzelmet arattak, köszönhetően támogatóik erejének és a többiek gyengeségének, már késő volt. Akkor már elkerülhetetlen volt a háború és a vereség. Akkorra valami elromlott Németországban, amit hosszú ideig tart majd helyreállítani.

De – kérdezhetjük újra – hogy jutotunk idáig? Hogyan tudott a pusztítás hatalma így eluralkodni? Hallván e kérdést, ki kell mondanunk: valaminek már a nácik előtt el kellett romlania a német nemzetben. Mi volt az? A német nép alkalmatlansága arra, hogy tolerálja a szabadságot. A két háború közötti években több szabadsága volt, de nem tudott mit kezdeni vele, és csak egyet tettek: mindent elkövettek, hogy újra elveszítsék azt. Mindent aláastak, amit a demokratikusan választott kormányok létrehozottak. Személyes érdekeiket a közösség java elé helyezték. Gúnyt űztek képviselőikből, és ezzel a szabadság ellenségeit támogatták. Valami elromlott Németországban.

Megszerzett szabadságát megvetette és elteközolta, így vetette magát a leggonoszabb zsarnokok karmai közé. Ez az, amitől elromlott Németország.

Ám kérdezzünk tovább: ha ilyesmi lehetséges volt Németországban, ha egy teljes nemzet ezt az utat követte, akkor még előbb kellett történnie valaminek, már jóval korábban el kellett romlania valaminek. Így is történt. A német népnek sosem lett sorsává a szabadságharc, miképpen a föld többi nagy népének. A német népnek sosem volt igazi forradalma, ahogy más népeknek. Mindig behódoltak a hercegeknek és az uralkodóknak, a tanároknak és a polgármestereknek. A német nép sosem érezte a szabadság mámorát, a humanizmus életető lehetőségét. Inkább engedelmeskedtek, mintsem vállalják a szabadság kockázatát. Ez az, amitől megromlott a német történelem. Ez az oka annak, hogy Németországot ilyen könnyen elfoglalták a náciak. Ez az oka, hogy az ország most katasztrófa felé tart. Míg más nemzetek felszabadították magukat, a németek előljáróik alá vetették magukat. A felső középosztálynak fontosabb volt a nemesség, mint a szabadság. Az alsó középosztály inkább a felsőhöz dörgölődött, mintsem a demokráciáért küzdött volna. A munkások inkább arra vágytak, hogy az alsó középosztályhoz tartozzanak, semmint a proletariátus felszabadításáért küzdjenek. A köztisztviselők inkább a biztonságot választották, s fittyet hánytak a lelkiismereti szabadságra. A hivatalnokok az emberek elgépiesítését részesítették előnyben hús-vér valóságuk helyett. Ez az, amitől az évszázadok során Németország elromlott. Amikor a nagy német költők és gondolkodók a szabadságról beszéltek, nem arra gondoltak, hogy a nép maga döntsön a sorsáról. Helyette a szellem szabadságáról beszéltek, amelyet láncok közé verve is megőriz az ember. Ezért tehát a teljes német nemzetet rabláncra verhetik: először a nemesek, aztán

a hercegek, aztán a magisztrátusok, majd a tulajdonosok, végül a náci hatóságok. Azal vigasztalták magukat, hogy a lélek szabad, még ha az élet rabszolgasorban marad is. Először ez rontotta meg Németországot. De ez teszi nyilvánvalóvá azt is, miképpen javítható meg, ami elromlott: úgy, hogy a német nemzet megküzd szabadságáért, letaszítja a náci zsarnokot, és kezébe veszi saját sorsát. Mikor történik ez meg? Mikor mondják majd az emberek: Németország jobba lett? Mikor ér majd véget a töméntelen gázság? Még e háború félelmes veresége is szerencsés lehet, ha végre talpra állítaná Németországot, ha szabadságra vezetné a német népet, és ha a vereség a leendő Németország javát szolgáltná.

1944. április 18-án

(Fordította: Lőrincz Borbála)

József Attila Csend

Riasztó, mint a fölmorajló tenger
És mint a végtelen hó épp olyan.
Álarca mélyén bús Halál rohan -
Jaj, üstökömbe kap s én gyáva Ember

Remegve ejtem lelkemet elébe.
A szívem hallgatom – kopog-e még?
És megunom ez egyhangú zenét,
Pedig de jó, ha ver és nincsen vége.

Úgy érzem, mintha ingoványon járnék
És jaj süpped alattam a talaj,
De bennem még ellentállás szaval,

De fületem betömte. – Ó, mi vár még
Reám, ki immár néma, hangtalan.
– Fejem lehajtva megadom magam.

Bonhoeffer invictus

1989-ben Veöreös Imre, az egykori evangélikus folyóirat, a Diakonia szerkesztőjének kérésére írtam először Bonhoefferről és két 1933-ban keletkezett röpiratáról. Azóta vártam, hátha más is rátalál e teológiatörténeti és politikai etikai gyöngyszemekre, s lefordítja azokat. Mindennek ideje van a földön, Bonhoeffer számos fontos műve 1990 után magyarul is megjelent. Élete és munkálkodása nyelvre és felekezetre való tekintet nélkül sokakat megérint és vigasztal. Bizonytalán másokat meg is rettent vagy épp vitára ingerel. De senki sem mondhatja, hogy ez a derékba tört élet hiábavaló lett volna. Pedig évtizedekig csak a mártírt vagy a lelkes bizonygatót tisztelték benne, kivált hazája evangélikus egyházának kiengesztelődésre mindig gyors írástudói. Hetven évvel Bonhoeffer kivégzése után már nem az a kérdés, felnő-e valaha az európai kereszténység, inkább az, hogy egyáltalán mi marad meg belőle. Bizarr: lehet, hogy a zsidóság emlékezete őrzi majd meg az eljövendő évszázadokban, ki volt a názáreti Jézus, s mivé lett példája és tanítása a Római Birodalomban s a mindig bealkonyuló Európában? A teológus minősége abban érhető nyomon, milyen választ ad a „zsidókérdésre” Pál apostoltól Augustinusig és Lutherig és Bonhoefferig. Őt nyilvánvalóan igazza a kérdésre adott második válasza tette, az, ahogy saját szavával: a kerék küllői közé vetette magát. (Donáth László)¹

¹ Részlet *A „zsidókérdés” – és Dietrich Bonhoeffer válasza* című írásból. A teljes szöveg in Dietrich Bonhoeffer: *Az egyház és a zsidókérdés*. Bonhoeffer füzetek 1. Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 2015. A kiadvány a Bonhoeffer halálának 70. évfordulóján a Magyarországi Evangélikumi Testvérközösség által felállított és Rajk László által készített emlékmű 2015. december 10-i felavatására jelent meg.

Dietrich Bonhoeffer

Az egyház és a zsidókérdés¹

Előadás 1933 áprilisában^[2]

Luther sorai 1546-ból: „Mindegyre még a keresztény tanítás szerint kívánunk eljárni velük, s kérleljük őket, térjenek meg, fogadják el az Urat, s tiszteljék őt méltóképp előttünk. [...] Ha azonban megtérnek, felhagynak az uzsorával, és befogadják Krisztust, úgy örömet tekintjük testvéreinknek őket.” Ugyancsak Luther, 1523-ból: „Ha az apostolok, akik zsidók voltak maguk is, úgy bántak volna velünk, pogányokkal, ahogyan mi pogányok a zsidókkal, akkor soha egyetlen pogány sem lett volna kereszténnyé. Márpedig ha velünk, pogányokkal testvériesen bántak, nekünk is testvériesen kell bánnunk a zsidókkal, ha némelyeket szeretnénk közülük megtéríteni, hiszen még magunk sem jutottunk mindahányan hitre, s még kevésbé vagyunk odaát. [...] De ha most hatalmaskodunk rajtuk [...], hogyan is juthatnánk velük bármi jóra? Ha megtiltjuk, hogy

¹ 1933. április 1.: bojkott a zsidó üzletek ellen. 1933. április 7.: árjaparagrafus az állami hivatalok területén „A hivatásos tisztviselői kar helyreállításáról” szülő törvény formájában. A Bonhoeffer-szöveg II. része első változatában „6 tézis egy vitához”; Bonhoeffer utóbb az itt közölt tanulmány keretében kibővítette; a kézirat 1933. április 15-én készült el. A dolgozat először a *Der Vormarsch* című havilapban jelent meg (3. évf. 6. szám, 1933. június, 171–176.; szerkesztők: Gerhard Kunze és Fritz Söhlmann). A Luther-idézeteket saját fordításban adjuk meg.

^[2] A fordítás Bonhoeffer, Dietrich: *Die Kirche vor der Judenfragen*. In Tödt, Eduard (Hrsg.): *Ethik im Ernstfall*. München, 1982. 245–250. alapján készült. A fordítói-szerkesztői jegyzetek számát szögletes zárójelben tüntetjük fel.

közöttünk dolgozzanak, forgolódjanak, és közösségeket alkossanak, arra kényszerítjük őket, hogy uzsorából éljenek, s akkor hogyan javulhatnak meg?”

Az a történelemben egyedülálló tény, hogy az állam különleges jogállásba helyezi a zsidókat, tekintet nélkül vallásukra, kizárólag faji hovatartozásuk miatt, két új, külön kezelendő problémát vet föl a teológus számára. Hogyan ítéli meg az egyház az államnak ezt az eljárását, s milyen feladatai adódnak ebből? Milyen álláspontot képviseljen a gyülekezetekben lévő megkeresztelt zsidókkal szemben? Mindkét kérdésre csakis egy helyes egyházfogalom alapján adható válasz.

I.

Kétségtelen: a protestáns egyháznak nem feladata, hogy közvetlenül beleszóljon az állam specifikusan politikai tevékenységébe. Nem kell sem dicsérnie, sem szidalmaznia az állam törvényeit; igent kell mondania az állam létezésére, mint amelynek segítségével Isten fenntartja a rendet az istentelen világban. El kell ismernie az állam rendteremtő funkcióját (humanitárius szempontból akár jó ez, akár rossz), és oly módon kell felfognia, mint aminek a világ kaotikus istentelensége közepette Isten megtartó akaratában rejlik az alapja. Az állami cselekvés ilyenét egyházi értékelése túl van minden moralizáláson, és különbözik a humanitárius álláspontok valahány válfajától, amennyiben radikálisan elhatárolja egymástól az evangélium és a törvény terét. Az állami cselekvés mentes az egyházi beavatkozástól. Itt sem az egyházi kioktatásnak, sem a sértett beleszólásnak helye nincs. A történelmet nem az egyház alakítja, hanem az állam – jóllehet csak az Isten történelemben való belépéséről tanúskodó egyház tudja, mi a történelem, s ennél fogva azt is, mi az állam. S az egyház az egyetlen, ami e tudása értelmé-

ben arról tesz tanúságot, hogy Isten Krisztusban betör a történelemben, és továbbra is az államra hagyja, hogy alakítsa a történelmet. Kétségtelen, hogy a zsidókérdés azon történelmi problémák egyike, amelyeket államunknak meg kell oldania, és kétségtelen az is, hogy az államnak itt jogában áll új utakon járni. Az pedig a humanitárius egyesületek és a magukat erre elhivatottnak érző keresztény emberek dolga, hogy az államot mindenkorai intézkedéseinek morális aspektusával szembesítsék, vagyis alkalomadtán szót emeljenek az állam ellen erkölcsi vétésége miatt. Márpedig minden erős államnak szüksége van ilyen humanitárius egyesületekre és személyiségekre, ezért az állam – tartózkodó módon – bizonyos támogatást fog nyújtani nekik. Az államvezetés finomabb művészetében való jártasság jele, ha ezeket az ellenvetéseket a maguk viszonylagos jelentőségében saját hasznára tudja fordítani. Éppígy az egyház is az állam kezére játszik ellenvetéseivel, ha voltaképpen az utóbbi afféle kulturális funkciójának tekin-

tik, mégpedig annál inkább, minél szorosabban beolvasztja őt az állam a saját rendszerébe, lényegében erkölcsi-pedagógiai feladatokat osztva rá.

Viszont Krisztus igaz egyháza, amely csakis az evangéliumból él, és tisztában van az állami cselekvés lényegével, ily módon sohasem avatkozik bele az állam dolgába: nem fogja történelemalakító munkáját valamiféle – mondjuk így – humanitárius eszmény nézőpontjából bírálni. Belátja, hogy lényegében elkerülhetetlen az erőszak alkalmazása e világban, s hogy az állam némely intézkedései – amint ez az erőszakkal szükségképpen együtt jár – „morálisan” igaztalanok. Az egyház nem léphet föl közvetlenül politikai értelemben, mivel nem képzelheti azt magáról, hogy ismeri a történelem szükségszerű lefolyását. Így ma a zsidókérdésben sem szólhat bele közvetlenül az állam ügyeibe, s nem követelheti tőle, hogy a cselekvés valamely más útját válassza. De mindez nem azt jelenti, hogy az egyház részvétlenül szemléli a politikai cselekvést; hanem módjában áll és kötelessége is – éppen mert nem konkrét esetek kapcsán moralizál –, hogy újra és újra kérdőre vonja az államot: felelősséggel állíthatja-e, hogy cselekvése jogos állami cselekvésnek minősül, azaz a jog és a rend megteremtését célozza, nem pedig a jogtalanságét és káoszát. Az egyháznak akkor kell e kérdést a leghatározottabban föltennie, amikor az államot éppen államiságában, vagyis jogbiztosító és rendteremtő hatalmi funkciójában fenyegeti veszély. Ma tehát a zsidókérdés vonatkozásában kötelessége e kérdést a lehető legvilágosabban föltenni. Ezzel nem avatkozik az állam felelősségi körébe, ellenkezőleg: egészében az államra terheli cselekvésének teljes felelősségét. Megkíméli az államot mindennemű moralizáló szemrehányástól, s éppen így vezet el a világ fenntartójától ráruházott funkciójába. Amíg az állam biztosítja a jogot, és rendet teremt –

még ha újfajta jogról, újfajta rendről van is szó –, addig a Teremtő, Engesztelő és Megváltó egyháza nem fordulhat ellene közvetlen politikai akcióval. Nem gátolhatja persze az erre elhívást érző keresztényeket abban, hogy az államot adott esetben az „embertelenség” vádjával illessék, de mint egyház nem figyelmez másra, mint hogy az állam jogot és rendet teremt-e vagy sem.

Az egyház szemében az állam kettős korlátozás alatt áll. Föl kell szólalnia ellene akkor is, ha túl kevés a jog és a rend, és akkor is, ha túl sok. A „túl kevés” esete ott fordul elő, ahol egy embercsoport jogfosztottá válik; bár in concreto mindig roppant nehéz megkülönböztetni a valódi jogfosztottságot a legalább formálisan biztosított jogminimumtól. A jog és a rend bizonyos minimuma még a jobbágyság intézményében is fennmaradt, mégis jogfosztás volna, ha a jobbágyságot újból bevezetnék. Mindenestre figyelemre méltó, hogy a keresztény egyházak ezernyolcszáz éven át eltűrték a

jobbágyságot, s az új jogrend megteremtésére – (korántsem kizárólag, de még csak nem is főként) az egyházak segítségével – csupán azokban az időkben került sor, amikor az egyház keresztény mibenléte már legalábbis megkérdőjelezhetővé vált. Mégis egy ilyesféle visszalépést az egyház ma joggal állami cselekvésnek minősítene. Következésképp a jog fogalma is történelmi változásoknak van alávetve, s ez ismét csak az államnak azon sajátos jogát erősíti meg, hogy formálja a történelmet. Nem az egyház, hanem az állam alkotja és módosítja a jogot. A túl kevés jog és rend esetével a „túl sok” állítható szembe. Akkor beszélünk erről, ha az állam úgy építi ki a hatalmát, hogy csorbítja jogaiban a keresztény igehirdetést és a keresztény hitet (nem a lelkiismeret szabadságát – ez a probléma humanitárius megfogalmazása volna, s illuzórikus: hiszen az, hogy állami keretek között élünk, eleve kényszerítő körülmény az úgynevezett „lelkiismereti szabadságra” nézve). Grotzsk helyzet ez, hiszen az állam csakis e keresztény üzenettől és hittől származtathatja különleges jogait, tehát lényegében önmagát dönti le a trónról. Az állami szabályozottság efféle túlkapasát az egyháznak – éppen az államról és az állami cselekvés korlátairól szerzett teljesebb tudása alapján – kötelessége elutasítani. Az az állam, amely a keresztény üzenetet fenyegeti, önmaga fundamentumát tagadja meg. Az egyháznak három eljárás módra van lehetősége az állammal szemben. Először is – mint említettük – kérdőre vonhatja az államot, hogy törvényesen cselekszik-e, azaz rávilágít az állam felelősségére. Másodsorban szolgálhatja az állam áldozatait. Az egyháznak föltétlenül szolgálnia kell bármely társadalmi rend áldozatait, még ha nem tartoznak is a keresztény gyülekezethez. „Tegyetek jót mindenekkel.” Az egyház mindkét magatartásmódjával a maga szabadságában szolgálja a szabad államot, és a jogrend megváltozta-

tásának idején sem tagadhatja meg e kétféle feladatát. A harmadik lehetőség az, hogy nemcsak bekötözzük a kerék alá került áldozat sebeit, hanem magunkat is a kerék küllői közé vetjük. Ez már közvetlen³ politikai cselekvés az egyház részéről, és csak akkor lehetséges és szükséges, ha az egyház úgy ítéli meg, az állam kudarcot vallott jog- és rendteremtő funkciójában, azaz ha úgy tartja, az állam gátlátalanul megvalósítja a túl sok vagy a túl kevés jog és rend esetét. Mindkét esetben látnia kell, hogy veszélybe került az állam léte – és ezáltal saját léte is. A „túl kevés” esete akkor forogna fenn, ha az állam alattvalóinak egy csoportját megfosztaná jogaiktól, a „túl sok” pedig akkor, ha az állam beleavatkozna az egyház lényegébe és az ige szolgálatába: például ha fölshólítana a megkeresztelt zsidók keresztény gyülekezeteinkből való kizárására, s megtiltaná zsidók térítését. Az egyház ilyen esetben in statu confessionis^[4] volna, az állam pedig önnönmaga megtagadásának állapotában. Az az állam, amely megerőszkolja és magába olvasztja az egyházat, leghűségesebb szolgálóját veszíti el. De az egyház még e harmadik – alkalmasint a fennálló állammal konfliktusszituációt előidézó – cselekvési módja sem más, mint annak paradox kifejeződése, hogy elismeri az államot. Az egyház ilyenkor kötelesnek érzi magát arra, hogy megvédje, megőrizze önmagától az államot mint olyat. A zsidókérdést illetően az egyház számára ma az első két cselekvési mód a kor által megkövetelt eljárás. Azt, hogy szükség van-e a közvetlen politikai cselekvésre, az egyházban mindig is az „evangélikus zsinatnak” kell eldöntenie, s így ez kazuisztikus alapon nem tervezhető meg előre.

³ A *Gesammelte Schriften* második kötetében e helyt a „közvetett” szó szerepel. A nyomdahibára Ernst Feil hívta fel a figyelmet.

^[4] hitvallási helyzetben

A zsidóellenes állami intézkedéseknek van még egy egészen különleges egyházi összefüggése is. Krisztus egyházában mindig jelen volt az a gondolat, hogy a „választott népnek”, amely keresztre feszítette a Megváltót, hosszú szenvedéstörténete útján viselnie kell a tettével magára idézett átkot. „A föld minden népe közül a zsidók a legszegényebbek, csapásokat szenvednek mindenütt, szétszórattak a világon, nincs helyük, ahol biztos maradásuk volna, szüntelenül üldöztetéstől kell tartaniuk.” (Luther Asztali beszélgetései) Ám Isten szeretett és fenytett népének szenvedéstörténete e nép Istenhez való végső hazatérése jegyében zajlik. E visszatérés pedig Izráel Krisztushoz való megtérését jelenti. „Ha eljön az óra, mikor e nép megalázkodik, és bűnbánatra készen föl hagy atyái bűneivel, amelyekhez mindeddig rettenetes nyakassággal ragaszkodott, ha esdeklőn a Megfeszített véréhez folyamodik engesztelésért, akkor meglátja majd a világ, milyen csodákat művel Isten! milyen csodákat e néppel! És a gúnyolódó filiszteusok olyanok lesznek, mint az utca szemete, mint az elszáradt fű a háztetőkön. Isten akkor összegyűjti e népet a világ nemzetei közül, és visszahozza Kánaánba. Ó, Izráel, lehet-e hozzád hasonló? Boldog az a nép, melynek az Úr az Istenel!” (S. Menken, 1795). Izráel megtérése lesz e nép szenvedéstörténetének a vége. Ezért a keresztény egyház borzongva figyeli Izrael népének történelmét, mint Isten saját, szabad, félelmetes útját a maga népével. Az egyház tudja, hogy e titokzatos nép ügyét egyetlen állam sem végezheti be ezen a világon, hiszen még Isten sem végezte be vele az ügyét. A „zsidókérdés” „megoldására” tett minden kísérlet zátonyra fut e nép üdv-történeti jelentőségén, jóllehet efféle kísérleteknek újra és újra jönniük kell. Az egyház e tudása a zsidó népet terhelő átokról mindenfajta olcsó moralizálás fölébe emeli őt, sőt az eltaszított népre tekintve ön-

magát is úgy ismeri fel – hiszen az Úrhoz újra és újra hűtlenné válik –, mint aki Izráellel együtt szenved megaláztatását; reménységgel néz Izráel népének megtérőire, akik Krisztusban eljutottak az egy igaz Istenbe vetett hitre, és úgy érti meg önmagát, mint akit testvéri kötelék fűz egybe velük. S ezzel el is érkezünk a második kérdéshez.

II.

Az egyház nem hagyhatja, hogy az állam előírja neki, hogyan bánjon a tagjaival. A megkeresztelt zsidó személy egyházunk tagja. Ezért az egyház számára a zsidókérdés egészen más perspektívából mutatkozik meg, mint az állam számára.

Krisztus egyházának nézőpontjából a zsidóság mindig vallási fogalom volt, sohasem faji. Nem a zsidó faj biológiailag megragadhatatlan sokaságát értjük rajta, hanem „Izráel népét”. Izráel „népét” azonban Isten törvénye teremti meg; a törvény elfogadása által zsidóvá lehetünk – de nem válhatunk zsidó fajúvá. Annak, ahogyan valaki a zsidósághoz tartozhatott, a pogányok közötti nagy zsidó misszió idején különböző szintjeit különítették el (Schürer III, 1909, 150kk). S éppígy maga a zsidókereszténység fogalma is vallási s nem faji meghatározottságú. A zsidókeresztény misszió a pogány területekre is kiterjedt (ld. Pál ellenfeleit a galáciabeliekhez írott levélben). Voltak pogány zsidókeresztények és zsidó pogánykeresztények is.

Krisztus egyházának nézőpontjából tehát nem azok a zsidókeresztények, akik a zsidó fajból származván megkeresztelkedtek. Az egyház fölfogása szerint az a zsidókeresztény, aki számára Isten népéhez tartozni azt jelenti: Krisztus egyházához tartozni egy isteni törvény megtartása által. A pogánykereszténység ezzel szemben nem ismeri más előfeltételét annak, hogy Isten népéhez, Krisztus egyházához tartoz-

zék, csak Isten elhívását Krisztusban az ő igéje által.

Ez a Krisztus megjelenésével, az evangéliummal kapcsolatos értelmezési különbség vezetett a Krisztus egyházán belüli első szakadáshoz, a pogánykereszténység és zsidókereszténység elválásához (ld. apostoli zsinat). A hasadást kölcsönösen hol tűrhetetlen eretnekségként, hol elhordozható skizmaként értékelték.

Ma ezzel analóg folyamat volna, ha a reformált egyház valamely csoportja az egyházhoz tartozás feltételévé tenné, hogy meg kell tartani egy isteni törvényt, például a gyülekezeti tagok faji egységét. Ahol ilyen követelmény érvényesülne, ott zsidókeresztény típusú egyház valósulna meg, függetlenül attól, hogy képviselői zsidó fajúak-e vagy sem. Megvan a lehetőség arra, hogy e modern zsidókeresztény típusú gyülekezet elkülönüljön a pogánykeresztény gyülekezettől, és külön egyházi közösséget alkosson saját törvényei alapján. Egyházi szempontból azonban lehetetlen ezek után a másik közösség zsidó fajú tagjait kizárni a gyülekezetből amiatt, hogy a tör-

vényközpontú zsidókeresztény elvárásnak nem tesznek eleget. Hiszen ezzel azt követelnék, hogy a pogánykeresztény gyülekezet zsidókereszténnyé váljék, amit az joggal fog elutasítani.

Ha kizárnánk a zsidó fajúakat német fajú egyházunkból, ezzel az utóbbi zsidókeresztény típusú lenne. Kizárásuk tehát egyházi szempontból képtelenség.

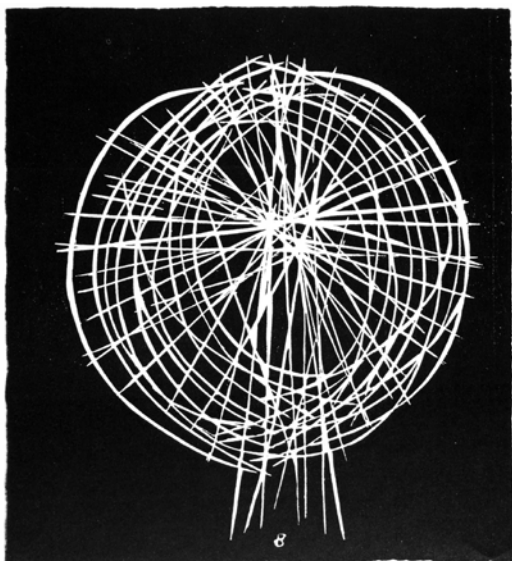
Azon az alapon, hogy Németországban idegen származású – angol, francia stb. – gyülekezetek is vannak, megengedhető az a következtetés – de egyedül ez –, hogy nincs egyházi akadálya annak, hogy a zsidó származású keresztények önként saját gyülekezetet alapítsanak (ahogy ezt pl. Londonban a Zsidókeresztény Szövetség tette 1925-ben). Azonban semmiképpen sem engedhető meg a pogánykeresztény zsidók kényszerű kiutasítása a német fajú pogánykeresztény egyházból, arról nem is beszélve, hogy igencsak nehéz volna bizonyítani, hogy e zsidók nem németek (vö. Stöcker elméletével, miszerint a zsidó a kereszttség által németté vált). E kényszerű kizárás – még ha tisztán korporatív-szervezeti jelleggel megy is végbe – valóságos egyházszakadást jelentene, mivel az egyház faji egységét törvényerőre emelné az egyházi közösség előfeltételeként. S ezzel a kizárást végrehajtó egyházi közösség zsidókeresztény egyházként határozná meg önmagát.

Egyáltalán nem az a kérdés tehát, hogy elhordozhatják-e ma német származású gyülekezeti tagjaink a zsidókkal való egyházi közösséget. Hanem éppenséggel a keresztény igehirdetés feladata kijelenteni: itt, ahol zsidó és német egyaránt az Isten szava alá rendelődik, itt él az egyház, és itt válik el, hogy egyház-e még vagy sem. Senkit nem akadályozhatunk meg abban, hogy kiváljék az egyházból, ha nem érzi magát képesnek arra, hogy egyházi közösségben éljen a zsidó származású keresztényekkel. Azonban a legkomolyabban értésére kell adnunk, hogy

ezzel elmozdul onnan, ahol Krisztus egyháza áll, és a törvényvallás zsidókeresztény eszméjét valósítja meg, azaz modern zsidókereszténységbe téved. Nyitott kérdés még ezután, hogy ez a hasadás elviselhető szkizmának tekinthető-e vagy sem. Egyébiránt azonban rendkívüli elfogultság kell ahhoz, hogy valaki ne lássa, milyen messzemenő értetlenség fogadná gyülekezeteinkben, ha egyházunk az imént vázolt hozzáállástól eltérő módon viszonyulna megkeresztelt zsidó tagjaihoz.

Luther ezt a kommentárt fűzte a 110. zsoltár 3. verséhez: „Hogy ki Isten népe vagy Krisztus egyháza: erre nincsen más szabály, sem bizonyosság, csak az, hogy ahol e népből van egy maroknyi is akár, ott elfogadják az Úr szavát, igaz módon tanítják, és tanúságot tesznek róla, ha ezért üldözik is őket, elszenvedve érte, amit kell.”

(Fordította Falvay Dóra,
a kontrollszerkesztést Forczek Ákos
végezte.)

* A válogatás Röhrig Géza *Versék a hamasztőlőkönvből* ciklusából való. A számozott versek címe egy-egy alkarra tetovált szám.

Röhrig Géza*
202499

szeme üres
akár egy kabátakasztóhurok

egy ló békét
egy patkány kitartást
egy ember hűséget visz

a tócsára csapodva
teste szivárványt vet

B28323

megtaláltam a lányom lufiját

hároméves lufi

megráncosodott
de azt is oly szépen
nem fogom csak nézem

az én kicsi lányom lehelete benne
nem hagyta hogy segítsek neki fújni

valami durrant
s utána még többször

'elmegyünk
a lufit nem hozhatod
bácsik lövöldöznek egészen közel
a kerten át biztosabb
vedd már a cipődet'

még egy csomót kötök a vén lufi nyakára

Z7921

hová lett arcod a tiszta
üres étkészlet bársonyegatívja
se szem se száj

madártaps redőzik
a kiclórozott égen

Dietrich Bonhoeffer

Az árjaparagrafus az egyházban¹

Röplap 1933 augusztusában^[2]

Az árjaparagrafus első, radikális formája

A nem-árják nem tartoznak a német birodalmi egyházhoz, abból ki vannak zárva, és saját zsidókeresztény gyülekezeteket kell alapítaniuk.

Az árjaparagrafus második formája

A köztisztviselői törvénynek érvényesülnie kell az egyházi tisztviselők esetében is. A zsidókeresztény lelkészek szolgálatba helyezését és további alkalmazását el kell utasítani.

Az árjaparagrafus harmadik formája

A birodalmi egyház alkotmánya³ nem tartalmazza ugyan az árjaparagrafust, de hallgatásával arról ad számot, hogy az egyházra nézve kötelezőnek ismeri el a hallgatói jogrendet, amely gátat vet a zsidókeresztény teológusok képzésének. Ezáltal tehát a birodalmi egyház alkotmánya elfogadja, hogy a zsidókeresztényeket a jövőben kizárják az egyházi hivatalokból.

¹ A szöveg az 1933. szeptember 5–6. között tartott „barna” általános zsinat, illetve az 1933. szeptember 27-i wittenbergi nemzeti zsinat előtt, vélhetően 1933 augusztusában született.

^[2] A fordítás Bonhoeffer, Dietrich: *Die Kirche vor der Judenfragen*. In Tödt, Eduard (Hrsg.): *Ethik im Ernstfall*. München, 1982. 251–255. alapján készült. A fordítói-szerkesztői jegyzetek számát szögletes zárójelben tüntetjük fel.

³ A loccum i „Dreimännerkollegium” („A három férfi testülete”, azaz Kapler, Marahrens, Hesse, valamint kiegészítésképpen Ludwig Müller) által szerkesztett alkotmány 1933. július 14-én emelkedett törvényerőre.

⁴ A D. C. a Deutsche Christen (Német Keresztények) szokásos rövidítése.

ad 1.

A zsidókeresztények egyházi közösségből való kizárása Krisztus egyházának lényegét rombolja le. Mert először is: ezzel érvényét veszti Pál apostol munkája, aki abból indult ki, hogy Krisztus keresztje ledöntötte a zsidók és pogányok közötti válaszfalat: Krisztus által eggyé váltak (Ef 2), úgyhogy itt (ti. Krisztus egyházában) már nincs többé sem zsidó, sem pogány, hanem mindnyájan egyek lettek.

Másodsorban: amennyiben az egyház kizárja a zsidókeresztényeket, úgy olyan törvényt alkot, amelynek betartása nélkül nem lehetünk Krisztus egyházának tagjai: jelesül faji törvényt. Németországban Krisztus egyházának kapujában fölteszik a kérdést a zsidó személynek: Árja vagy? És én csak akkor léphetek be vele a templomba, akkor imádkozhatunk, hallgathatjuk az igét és úrvacsorázhatunk együtt, ha ő e törvényi kitételnek megfelel. Ha az egyház elrendeli, hogy kapujánál a faji törvény álljon őrt, akkor pontosan ugyanazt teszi, amit valaha a zsidókeresztény egyház művelt Pál apostol előtt és ellenében, tudniillik megkövetelte az egyházi tagság föltételeként, hogy az ember zsidóvá váljon. Az az egyház, amely ma kizárja a zsidókeresztényeket, maga is zsidókeresztény egyházzá válik, s így az evangéliumtól visszahátrál a törvényhez.

A D. C.⁴ ezt állítja:

Az egyház nem teheti semmivé, és nem hagyhatja figyelmen kívül Isten elrendelését. Márpedig a faj ilyen elrendelés, ezért az egyháznak is faji alapon kell állnia.

Mi ezt feleljük:

A fajok meglévő rendjét éppúgy elismerjük, mint a nemekét, az osztályokét stb. Az egyházban a zsidó zsidó, a pogány pogány marad, a férfi férfi, a tőkés tőkés, stb. Isten hívó szava azonban egy néppé gyűjt össze mindenkit, Isten népévé, egyházzá, amelynek egyként és mindahányan a tagjai va-

gyunk. Az egyház nem az egyformák közössége, hanem éppen a jövevényeké, akiket egybehívott az isteni szó. Isten népe olyan rend, mely felülemelkedik minden más rend határán. „Ki az én anyám, vagy kik az én testvéreim? Aki Isten akaratát cselekszi, az az én fitestvérem és nőtestvérem, és az az én anyám.” A faj és a vér azon struktúrák közül való, amelyekben az egyház is benne áll, de nem válhat az egyházhoz tartozás kritériumává, hiszen ez csakis Isten szava és a hit lehet.

A D. C. ezt állítja:

Nem akarjuk megfosztani a zsidókeresztényeket a kereszténységüktől, de saját egyházszervezetet kell alakítaniuk. Itt csak az egyház külső formájáról van szó.

Mi ezt feleljük:

Először is: a keresztény közösséghez tartozás sohasem külső, szervezeti kérdés, hanem az egyház lényege. Az egyház az a közösség, amelyet az íge hív életre. Az egyházi tagság nem szervezeti kérdés, hanem az egyház lényegébe vág.

Másodszor: a kereszténység és az egyház, illetve a Krisztus és az egyház közötti különbségtétel hamis. Nem létezik olyasmi, hogy az egyház eszméje vagy az egyház jelensége: a megtapasztalható egyház Krisztus egyháza maga, s ezért a megtapasztalható keresztény közösségből való kényszerű kizáratás a Krisztus egyházából való kizáratást jelenti. Az pedig a német-keresztény szándék külön veszedelme, hogy ez esetben éppen az egyház másokat kiutasító része válik a voltaképpeni kizárt féllé.

Harmadszor: a szervezeti szintű kizáratás erőszakos beavatkozást jelent a szentségek hatalmába. A zsidó származású keresztény Isten akaratára szerint egyházunk tagjává vált a keresztység szentségében. A keresztység által föloldhatatlanul egybefonódott az egyházzal és az egyház övele. Ha mármost az egyház, amely egykor megkeresztelte, most

kizárja őt, azzal a keresztiséget semmire sem kötelező ceremóniává degradálja.

A D. C. ezt állítja:

Nem az ezer zsidókeresztény emberről van itt szó, hanem az Istentől idegen nemzetársak millióiról. Őértük kell alkalomadtán fölálodni a többi.

Mi ezt feleljük:

Magunk is látjuk e milliókat, csakhogy az egyház egyetlen tagját sem áldozzuk föl; és bár meglehet, az egyház milliók megnyerésétől fog elesni ezer hívő zsidókeresztény miatt, akiket nem áldozhat föl, de mit számít milliók megnyerése, ha ennek az ára az igazság és szeretet fölálodása akár csak egyetlen személy rovására is? Ez nem nyereség volna, hanem kár csupán, mivel így az egyház már nem volna egyház többé.

A D. C. ezt állítja:

A német egyház népe nem tűrheti többé a közösséget a zsidókkal, akik politikailag oly sok kárt okoztak neki.

Mi ezt feleljük:

Éppenséggel itt kell a lehető legvilágosabban kijelentenünk: ez az a hely, ahol el-

válík, tudjuk-e egyáltalán, mit jelent az egyház. Itt, ahol a számomra ellenszenves zsidókeresztény mint hívó ül mellettem, pontosan itt valósul meg az egyház. Akik nem fogják föl ezt, akik úgy hiszik, képtelenek elviselni, azok alapítsanak saját külön egyházat, de sohasem zárhatnak ki másokat. Az egyház folytonosságát az az egyház őrzi, amelyben megmaradhatnak a zsidókeresztények.

Összefoglalva:

Az egyház az elhívottak gyülekezete, ahol az evangéliumot helyesen hirdetik, és megfelelően kiszolgálják a szentségeket, s amely nem alkot törvényt arról, ki tartozhat hozzá. Az árpapagrafus ezért tévtanítás az egyházzól, és ennek lényegét rombolja le. Azzal az egyházzal szemben, amely az árpapagrafust e radikális formájában végrehajtja, már csak egyetlen lehetőség marad az igazság szolgálatára: a kilépés. Ez az egyházam iránti szolidaritás legvégső cselekedete, amelyet sohasem szolgálhatok másként, mint teljes igazságban, ennek minden következményével együtt.

ad 2.

A zsidókeresztények eltávolítása a papi hivatalból ellentétben áll a papi hivatal lényegével. Luther tanítása szerint a keresztségben minden keresztényt pappá szentelnek. Jogaik egyenlők, egyaránt joguk és kötelességük a tanítás és Isten szavának hallgatása. A gyülekezet a papi hivatalt a keresztségben pappá szentelt keresztény tagjára ruházza, s elvárja tőle a helyes tanítást, a keresztényi életmódot és a lelki adományokat. A lelkész Krisztus megbízásaként veszi fel hivatalát, és csak a fölsorolt elvárások elleni vétség adhat okot a gyülekezetnek arra, hogy e megbízást visszavonja. Ha a zsidókeresztényt eleve kizárják a papi hivatal betöltéséből, akkor e testvérünk másoknál kevesebb joggal rendelkezik. Ha arra a bibliai mondásra

hivatkozunk, hogy „az asszony hallgasson a gyülekezetben”, ebből éppenséggel semmi sem következik a zsidókeresztényekre nézve, mert vagy a törvények szintjén is kötjük magunkat a bibliai útmutatáshoz, s akkor semmilyen irányadást nem kapunk arról, hogy a zsidókeresztények hallgassanak, vagy nem kötjük magunkat hozzá a törvények szintjén, vagyis a nőknek is megengedjük a szólást a gyülekezetben, akkor viszont semmilyen alapunk nem marad, hogy a zsidókeresztényektől megtagadjuk e jogot. A zsidókeresztények kizárása a papi hivatalból ugyanakkor a papi hivatal lényegét rombolja le, mivel így ez a gyülekezet önkényének van alávetve. Ha a felszentelést érvénytelenítjük, hatályon kívül helyezzük, ezzel kiszolgáltattuk a gyülekezet kénye-kedvének.

A D. C. ezt állítja:

A német egyház gyülekezeteinek nemzeti érzülete miatt az egyházi vezetőknek is árájknak kell lenniük.

Mi ezt feleljük:

Az egyház népének meg kell tanulnia, hogy ne a lelkipásztor személyére, hanem az általa hirdetett igére ügyeljen: „csakhogym (...) a Krisztus prédikáltatik.”^[5] (Fil 1,18) Ha Pál apostol a nemzeti érzülettel mit sem törődve nem hirdette volna Krisztust a pogány világban, akkor nem volna német egyház sem. A hitben gyöngék tipikus óhaja, hogy árja igehirdetőket követelnek, s törvényi korlátokat akarnak fölállítani, holott a valóságban egyedül a hit és Isten szava számít. Egészen különleges, egyedi esetekben tekintettel lehetünk a gyengék e kívánalmára a gyülekezetekben, elkerülendő a súlyos botránkozást, de minden egyes alkalommal a legkomolyabban mérlegelni kell, hogy ép-

^[5] A német szövegben: „wenn nur Christus verkündet wird”, a teljes magyar szöveg: „csakhogym minden módon, akár színből, akár szívből, a Krisztus prédikáltatik”.

pen az egyház ügye érdekében nem kell-e inkább kitenni a gyülekezetet a megütközésnek. Az viszont teljes mértékben képtelenség, hogy a gyöngék óhaja az egyházat vezérlő törvénnyé legyen, mivel itt az evangéliumi szabadság a törvény.

A D. C. ezt állítja:

Az állami köztisztviselői törvényt az egyház tisztviselőire is alkalmazni kell, különben az egyház ellentmondásba keveredik az állammal.

Mi ezt feleljük:

Éppen e ponton lepleződik le az árjaparagrafussal kapcsolatos egész német-keresztény érvelésmód merőben politikai karaktere. Ha a politikai eseményekkel való összefüggésében nézzük, csakis az állami cselekvés egyházi utánzását láthatjuk benne. Az egyház igazi hűsége és állam iránti szolgálata azonban sohasem merülhet ki az állam eljárás módjainak vak utánzásában, hanem csakis saját üzenetének és sajátos egyházi alakzata kibontakoztatásának szabadságában.

Összefoglalva:

A Deutsche Christen követelése semmi-vel teszi a papi hivatal lényegét, amennyiben a gyülekezet egyes tagjait korlátozott joggal rendelkező testvérekké, másodvonalbeli keresztényekké fokozza le. Akiket e követelés nem érint, tehát privilegizált helyzetbe kerülnek, inkább akarnak majd jogfosztott testvéreik mellé állni, semhogy privilégiumok honosodjanak meg az egyházban. Fel kell ismerniük, hogy egyházukat már csak egyetlen módon szolgálhatják: úgy, hogy megválnak a kiváltsággá tett papi hivataltól.

ad 3

Ha a hallgatói jogrend ellehetleníti a zsidókeresztények számára a lelkészi hivatást, akkor az egyháznak a maga részéről új kapukat kell nyitnia, hogy a zsidókeresztények papi hivatalra juthassá-

nak, hogy ezúton és ígéhirdetése által is tiltakozzék az olyan intézkedések ellen, amelyek a papi hivatal lényegébe avatkoznak bele. Ha pedig nem cselekszik így, viselni fogja a felelősséget a teljes árjaparagrafus miatt.

A D. C. ezt állítja:

Az árjaparagrafus *adiaphoron*^[6], nem érinti az egyház hitvallását.

Mi ezt feleljük:

Először is: a fönt elmondottakkal bizonyítottuk, hogy az egyház és a papi hivatal, azaz a hitvallás lényegét éri a támadás.

Másodszor, ha nem volna így, akkor a Hitvallás^[7] következő tétele volna érvényes itt:

„Hajoljatok tehát Pál apostol szavára, és engedjete a gyöngébbeknek az éte-

^[6] erkölcsi megítélés szempontjából közömbös dolog

^[7] értsd: Konkordiakönyv, az evangélikus egyház hitvallási iratainak gyűjteménye

lek, az idők vagy a napok kérdésében.” (Róm 14,6). „Azonban a hamis apostoloknak, akik az effélet mint szükségeset kötik az ember lelkére, nem engedünk még az ilyen magában véve közömbös kérdésben sem.” (Kol 2). „Senki azért titeket meg ne ítéljen evésért vagy ivásért, avagy ünnep [...] dolgában.” (Kol 2,16). „Mivel pedig Péter és Barnabás ez esetben engednek kissé, Pál apostol nyilvánosan megfeddi őket, mondván, »nem egyenesen járnak az evangélium igazsága szerint.«” (Gal 2,11 –21).

„Mert itt már nem a külsődleges, közömbös kérdésekkel van dolgunk, amelyek természetük és lényegük szerint önmagukban szabadok, és szabadok is maradnak, úgyhogy nem esnek sem parancs, sem tiltás alá, hogy éljünk-e velük, avagy elhagyjuk-e őket, hanem elsősorban keresztény hitünk fő cikkelyéről van szó – miként az apostol tanúsítja, »hogy az evangéliom igazsága megmaradjon számotokra« (Gal 2,5) –, amely igazságot az efféle kényszer vagy parancs elhomályosítja és eltorzítja, mivel azután a hamis tanítás, babonáság vagy bálványimádás támaszaiként és a tiszta tan és keresztény szabadság elnyomására vagy nyilvánosan megkövetelik e közömbös dolgokat, vagy az ellenfelek élnek vissza velük, végül tehát meghonosodnak közöttünk.

Így a külsődleges dolgokban való efféle engedékenység és egyezkedés révén is – minthogy megelőzően nem jutottunk keresztényi egységre a tanításban – a bálványimádók megerősödnek bálványimádásukban, az igazhitűek viszont megkeserednek, megbotránkoznak, és hitükben elgyöngülnek.”

(Fordította Falvai Dóra, a kontrollszerkesztést Forczek Ákos végezte.)

Röhrig Géza Z800

botján
a két ágcsontból
két elhalt férje igyekszik nőni

majolikaráncos oláhcigány néni
töpörtyűszemét a százlábú vér
már díszesen beszegte

mosolyog: a kezéből kitépett unoka
egy hangya a kézfején
ki akkor áll két lábra könnyedén
ha nevét mondja nagyanyó

243871

a halál angyala már elrugaskodott
hogy agyarárt szemgödrödbe vágva
röppenjen föl veled

így víve
véghez a végtelent

A1114

ha nem éjjel fut be a vonat
sosem éli túl a szelekciót
a sötétség mentette meg először

később a színesfémek pártolták
kiégett villanykörték rézmenetéből
kenyérért aranyfogat hamisított

végül őt is elhagyta szerencséje
térdeit a halántékára téve
ült csak mint egy magzatmúmia

smuel cvi ben ávráhám tuvja

Csepregi András

„Rudat a kerék küllői közé...”

Bonhoeffer első megütközése a zsidóellenes Harmadik Birodalommal¹

Dietrich Bonhoeffer (1906–1945) német evangélikus teológus különlegesnek számító személyes tapasztalatokkal bírt zsidó származású honfitársaival kapcsolatban. Az 1920-as években, amikor gimnáziumi tanulmányait folytatta, Németország teljes lakosságának 0,9 százaléka volt zsidó, sokan élhették tehát úgy az életüket, hogy személyesen nem is ismertek zsidókat. Ugyanekkor Berlin lakosságának 4,3 százaléka, ezen belül a Grünewald-negyed lakóinak, ahol a Bonhoeffer család élt, 13,5 százaléka volt zsidó származású német. Dietrich gimnáziumi osztálytársai között minden negyedik diák zsidó gyökerű családból érkezett. Zsidó származású volt Gerhardt Leibholz, Sabinének, ikerhúgának a férje, valamint egyetemi éveitől fogva jó barátja, az evangélikus lelkész és teológus Franz Hildebrandt. Ez a gazdag kapcsolatrendszer ugyanakkor egyoldalú is volt: ismerősei, barátai és rokoni kivétel nélkül a bismarcki Második Birodalom elitjéhez, a protestáns középosztályhoz asszimilált zsidók voltak. Nem tudunk arról, hogy Bonhoeffer Németországban találkozott-e egyáltalán vallásukat gyakorló vagy a hagyományaikat elkülönülve ápoló, esetleg a szégyenségük miatt gettóba szorult zsidókkal.²

Liberális kultúrájú családjában és ebben a védett környezetben fel sem merült, hogy a zsidó származású németeket bármilyen szempontból meg kellene vagy meg lehet-

ne különböztetni, magától értetődő módon utasították el tehát a zsidóellenes náci propagandát. Bonhoeffer életrajzának az egyik gyakran idézett, látványos eleme, hogy 1933. április 1-jén, a zsidó tulajdonú üzletek bojkottjának napján Dietrich 91 esztendőös nagyanyja napi bevásárlását intézni érkezett a *Kaufhaus des Westens* bejáratához. Az SA-kordon egyik tagja megkérdezte az idős hölgyet, hogy biztosan itt akar-e vásárolni, mire ő erős sváb akcentusával így válaszolt: „ott vásárlom a vaját, ahol mindig is vásároltam”. Aznap ő volt az áruházban az egyetlen vevő.³

A Hitler hatalomra jutását követő hónapok során az árjatórvény egyházi recepciójának a kérdése mindennél jobban foglalkoztatta a 27 éves evangélikus lelkészt és egyetemi oktatót. Az április 7-én kihirdetett árjatórvény az evangélikus egyházat mint állami intézményt arra kötelezte, hogy bocsássa el zsidó származású lelkészeit, és különítse el zsidó származású tagjait. Bonhoeffer tudott a törvény előkészületeiről, és már márciusban elkezdett fogalmazni egy tanulmányt, amelynek *Az egyház és a zsidókérdés* címet adta. A rövid írás különösen éles fényt vet azokra a nehézségekre, amelyekkel a korabeli evangélikus teológus szembekerült, ha reagálni akart az árjatórvénynek az egyházi életre gyakorolt hatásaira.

¹ A tanulmány fő gondolatairól először a Wesley János Lelkészképző Főiskola 2015. április 9-én, Bonhoeffer halála 70. évfordulóján rendezett konferenciáján beszéltem „Dietrich Bonhoeffer és a zsidóság a Harmadik Birodalomban” címmel. Ez az írás az eredeti előadás első harmadának bővített és szerkesztett változata.

² Barnes, Kenneth C.: Dietrich Bonhoeffer and Hitler's Persecution of the Jews. In Ericksen–Heschel (eds.): *Betrayal. German Churches and the Holocaust*. Minneapolis, Fortress Press, 1999. 111.

³ Barnes 1999: 112–113. Vö. Bethge, Eberhard: *Dietrich Bonhoeffer. A Biography*. Minneapolis, Fortress Press, 2000. 267.

Az egyik oldalon Bonhoeffer nem tudta kivonni magát a hagyományos keresztény antijudaizmus hatása alól, és nem tudta magát függetleníteni a lutheri teológiának attól az örökségétől sem, amely a politika területén különlegesen erős mandátumot adott az államnak, és igen szűk területre szorította az egyház közvetlen politikai cselekvésének a lehetőségét. A másik oldalon viszont azzal, hogy éppen az árjátörvényre reagált, elszigetelte magát a Hitlerrel szemben álló lelkészek egy részétől is, akik az egyház nemzetiszocialista koordinálásának a kísérelével szemben más területekre helyezték a hangsúlyt. A leendő (formálisan 1934 májusában, a barmeni hitvalló zsinaton megalakuló) Hitvalló Egyházhoz tartozó lelkészek jellemzően nem tulajdonítottak olyan nagy jelentőséget a csekély számú zsidó származású protestáns egyháztag vagy a még kevesebb zsidó származású lelkész védelmének⁴, hogy éppen miattuk konfrontáljanak az antiszemitizmust központi kérdésként kezelő nemzetiszocialistákkal. Sokan egyszerűen nem is látták a törvény által érintett testvéreket, másokat pedig a saját teológiai antijudaizmusuk, akár antiszemitizmusuk is segített a hallgatásban.⁵ Bonhoeffer viszont úgy ítélte, hogy az egyház a lényegét

⁴ Az evangélikus egyház 18 ezer lelkésze közül mindössze 29-en voltak zsidó származásúak. Közülük 11-en az első világháborúban szerzett érdemeik miatt mentesültek az árjátörvény hatálya alól, a törvény alkalmazásával tehát 18 lelkészt kellett volna elbocsátani. Lásd Evans, Richard J.: *A Harmadik Birodalom hatalmon*. Fordította Sóskuthy György és Szántó Judit. Budapest, Park Könyvkiadó, 2013. 231.

⁵ A Hitvalló Egyház antiszemita érintettségéről lásd Baranowski, Shelley: *The Confessing Church and Antisemitism: Protestant Identity, German Nationhood, and the Exclusion of Jews*. In Ericksen–Heschel (eds.) 1999: 90–109.

⁶ Bethge, Eberhard: Dietrich Bonhoeffer and the Jews. In Godsey–Kelly (eds.): *Ethical Responsibility. Bonhoeffer's Legacy to the Churches*. New York, Edwin Mellen, 1981. 43–96.

adja fel, ha beleegyezik a zsidó származású keresztények elkülönítésébe. A zsidóságot vállalt felelősség és az egyház lényegének megőrzéséért vállalt felelősség számára ugyanannak az éremnek a két oldalát jelentette. Ezen a területen ütközött meg először nyilvánosan a náci állammal, s a zsidóság iránti figyelem élete végéig vele maradt.

A következő bekezdésekben először egy pillantást vetünk Bonhoeffer és a zsidóság kapcsolatának a Bonhoeffer-értelmezésben megjelenő problémáira, utána pedig közelebbről is megvizsgáljuk az 1933 tavaszán született tanulmányt.

„Bonhoeffer és a zsidóság” – az értelmezés főáramában és azon kívül

Dietrich Bonhoeffert sok értelmezője és tisztelője kivételes keresztény hitvallónak, szinte huszadik századi protestáns szentnek tekinti. Ebben a szemléletben nagy szerepet kap a Harmadik Birodalom által üldözött zsidósággal való kapcsolatának értelmezése is. Eberhard Bethge (1909–2000), aki tanítványa, bizalmas barátja, unokahúgának a férje, börtönből írt leveleinek címzettje volt, később írásainak szerkesztője, monumentális életrajzának szerzője és hosszú élete végéig életművének értelmezője és népszerűsítője lett, az 1980-as oxfordi Bonhoeffer-konferencián mutatta be azt a megközelítést,⁶ amely a főárambeli Bonhoeffer-értelmezés számára azóta is értelmezési keretül szolgál. Ennek a megközelítésnek három sarokpontja van. Az első szerint Bonhoeffer 1933-ban született írásaiban, amelyben az egyházi ellenállást arra biztatja, hogy ne engedje érvényesülni az árjátörvényt, amely a zsidó származású keresztények elkülönítésére kényszerítette volna az egyházat, már megmutatkozik a későbbi tudatos politikai ellenálló és a különbség is közte és a későbbi Hitvalló Egyház között. Ekkor viszont még foglya volt

a korára jellemző antijudaista terminológiának. A második sarokpont szerint részint a korai antijudaizmus miatt érzett büntudat, részint a zsidóság nyilvánvaló veszélyeztetettsége vezette Bonhoeffert 1938. november 9-e, a Kristályéjszaka után arra a döntésre, hogy csatlakozzon a katonai ellenálláshoz. A harmadik sarokpont szerint pedig az ellenállás éveiben született írásai, az *Etika*⁷ és a *Börtönlevelek*⁸ bizonyos szakaszai alkalmasak lehetnek arra, hogy egy új, a holokausztra reflektáló, a zsidók és a keresztények kapcsolatát megújult alapokra helyező teológiát inspiráljanak.

Kétségtelen, hogy Eberhardt Bethge élete utolsó két termékeny évtizedében nagyon sokat tett egy holokauszt utáni teológia megszületéséért. Kérdés viszont, hogy ebben a fontos küldetésben nem tulajdonít-e túl sokat egykori mesterének, akinek rövid élete 1945-ben befejeződött, aki sokkal kevesebb ismerettel rendelkezett a holokausztról, mint idős kort megérett barátja, és aki mit sem tudhatott azokról a társadalmi és kulturális változásokról, amelyek a huszadik század végére átalakították mind a német, mind az angolszász teológia arculatát. Már Bethge életében megszületett az a kép, hogy Bethge Bonhoeffer mellett olyan sze-

repet játszik, mint Platón Szókratész mellett, Bethge halála után pedig a főáramhoz tartozó értelmezők egyik legjelentősebb képviselője, John de Gruchy is elismerte Bethgéről szóló életrajzában, hogy „azt a Bonhoeffert, akit ma ismerünk, Bethge teremtetete”.⁹ A Szókratész-Platón párhuzam viszont nem pontos, hiszen, míg Szókratész szavait csak Platón szövegeiből ismerjük, Bonhoeffer szövegei Bethge értelmezői világán kívül is hozzáférhetők, és értelmezhetők. Lehetséges tehát Bonhoeffer szövegeit a főáramon kívülről is olvasni. Ezt a lehetőséget mutatja fel témánk vonatkozásában Stephen R. Haynes is 2006-ban megjelent könyvében,¹⁰ amire ebben a tanulmányban messzemenően támaszkodom.

„Az egyház és a zsidókérdés”

*Az egyház és a zsidókérdés*¹¹ című tanulmányát Bonhoeffer 1933 márciusban kezdte el írni azzal a céllal, hogy egy lelkesztársra otthonába összehívott gyűlésen vitassák majd meg. Április elején került sor a felolvasásra, a gyűlésen nagy vita támadt, volt, aki el is hagyta a kört. A lelkeszek közötti konfliktus és a következő hetek eseményeinek hatása alatt Bonhoeffer megtoldotta az eredeti dolgozatot egy, az állam felelősségét és az egyház ellenállásának a lehetőségeit elemző bevezetéssel. A kéziratot végül május 15-én zárta le, az írást pedig a *Vormarsch* júniusi száma jelentette meg.¹²

Az először megírt és a végső változat második fejezeteként olvasható szakasz az ösgyülekezeti idején élő zsidó és nem zsidó származású keresztények kapcsolatát elemzi, evangélikus teológushoz méltóan Pál apostol nézőpontja szerint. Elemzése révén Bonhoeffer arra a kijelentésre jut, hogy a „zsidó-keresztény” hívők a Krisztus egyházához való tartozás feltételül „egy isteni törvény” iránti engedelmisséget szabtak meg, míg a „pogány-keresztény” típusú hí-

⁷ Bonhoeffer, Dietrich: *Etika. Útkészítés és bevonulás*. Fordította Visky S. Béla. Kolozsvár, Exit Kiadó, 2015.

⁸ Bonhoeffer, Dietrich: *Börtönlevelek. Fogságban írt levelek és feljegyzések*. Fordította Boros Attila. Budapest, Harmat Kiadó, 1999.

⁹ De Gruchy, John: *Daring, Trusting Spirit: Bonhoeffer's Friend Eberhard Bethge*. Minneapolis, Fortress Press, 2005. 142.

¹⁰ Haynes, Stephen R.: *The Bonhoeffer Legacy. Post-Holocaust Perspectives*. Minneapolis, Fortress Press, 2006.

¹¹ A tanulmányt ezen kiadás alapján idézem: Bonhoeffer, Dietrich: *The Church and the Jewish Question*. In Robertson (ed.): *No Rusty Swords. Letters, Lectures and Notes 1928–1936*. London, Collins, 1965. 221–229.

¹² Bethge 2000: 272–273.

vők nem kérik számon a törvény iránti engedelmességet, hanem szerintük Istennek az ő igéjében megszólaló hívása elegendő ahhoz, hogy valaki Krisztus egyházának a tagjává legyen. A következő lépésben az így kialakított konfliktus keretén belül értelmezi az árjatorvény által felvetett kérdést. Megállapítja, hogy a mai „zsidó-keresztények” azok, függetlenül attól, hogy milyen származásúak, akik „egy isteni törvény, például a faji egységesség törvénye” iránti engedelmességhez kötnék az egyháztagságot. Ezt az igényt viszont az egyház ugyanúgy nem fogadhatja el, ahogyan az első században is elutasította.

Érdekes, hogy bár a gondolatmenet élén kijelenti, hogy az ősegyház idején zsidónak lenni nem faji, hanem vallási kérdés volt, sőt a zsidóság faji egységességét biológiailag kérdésesnek tartja, az érvelésben Bonhoeffer nem a fajelmélet szempontjával vitatkozik – valószínűleg felmérte, hogy a fajelmélet érvényesül a lelkészek között is. Ehelyett teológiai terepre viszi át a vitát, és Pál apostollal érvel abban a protestáns lel-

készi közösségben, ahol a páli teológiát nem kerülhették meg. Az érvelés hatékony lehetett, ugyanakkor viszont érintetlenül hagyta a páli teológiában ható antijudaizmust, amely a „zsidó-keresztényt” negatív szereplőként írja le. Mindenestre ezen az úton el tudott jutni egy világos és határozott kijelentésig, amit Bethge is idéz az életrajzban: „Semmiképpen nem azzal a kihívással szembesülünk, hogy a gyülekezeteink német tagjai képesek-e arra, hogy fenntartsák-e az egyházi közösséget a zsidókkal. A keresztény ígehirdetés az, amely az előtt a feladat előtt áll, hogy kimondja: itt van az egyház, amelyben zsidó és német együtt áll Isten Igéje alatt; ezen a bizonyítékon múlik, hogy az egyház még mindig egyház-e, vagy pedig megszűnt egyháznak lenni.”¹³

A vita után született és az első írás elé kerülő – annál több mint kétszer hosszabb – bevezetésben Bonhoeffer teljesen más teológiai terepen érvel. Az egyház és az állam kapcsolatának lutheri értelmezése keretén belül ír arról, hogy milyen esetben és hogyan kényszerülhet az egyház arra, hogy ellentmondjon az államnak. Bonhoeffer az akkoriban tipikus Luther-értelmezés szellemében érvelve ezzel kezdi a gondolatmenetet: „kétségtelen, hogy a reformáció egyházának nincs joga ahhoz, hogy az állam sajátos politikai akcióihoz hozzászóljon”.¹⁴ Felidézi a törvény és az evangélium radikális lutheri elválasztását, amely szerint Isten a törvény érvényesítését, azaz a politikát az állam hatáskörébe utalja, és nem engedi meg, hogy az egyház akár morális, akár humanitárius alapon bírálja az államot. Ezzel Bonhoeffer megteremtette a közös alapot a meggyőzni kívánt lelkészekkel. A következő mondatban viszont már előkészíti a fordulatot. „A történelmet nem az egyház, hanem az állam csinálja; de természe-

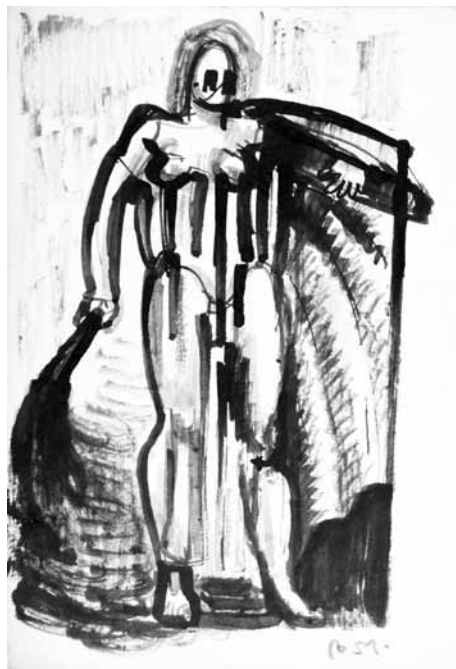
¹³ Bonhoeffer 1965: 229. Vö: Bethge 2000: 273.

¹⁴ Bonhoeffer 1965: 222.

tesen egyedül az egyház képes tanúskodni arról, hogy Isten hozzánk érkezik a történelemben, csak az egyház tudja, hogy mi a történelem, és azt is, hogy mi az állam.”¹⁵ Ezzel pedig megnyitja az utat afelé, hogy felruházza az egyházat a beleszólás lehetőségével akkor – és kizárólag akkor – ha úgy ítéli, hogy az állam nem teljesíti Istentől kapott hivatását. Hogy az állam teljesíti-e a hivatását, vagy nem, az – a lutheri teológia veretes kifejezéseivel élve – abból látszik, hogy fenntartja-e a rendet, vagy nem. Ha az állam nem tölti be ezt a hivatást, annak Bonhoeffer szerint – és ismét lutheri terminológiával fogalmazva – két oka lehet: vagy túl kevés, vagy túl sok törvényt alkalmaz. Az ezután következő fejtegetésekben nem mondja ki, de sejteti, hogy az árjatorvény mindkét rossz lehetőséget megvalósíthatja, hiszen alkalmat adhat a zsidók hátrányos megkülönböztetésére – túl kevés törvény –, és megengedhetetlenül beavatkozik az egyház életébe – túl sok törvény.

Ezek után olvashatjuk a híressé vált kijelentést arról, hogy ha az állam elutasítja az egyház – túl kevés, illetve túl sok törvényre vonatkozó – kritikáját, akkor megsemmisíti magát, ilyenkor pedig az egyház három dolgot tehet: figyelmezteti az államot, bekötözi az állami rendelkezések áldozatainak a sebeit, tekintet nélkül arra, hogy ők az egyház tagjai vagy sem, végül pedig „rudat tol a kerék küllői közé”¹⁶, azaz közvetlen politikai akció révén igyekszik akadályozni a mértékét veszített államgépezet működését.

A sebek kötözése kapcsán – a főáramhoz tartozó értelmezők szerint – Bonhoeffer kimondatlanul is utalt az egyházon kívül élő zsidóságra is, a harmadik lépéssel pedig demonstratívan elhagyta az állammal szemben passzív engedelmisséget sugalló lu-

theri hagyomány körét, ez a gondolat pedig kétségkívül megmutatja a későbbi tudatos ellenállót. Bethge, aki Bonhoeffer lépéseit mindig a későbbi, a katonai ellenállásban vállalt szerepének a perspektívájába helyezi, hangsúlyozza, hogy az egyház közvetlen akcióját Bonhoeffer ekkor még egy közös zsinati döntés következményeként remélte, és csak sok csalódás révén és egyre szörnyűbb tapasztalatokat szerezve jut majd el odáig, hogy egyedül vállaljon kockázatot.¹⁷ Bethge állítását ennek a rövid tanulmánynak a keretein belül nincs lehetőségünk részletesen megvitatni, de azt a megjegyzést meg lehet tennünk, hogy Bonhoeffer ugyan az egyház nélkül, de mégsem egyedül, hanem éppen a katonai ellenállás tagjai, közöttük Hans von Dohnányi – sógora és az Abwehr alkalmazottja – által bátorítva hozta meg döntését. Ekkor – 1938 után – Hitler már törvényen kívül helyezte és sarokba szorította a Hitvalló Egyházat, amelynek nem volt lehetősége sem egységes és nyilvános fellépésre, sem arra, hogy üldözött tagjai számára vé-

¹⁵ Uo.

¹⁶ Bonhoeffer 1965: 225.

¹⁷ Bethge 2000: 275.

delmet biztosítson. Az Abwehr-alkalmazás viszont védelmet kínált nemcsak a Gestapo zaklatásával, hanem a katonai behívóval szemben is. A katonai behívó volt a Hitvalló Egyház lelkészei számára az egyik legnagyobb fenyegetés, hiszen a fegyverfogás számukra mély lelkiismereti problémát okozott, a frontszolgálat pedig közvetlen életveszéllyel járt.

Ha *Az egyház és a zsidókérdés* tanulmány fenti, gyakran idézett mondatain túl az egész szövegre tekintünk, akkor sokkal bonyolultabb a leendő tudatos ellenálló képe. Zavarba ejtő már a felütés. Bonhoeffer két Luther-idézettel indít, az első 1546-ban született *A zsidókerül és hazugságaikról* című traktátusából való, amelyben a reformátor kijelenti, hogy akkor tekintjük a zsidókat testvéreinknek, ha felhagynak a kamatszédéssel, bűnbánatot tartanak, és elfogadják Krisztust.¹⁸ Ennek a hatását az sem függeszti fel, hogy rögtön utána egy 1523-ból való Luther-idézetet olvasunk, amely a keresztények ellenséges magatartását teszi felelőssé azért, hogy a zsidók nem térnek meg. Később az derül ki, hogy Bonhoeffer nem csak hallgatólagosan fogadta el az antiszemita érvelést, amikor az akkor már rendkívül terhelt „zsidókérdés” kifejezést az írása címébe emelte, hanem még nyomatékossította is, hogy érti a törvényhozók aggodalmát: „a zsidókérdés kétségkívül az egyik olyan történelmi probléma, amivel a mi államunknak foglalkoznia kell, az államnak pe-

dig kétségkívül igaza van, ha ezen a területen új módszereket alkalmaz.”¹⁹

Végül pedig olyan gondolatmenetet olvasunk, amely a korabeli keresztények széles köreire jellemző antijudaista teológiát visszhangozta. „Krisztus egyháza soha nem felejt el, hogy »a választott népnek«, aki a világ megváltóját a keresztre szegezte, ezért a tettéért a szenvedése hosszú történetén keresztül hordoznia kell az átkot. [...] De ennek a népnek a szenvedésteli története, akit Isten szeret és büntet, annak a jegyében halad, hogy Izráel népe végül haza fog térni Istenéhez. A hazatérés pedig akkor fog megtörténni, ha Izráel megtér Krisztushoz. Izráel megtérése fog véget vetni a nép szenvedésének. A keresztény egyház ezért remegéssel tekint Izráel népének történetére, amelynek során Isten szabadon és félelmetesen bánik az ő népével. [...] Annak a tudata, hogy ez a nép átok alatt áll, az egyházat magasan mindenféle olcsó moralizálás fölé emeli; ehelyett ebben az elvetett népben saját magát ismeri fel, aki újra és újra hűtlenné lesz az ő Urához, és teljes reménységgel tekint Izráel népének azokra a tagjaira, akik már hazaérkeztek, akik már hisznek a Krisztusban testté lett egy igaz Istenben, akikkel az egyház testvéri közösségben élhet.”²⁰

Bonhoeffer – probléma vagy megoldás?

Bonhoeffernek ebben a – főáramhoz tartozó értelmezők által ritkán érintett²¹ –

¹⁸ Bonhoeffer 1965: 221.

¹⁹ Bonhoeffer 1965: 223.

²⁰ Bonhoeffer 1965: 226–227.

²¹ Példa erre egy reprezentatív válogatás Bonhoeffer műveiből, ami a rövid esszéiből egyszerűen kihagyja ezeket a szakaszokat. Ráadásul, a rövidített szöveghez írt szerkesztői bevezetőben az áll, hogy „az új szakasz kizárólag a zsidók megkülönböztetésének és viktimizálásának a kérdésével foglalkozik, tekintet nélkül arra, hogy megkeresztelt, vagy meg nem keresztelt zsidókról van-e szó. Ez a vadonatúj szakasz volt

az, ami olyan felháborodást keltett a lelkészek között, hogy néhányan elhagyták az összejövetelt”. Mint láttuk, az új szakasz másról is szól. Lényegesnek tartom a szöveg kontextualizálását is. Bethge életrajzának fenti hivatkozott részletéből az derül ki, hogy Bonhoeffer az április eleji gyűlés után írta az új szakaszt, vélhetően azért is, hogy beledolgozzon olyan szempontokat, amelyek a vitán merültek fel. Lásd Bonhoeffer, Dietrich: *A Testament to Freedom. The Essential Writings of Dietrich Bonhoeffer*. Kelly– Nelson eds. San Francisco, Harper, 1995. 128–133.

gondolatában Haynes azt a „tanúságtevő népteológiát” fedezi fel, amely már Augustinustól kezdve jellemzi a keresztény antijudaizmust.²² Ennek az a lényege, hogy a Krisztusban nem hívő Izráelnek az a küldetése, hogy szenvedésével arra figyelmeztesse az egyházat, hogy mi lehet a sorsa, ha ő is hűtlenné lesz Urához. Izráel szenvedése Isten jogos büntetéséről tanúskodik, amely a hűtlen egyházat is elérheti, az pedig, hogy szenvedései ellenére egy „szent maradék” még mindig él, Isten hosszútűrő kegyelméről tanúskodik, amely a hűtlen egyházat is megtarthatja. Ezen a küldetésen kívül a Krisztusban nem hívő Izráelnek nincs más feladata, ha pedig Krisztushoz tér, és az egyházzal egyesül, megszűnik ez a küldetése. Ez a szemlélet teszi az egyház szemében értékesebbé Izráelt, mint bármiféle „olcsó moralizálás”, erről a „szolgálatról” pedig az egyház nem mondhat le.

Haynes idézi Kenneth C. Barnes véleményét, aki szerint Bonhoeffer ebben a tanulmányban folyamatosan ellentmond önmagának, az ellentmondásos érvelés pedig hatálytalanítja írásának világos mondatait is. Barnes az ellentmondásokat annak tulajdonítja, hogy a fiatal Bonhoeffer nem látott ki felső-középosztályi és tradicionálisan lutheránus neveltetésének korlátai mögül.²³ Haynes továbbmegy, és az ellenmondásokat főleg „a tanúságtevő népteológia”

mélységes ambivalenciájából vezeti le, amittől Bonhoeffer láthatóan nem tudta függetleníteni magát.²⁴

Mint korábban már utaltam rá, Eberhardt Bethge értelmezése szerint Bonhoeffer később vezekel amiatt, hogy Izráelt átok alatt álló népnek nevezte, és gondolkodása is megváltozott, hiszen a Kristályéjszaka után többé nem írta le Izráellel kapcsolatban, hogy átkozott. Haynesnek más a véleménye: szerinte több ponton mélyült és gazdagodott Bonhoeffer Izráel-ismerte, de a „tanúságtevő nép-teológia” köréből a legkésőbbi, a börtönben született reflexióiban sem lépett ki.²⁵ A gyakran idézett bonhoefferi mondatok elemzése során ezt számomra meggyőzően bizonyítja is. Ezeknek a szövegeknek és a velük kapcsolatos vitának a részletes vizsgálata egy másik, hosszabb tanulmány tárgya lehet.

Írásomat Barnes tanulmánya konklúziójának az ismertetésével zárom, amely Bonhoeffer és a Harmadik Birodalomban üldözött zsidóság kapcsolata első lépésének a feltárása után is releváns. Azok számára, írja Barnes, akik a német egyházi harc kutatóiként érkeznek el Bonhoefferhez, a fiatal lelkész tanúságtétele meggyőző lehet. Azok viszont, akik a holokauszt kutatóiként találkoznak Bonhoeffer írásaival, arra a következtetésre juthatnak, hogy Bonhoeffer szavai talán jobban tükrözik magát problémát, mint a megoldást. Ennek ellenére Bonhoefferre úgy tekinthetünk, mint aki egy kis fény forrása volt a nagy sötétségben. Ez magyarázza a felé forduló intenzív figyelmet is: hiszen inkább keressük a fényt, akármilyen kicsi is, mintsem egyedül maradjunk a sötétben.²⁶ Barnes végkövetkez-

²² Haynes 2006: 50.

²³ Barnes 1999: 116–117.

²⁴ Haynes 2006: 50., 71.

²⁵ Haynes 2006: 145–147.

²⁶ Barnes 1999: 128.

etését meg kell toldanom még egy mondat-
tal: aki a Bonhoeffer-életműben megjelenő
problémák mélyebb megértésére is törek-
szik, amelyek közül csak az egyik az ő zsi-
dóságértelmezése, az nem elégedhet meg
azzal, hogy csupán örül a fénynek, hiszen
lehet, hogy Bonhoeffernek, a problémának
a megismerése jobban szolgál bennünket,
mint Bonhoeffer, a megoldás.

Röhrig Géza sein und zeit

gázalarcot húzott
két fogollyal
kiemeltetett a padlóból egy betonlapot
féltérdre ereszkedett
pléhdobozt vett elő
konzervnyitóval gyorsan körbevágta
s a bennelévő kékes morzsát
eltartott karral szórta ki a mélybe
a betonlapot visszatetette a helyére

főllált odébbment
a két fogollyal itt is kiemeltetett egy
betonlapot
féltérdre ereszkedett
mint aki meg akarja kérni a kezét valakinek
konzervnyitóval ügyesen körbevágta a
halálfejes dobozt
a kékes kristályt eltartott karral rázta ki
a mélybe
a betonlapot visszatetette a helyére

továbbment s intett
a két fogoly kiemelte az újabb betonlapot
leguggolt a konzervnyitót nem találta
káromkodott hát egyet a maszk alatt
amíg a nyitóért visszament
megvadult üvöltözés hallatszott lentről
a harmadik pléhdobozt is fölvágta
eltartott karral öntötte a kéklő morzsát
a mélybe
a betonlapot visszarakatta a helyére

Gerlóczy Ferenc

Kísérlet a kísértésről

Dietrich Bonhoeffer emlékének

„I can resist anything, but temptation”
(Oscar Wilde)

Egyszer régen az egyik budapesti kőszín-
házban láttam egy újjörög szerző *Kísér-
tés* című darabját. Nagyon kíváncsi voltam,
mire vonatkozik a cím (a színházba nem a
darab miatt mentem, hanem mert a rendező
lányának udvaroltam). Az első felvonás ele-
jén kiderült, hogy a vonzó szobalány volt a
Kísértés, akibe a tisztességes polgári házban
egy-től-egyig minden férfi belehabarodott: a
családfőtől a fiatalúrig, a vőtől a házibarátig,
az inastól a szomszédig. Mind gyarló embe-
rek voltak; nem tudtak ellenállni a szobalány
nézésének, járásának, a csípője ringásának.

A kísértés azonban nem szobalány.

Az az aktus, amikor Éva és Ádám az utá-
na rögvest el is veszített Paradicsomban ettek
az almából, nem az eredeti bűn (peccatum
originale) volt, hanem az eredeti szabadság
(libertas originalis). Isten tényleg szabadnak
teremtette az embert: azonnal rábízta, hogy
kivívja vagy megőrizze: megvalósítsa a sza-
badságát. És az ember rögvest élt is ezzel a
szabadsággal: ellenszegült Isten akaratának.

Mivel az alma a tudás almája volt, Ádám
és Éva, megkóstolván azt, nemcsak szaba-
dok, hanem nyomban tudók is lettek. Leg-
először is azt tudták meg, hogy szemér-
mesnek kell lenniök; nosza, fel is vették a
fügefalevelet. (Nemcsak akarni, takarni is
mindjárt megtanult az ember, s volt is min-
dig takargatnivalója).

Az első emberpárt megkísértették – a fe-
lelőség mégsem a kísértőé, hanem az övék.

¹ „Mindennek ellen tudok állni, csak a kísértésnek nem”

Egyrészt azért, mert a názáreti kommunista és pacifista rabbi példája megmutatta: Oscar Wilde bonmot-ja nem feltétlen érvényű, a kísértésnek ellen lehet állni. Ráadásul nincsen okunk azt gondolni, hogy a Rossz kísértésének való ellenállás ne sikerült volna, illetve sikerülne sokaknak másoknak is. Másrészt azért sem lehet a kísértő a felelősség a tilalomszegésért, mert a felelősség csak azé lehet, akié a szabadság.

A kísértésről általában azt gondoljuk, hogy az csak a Rossz oldaláról támad, s azt nem hagyja, hogy jók legyünk. És valóban: ezt látjuk szinte mindenütt. A tisztviselő, politikus, az egész rendszer („van az a pénz”, „van az a hatalom”) a szemünk láttára kárhozik el (van az a góg, van az az önzés, van az a gonoszság).

Dietrich Bonhoeffer, aki nem kapott vallásos nevelést, aki előbb lett teológus, s ténylegesen csak aztán hívő keresztény, Hitlerben azonnal meglátta a Gonoszt, s először a náccikkal lepaktáló egyházzal szembe forduló Hitvalló Egyházzal csatlakozott, majd annak feloszlatása után – Jézus-követő pacifista pap létére – az Adolf Hitler elleni összeesküvéshez. A zsarnok meggyilkolását célzó összeesküvés tevékeny részese lett, holott tudván tudta, hogy a zsarnokgyilkosság is gyilkosság.

„Gaztettek néma tanúi lettünk, minden hájjal megkentek vagyunk, kitanultuk a tetetés meg a köntörfalazás művészetét, tapasztalataink alapján bizalmatlanná váltunk az emberek iránt, és sokszor adósak maradtunk nekik az igaz és őszinte szóval; az elvisselhetetlen konfliktusok közepette puhány-nyá vagy akár cinikussá is lettünk – vajon használhatók vagyunk-e még? – írta kétségeiről 1942 karácsonyán összeesküvő társainak. – Vajon az erőszakkal szembeni belső ellenálló képességünk elég erős, önmagunkkal szembeni őszinteségünk elég kíméletlen maradt-e ahhoz, hogy visszataláljunk még az egyszerűséghez és az egyenességhez?”

Dietrich Bonhoeffer látszólag a Rossz kísértésének nem tudott ellenállni, amikor

a zsarnokgyilkosságra törekedve felmentést talált a „ne ölj” parancsa alól. Valójában azonban a Jó kísértésével („Ne ölj!”) szemben tanúsított ellenállást. Számára már nem a Rossznak, hanem a Jónak volt gravitáló ereje – mégsem engedett neki, inkább vállalta a merényletben való közreműködést, az azzal járó meghasonlást, lelkifurdalást. Nem volt ez neki „jó” – de nem tudott nem így dönteni. Ezért is dolgozott ki a börtönben új, „vallástalan teológiát” (éljünk úgy, mintha nem volna Isten).

De ha Hitler megölését Bonhoeffer nem tekinthette is jónak, elkerülhetetlennek igen. A náci hatalomkoncentrációval, a zsidók kiirtásának a tervével, a háborúval, a diktatúrával, az elnyomással való szembenállás elkerülhetetlen volt Bonhoeffer számára. A jó kísértésének úgy volt képes ellenállni, hogy az elsődleges célnak a szabadság kivívását tekintette.

Először szabad legyen az ember. Azután győzzön a jó.

József Attila A bátrak

Ki gyáván várja a halált,
Magába zárja azt a föld,
Midőn a száj lilára vált
S két szeme rémületre tört.

Annak nem nyitja a titok
Bordó, nehéz, nagy függönyét,
Csak aki bátran állított
Elébe s büszkén tépi szét.

Ó nagy, ki bátran odaállt,
Hol bűg a néma sejtelem
S szolgáját hívja, a halált,
Alázattal ki megijelen.

Minden lilium illata
Hűlő, meleg szíven libeg.
Ó szent, ki bátran, át, oda,
Ifjú lélekkel halni megy!

Lőrincz Borbála

Opre, roma!*

Még a roma holokauszt augusztus 2-i emléknapjánál is kevésbé ismert dátum május 16-a, a roma ellenállás napja. Az SS 1944-ben ezen a napon kísérlete meg először az auschwitz-birkenauai „cigány tábor” felszámolását, ami végül csak augusztus 2-án történt meg. Akkor egy éjszaka alatt csaknem háromezer cigány származású foglyot pusztítottak el. Május 16-án viszont a örök, akik gázkamrákba akarták terelni a cigány tábor majdnem hatezer lakóját, fegyveres ellenállással találták szemben magukat.

Az ún. Zigeunerlager az auschwitzi tábor különleges helyszíne volt, itt együtt lakhattak a cigányságuk miatt ide hurcolt férfiak, nők, gyerekek és öregek. Az itt megfordult mintegy 23 ezer ember jelentős része elpusztult, sok gyerek kísérletek áldozatául esett. Május 16-a előtt a foglyok hírérték tervezett meggyilkolásuknak, és kövekkel, csövekkel, fa- és fémhulladékból készült fegyverekkel felszerelve várták az öröket. A kialakult harc halálos áldozatok is követelt, de az új transzporttal érkező romákkal kiegészült tábor létszámától és kitartásától tartva a táborparancsnok végül lefújta az akciót. A kudarcot követően a legtöbb munkaképes cigány foglyot más táborokba szállították (például Buchenwaldba, illetve a nőket elsősorban Ravensbrückbe), az Auschwitzban maradtakat augusztus 2-a éjszakáján meggyilkolták.

Május 16-a ma már Európa-szerte a roma ellenállás napja. Jelentőségét növeli,

* „Fel, romák!” Az 1971-es világtalálkozuson elfogadott *Gelem, gelem* kezdetű cigány himnusz egyik sora, amelyet a szerző, Žarko Jovanović a dal címéül választott, illetve amely a kongresszus óta a cigányság jelmondata is. A *Gelem, gelem* első versszaka a vészkor-szaknak állít emléket.

hogy a cigányság történetében az elnyomással szemben tanúsított bátor ellenállás kiemelkedő példája. Nemcsak emléke, forrása is lehet az áldozatszeréből való kitörésnek, így munkálva az európai cigány közösség pozitív identitásának alakulását. Emellett fontos epizódja a náci rémuralom elleni küzdelemnek: azon kevés, heroikus akció közé tartozik, amelynek során nem kívülről érkezett segítség, hanem az áldozatok maguk igyekeztek fordítani elkerülhetetlennek tűnő sorsukon.

A szakirodalom Schindler-szindrómának nevezi azt a jelenséget, hogy a holokauszt kulturális reprezentációjában gyakran embermentők kerülnek a középpontba, az áldozatoknak mellékszerep jut. Filmek, utca- nevek, kiállítások, tananyagok mellett a téma kutatói is hajlamosak olyan ellenállókra helyezni a hangsúlyt, akik morális meggyőződésből álltak ellen a gonosznak, akiknek volt választásuk jó és rossz között, és akik – példát mutatva az utókornak – a jót választották. A varsói gettólázadás résztvevői, az Auschwitzban felkelő Sonderkommandósok és a Zigeunerlager lakói hosszú hónapok, évek megaláztatásai, szenvedései után sem voltak hajlandók elfogadni a nekik kijelölt szerepet. Megőrizték méltóságukat, nem várták be a halált, hanem elébe mentek, és szembenéztek vele. Ragaszkodtak a választás szabadságához akkor is, amikor szuverenitásuknak kínzóik szándéka és akarata szerint már rég semmivé kellett volna lennie.

Bartha István

Már megint ez a rohadt számvetés

– erényvampírokról –

Tizenegy éve. Visszakerestem a neten a Hét Hársat. A 2004-es reformációi számban jelent meg egy számomra fontos, emlékezetes és sorsfordító szösszenetem *Szűreti számvetés – liberális értelmiségi módra* címmel. Visszaolvasva néhány régi írásomat, gyakran úgy érzem, hogy legszívesebben letagadnám némelyiküket. Ezt azonban még most is, így is vállalom. Tényleg, mintha apámmal beszélgettem volna. Akkor bevezetőként ilyesmiken nosztalgiaztam: Miskolctapolca, Fajdos dűlő, kilátás a kivilágított Juno Szállóra, Anna teraszról felhallatszó élő zene, kis borospince. Ezzel szemben most a Juno Szálló ocsmány betonszörnyetege már évek óta üres, bontásra váró szellemkastélyként rontja az üdülőkörzet képét. Az Anna Szálló épületét régen elbontották. Élő zene főként nincs. A Fajdos dűlőn lévő telket még apám életében eladták, és egy idegen család építkezett rajta. A pincét valószínűleg betemeték. Apám már három éve nincs közöttünk. Így is többet élt, mint amit remélt. Bennem viszont hiányt hagyott.

Idén egy számomra évek óta szintén fontossá vált apafigura távozott, Hankiss Elemér. Hiányát még fel sem fogtuk. Legalábbis én nem. *Találjuk ki Magyarországot* című előadás-sorozatában egyszer a *Nagyítás* című Antonioni-film egyik jelenetét felhasználva beszélt az élet értelméről. Egy parkban fiatalok egy láthatatlan labdával teniszeznek, vagyis valójában pantomimeznek. Ezt az arcukon lévő bohócfestés is hangsúlyozni hivatott. Amikor a főhős odaér, és bámulni

kezdi őket, egyszer csak a „labda”, úgymond, kirepül a kerítésen, épp a lába elé. Miután a játékos kedvű fiatalok megindító tekintettel néznek rá, a főhős némi tétovázás után „fölveszi” és „visszadobja” nekik. Ők ezt mosolyogva megköszönik, és a játék folytatódik.

A rövid filmbejátszás után – utalva arra, hogy a főhős belement a játékba, vagyis úgy tett, mintha komolyan venné azt – mondta Hankiss, hogy „talán néha nekünk is érdemes lenne belemenni a játékba, és úgy csinálni, mintha lenne értelme ennek az egésznek; annál is inkább, mivel hátha tényleg van valami értelme”. Ezekről a szavaktól bennem olyan heves érzelmek kezdtek el kavargni, hogy kiszaladtam a parókia udvarára, némán ordítottam, vagyis hatalmasra tátott szájjal futkároztam körbe-körbe, miközben az ég felé tartam a karomat, néha összegörnyedtem, meg a ruhámat téptem vagy a hajamat, és bőgtem, és spricceltek a könnyeim, és azt hajtogattam magamban, hogy „igen, igen, igen, ez az, minden megvan”.

Egy igényes tudós, aki szkeptikus szabadgondolkodó is egyben, ha ilyen eltökélten foglalkozik az igazsággal, ilyen elmentmondást nem tűrően kérdez rá az élet értelmére, ilyen gyermekien csodálkozik rá a létezés tényére, számomra az egyik legmegingathatatlanabb istenért. *Az ember kaland* című könyvében is ezt a témát boncolja nagyon akkurátusan, egyben szenvedélyesen. Egyik emlékezetes példája, hogy a tojásból kikelt tengeri teknősöknek csak nagyon kicsiny százalékáa éri el a tengert, mivel a rájuk leselkedő madarak és egyéb ragadozók zsákmányai lesznek. Ám a tengerben sincsenek biztonságban, ott is újabb veszélyek várják őket, amelyek megritkítják soraikat. Végül az a néhány, amelyik túléli a sok veszélyt, és eléri az ivarérett kort, szintén lerakja tojásait, amelyekből kikelnek az új nemzedék kis élet-halál versenyzői.

Az ember esetében ez a szelekció nagyrészt már a nemzékör megtörténik. A sok

millió hímivarsejtből csak egy éri el a célt. És még a megtermékenyített petesejtek közül is lesznek olyanok, amelyek nem jutnak el az egészségesen való megszületésig. De a megszületettek közül sem mindenki jut el odáig, hogy öntudatra ébredve, felnőttként ámuljon a teremtett világ és benne önmaga létezésének csodáján. A legizgalmasabb mégis csak ezután következik. Hiszen a felnőtt példányok társadalmat alkotnak. Vannak köztük, akik képesek tengerszorosokat átívelő hidakat, felhőkarcolókat, erőműveket, űrhajókat, számítógépeket, vonatokat és autókat tervezni. Vannak, akik agyat, szemet, szívet operálnak, sőt transzplantálnak, leszakadt végtagokat eredményesen visszavarnak. Vannak, akik bonyolult matematikai és fizikai képletekkel boldogulnak, egyre többet megfejtve az anyag mélységes titkaiból. Van, aki földet művel, van, aki hegeszt, van, aki kenyeret süt, van, aki tanít, van, aki autóbust vezet, van, aki gazdaságot szervez és irányít. Felsorolni is lehetetlen volna, még mi mindenre képesek. Ezek az egyedek együtt mégis olyan masszát képeznek, amelyben kényszer, érdek, félelem és ösztönök irányítják a társadalmi mozgásokat.

Méltán vetődik fel egy fontos kérdés. Ha a fogantatástól kezdődően már többször is nagyon kicsiny valószínűségű feltételek együttes megvalósulása volt szükséges ahhoz, hogy épp ez a példány jöjjön létre, illetve túlélőként fennmaradjon, akkor vajon nem észszerű-e azt feltételezni, hogy az egyedfejlődés, vagyis az emberré válás eme eddig legkésőbbinek ismert stádiumában, a morális szakaszban is valami sorsszerű kiválasztódás részesei vagyunk?

Ez a történet nem az ellenállásról, nem is az ellenállókról szól. Nem hősről és egyes emberekről, akik szembe mertek fordulni a világ sodrásával, akár életük kockáztatásával, netán feláldozásával. Nem Noéről vagy Ábrahámról, nem is Mózesről vagy Ilésről, nem is Dánielről vagy Jóbról, és nem

is Péterről, Jánosról vagy Jakabról, de nem is Pálról, mint ahogy nem is Huszról, Lutherről, Wesley-ről, Kierkegaardról, Hamvas Béláról vagy Bonhoefferről. A történet rólad szól. Mindig te vagy az, aki, ha akarsz, ha nem, szembetalálkzol a kérdéssel önmagadban: ez, amit most tenni szándékozom, helyes? Amerre az események sodornak, azzal azonosulni tudok? Ami mellett most épp közönyösen elmenni készülsz, mondván nem az én dolgom, vajon nem épp életem nagy lehetősége-e? Amikor a többséggel tartok kényelemből, megszokásból, félelemből, vagy csak úgy, akkor az valóban én vagyok? Amikor attól való félelemben, hogy tömegemberré válok, szembemegyek valamiféle vélt vagy valós főszóval, akkor az legelembb életfunkcióm működésbe lépése, vagy csupán teljes elmezavar, netán öncélú krakélerség?

Az ember erkölcsi lény. A fogantatás perceiben sejtek milliói esnek áldozatul annak, hogy csak egyikük érhet célba, és így létrejön a biológiai lény, amely előfeltétele az erkölcsi lényé válásnak. Az erkölcsi döntések szakaszában – akárcsak egy ostoros hímivarsejt – bár együtt törekszel a többiekkel, mégis magadra vagy utalva, és egyedül az a lényeg, hogy te célba érsz-e. Itt viszont más szabályok érvényesek. Már nem az számít, hogy életben maradsz-e. Nem is az, hogy

te érsz-e elsőként célba. Nem is az, hogy az elvek, amelyek mellett voksoltál, diadal-maskodnak-e a történelem egy bizonyos pontján. Nem is az számít, sokan követik-e a példát, vagy hány embert vagy képes mozgósítani bizonyos célok elérése érdekében. Pláne az nem számít, hogy a többséghez tartozol-e. És bármilyen meglepő, még az sem, hogy a kisebbséghez tartozol-e.

Ami azt illeti, a kisebbségi lét petyhűt, áporodott álromantikáját épp a legelszántabb bolsevikok szeretik kisajátítani maguknak. Az elsőként célba érésért küzdő ostorosok igyekezetét is megszégyenítő elszántsággal törekednek a magukat normális kevesekként meghatározó példányok, hogy elhatárolódjanak az általuk formált közízléstől; a kereskedelmi tévék valóságshow-itól és szenzációhajhász hírműsoraitól, amelyeket saját bevallásuk szerint természetesen nem szoktak nézni; a bulvárlapok celebhistóriáitól, amelyeket nem szoktak olvasni; a tuc-tuc mulatós „zenétől”, amelyeket nem szoktak hallgatni. Sőt, azt sem tudják, mik ezek, de hallottak róla, hogy vannak ilyen undorító dolgok a világban. Mert azért nyitott szemmel járnak. És felelős polgárokként ismerik a kárhözátba masírozó gondolattalan sokaság alantas szokásait. Természetesen csakis úgy, hogy eközben saját magukat tisztán megőrzik ettől a fertőtől, sőt, bármikor készek felvenni a kesztyűt, hogy megvívják a világosság fiainak heroikus és apokaliptikus harcát a végpusztulást okozó fertővel. És képesek erre, ők ugyanis szabad idejükben csak komolyzenét hallgatnak, valamint hazafias, keresztény és a család elsődlegességét hirdető erkölcsi értékeket képviselő művészi alkotások jelentik számukra a rövid kikapcsolódást a hétköznapi kemény munkája után. Mértéktartó, igényes, kiegyensúlyozott és elfogulatlan tájékoztatásért pedig kizárólag a honi közszolgálati tévéhez és rádióhoz folyamodnak, nem holmi nyugati szeméthez.

És bármilyen kevesen vannak is, valami csoda folytán mégis kétharmados többséget képviselnek. A kétharmadnál is elterjedtebb kulturális és erkölcsi alpáriságot viszont csak a szutyok lúzer panelprolik képviselik. Mert „ezek” mindig sokan vannak, míg a magukat „normálisak” tartók mindig kevesen. És ha véletlenül úgy adódna, hogy évek óta tartósan mégis ezen „tisztá fejű és ép erkölcsi érzékű kevesek” által kétharmados többséggel megválasztott kevesek irányítják a dolgokat, uralják a sajtót, hozzák a mindig pillanatnyi érdekeikhez igazított törvényeket, dönthetnek arról, hogy mi erkölcsös és mi megvetendő, ám eközben mégis minden egyre szarabb, akkor szerintük annak az oka csakis a permanens fülkeforradalom akciói esetén keveseknek bizonyuló tudatlan és agyimosott többségben keresendő. Igazából most kezd értelmet nyerni egy régi Európa Kiadó dalban Menyhárt Jenőtől elhangzó szövegrészlet: „Sokan vagyunk kevesen”.

Ezen többségben lévő kevesek számára fontos lehetne, hogy az energiavámpír analógiájára megalkossuk az erényvámpír fogalmát! Míg előbbi abból táplálkozik, hogy elszívja az életerőt a közelébe kerülő embertársaitól, addig ez utóbbi mindig rosszá teszi maga mellett a többieket, akik még maradék erényességüket is elveszítik,

sőt, mondhatni, vállalhatatlanul sekélyes ri-pőkökké válnak. Eközben az erényvampir egyik becstelenséget és igazságtalanságot a másik után szenved el, mégsem érzi mártírnak magát, nem liheg bosszúért, sőt alkalomról alkalomra először mindig magában keresi a hibát. Ezáltal is hizlalva pöffeszke-dő erényességét.

Nézzük előbb azt, hogyan szoktuk meg-őrizni magunkat az energiavampirtól. Ment-sük el a telefonszámukat a „ne vedd fel” névvel! Ha mégis megtalálna valahogyan, akkor füllentsük azt, hogy nagyon elfoglaltak vagyunk, és épp nem érünk rá, de talán majd máskor. Tagadtassuk le magunkat egy családtagunkkal. Ha szembejönne az utcán, forduljunk el, menjünk át a másik oldalra. Szálljunk fel egy épp arra jövő buszra, vagy ha rajta van, szálljunk le az első megállónál. Ezek jól ismert és bevett technikák.

Hogyan menekülhetünk meg azonban az erényvampirtól? Attól, aki elrabolja vélt vagy valós erényességünket. Aki mellett előbb-utóbb szarjancsinak, árulónak, törtető kis senkinek bizonyulok, miközben ő erényességében és nemességében csak tovább fejlődik és növekszik minden trük-közésem ellenére, sőt gyakran épp azok folytán. Persze csak míg el nem taposom – hogy aztán önmagát megsokszorozó főnix-ként feltámadva nyugtalan éjszakákat okozon szegény fejemnek. Hogyan tarthatom meg az erényességemet az erényvampir jelenlétében?

Csak úgy, hogy nem félek szemlélni őt ahelyett, hogy azonnal rivalizálnék vele. Nem támadom hátba pillanatnyi piti előnyök érdekében. Akár azt sem szégyellem, ha másodhegedűs vagy kisasin lehetek mellette. Sőt, megtiszteltetésnek veszem, ha megköthetem a cipőfűzőjét. Ha azonban mindenáron túl akarok tenni rajta, akkor azon veszem észre magam, hogy máris leszívta az erényességemet, és ott állok, mint töről metszett seggfej, és még csak

észre sem veszem magam. Persze, hiszen ha legalább észrevenném, mekkora seggfej vagyok, akkor az már az erényesség első lépcsőfoka lenne. De ilyenkor ez a veszély többnyire már nem fenyeget. Jobb tehát megelőzni a bajt. Óvakodj az erényvampir-tól!

Mindenekelőtt tartsd meg minden áron erényességedet! Például kezdő lépésként ilyesmivel is próbálkozhatasz: ne vágd le embertársad fejét késsel, legalábbis ne légy az ilyen tettedre annyira büszke, hogy videó-ra veteted, és megosztod a világhálón! Második lépésként megpróbálhatod a következő feladatot: ne erőszakolj és gyilkolj meg nőket vallási okokból! Középhaladóknak: ne robbants fel vonatot, toronyházat, hidat, műemléket direkt mások bosszantása érdekében! És csak kedvcsinálóknak, a már európai szintű, felsőfokú gyakorlatok közül: ne rugdoss arcon földön fekvő diáklányt! Belátom, nem könnyű. És sok kitartást, türelmet igényel ez a tanulási folyamat, de hidd el, megéri, mert még az is kiderülhet, hogy a világ akár lakható is lehetne. Tehát ne félj megtartani integritásodat! Sőt! Légy te magad erényvampir! A többi erényvampirnak úgysem árthatsz vele. Akikből meg a rossz-szat hozod ki, azokon valószínűleg nem tudtál volna segíteni. Világ erényvampirjai egyesüljetek!

Epilógus

Aki kettőnél tovább tud számolni, ne olvasson tovább, mert lehet, hogy bosszankodni fog. Most ugyanis gügyögni fogok. Mivel azonban nem zárható ki a lehetősége, hogy ez az írás valamilyen egyszerű léleknek is a keze ügyébe kerül, a világért sem venném a lelkemre, hogy megütköztessem őt. Ezért a lehető legegyszerűbben el fogom most magyarázni, mit értek erényvampirás alatt. Ha a kettőnél tovább számolni tudók közül valaki mégis tovább olvas, akkor azt javaslom,

hogy Besenyő Pista bácsi hangját képzelje a szöveghez. Mit gondoljunk erről az erényvámpráságról? Szó szerint vegyük? Dehogya! Ez ugyanis egy metafora. Semmiképpen sem gondolom, hogy az erényességet el lehetne lopni egymástól. Sőt, ha következetesen végiggondolnánk, arra jutnánk, hogy Jézus az erényvámpráság megtestesítője, hiszen az ő keresztje alatt nincsenek többé jók és rosszak, hanem csak kegyelemre szoruló bűnösök. De ez nem azt jelenti, hogy Jézus vette el az emberek erényességét. Sőt, sokkal inkább az történt, hogy Jézus tisztasága és büntelensége fényénél napvilágra került az emberek tisztátalansága és bűnössége. Ezért a metafora helyes értelmezését éppen az adja, hogy ha léteznének erényvámprók, akkor velük szemben úgy őrizhetnénk meg az erényességünket, ha érnyesekké válnánk – elsősorban hozzájuk való viszonyulásunkban. Ez azonban tautológia! Sőt, valójában egy ironikus kijelentést is tartalmaz, hiszen az erényt megtartani vagy erényessé válni csak erényesség útján lehetséges. Ez tehát valójában visszafordítja a metafora értelmét, és magának az embernek szegezi a kérdést: azért vagy erkölcstelen gazember, mert szerinted valaki, aki valóban erényes, ellopta tőled a saját jószágodat? Ugye érthető, hogy ez teljes képtelenség? Az erény maga az erény, tehát nem lehet tolvajlással megszerezni. Aki nem erényes, az tehát nem foghatja másra a saját erkölcstelenségét. Ez éppen olyan egyszerű és logikus, mint az, hogy nem lehetek egyszerre kisebbségben is meg többségben is ugyanazokkal szemben. Jézus tehát nem azért szent, mert elvette a szentséget az emberektől, hanem mert eredendően tiszta, büntelen és igaz mint Isten egyszülött fia. És az emberek sem azért bűnösök, mert Jézus elvette tőlük az igazságukat. Épp ellenkezőleg: csak egyedül Jézus által válhatnak igazzá, ő tud újjá tenni és megtisztítani engem. És Jézusnak azzal, hogy mintegy

szétosztja az emberek között az ő igazságát, nem lesz kevesebb igazsága. Vagyis fordítva sem igaz az energiavámpráság. Mármint abban az értelemben, hogy ha mi, bűnös emberek elszívjuk Jézustól az erényességét, akkor ezáltal Jézus bűnössé válna. Habár a megváltás logikájában azért benne van az, hogy ő maga szenvedett, sőt egy helyen azt is olvassuk, hogy „őt, aki bünt nem ismert, bűnné tette értünk” (2Kor 5,21), de ez nem azt jelenti, hogy Jézus valóban gonosszá lett volna, hanem azt, hogy méltatlanul, igazságtalanul szenvedett. Úgy, ahogy azt valójában a gonoszok érdemelnék. De Jézus épp azért szenvedett, akiknek nincsen saját igazságuk. Ezzel arra bátorítja őket, vagyis minket, mindnyájunkat, hogy higgyenek benne, és ezáltal „Isten igazságává legyenek őbenne”. És hogy mennyire nem féltette Jézus a saját igazságát attól, hogy azt elvehetik tőle, arra legszemléletesebb példának azok a találkozások kínálkoznak, amelyek végén elismeri a benne bízó ember hitének erejét, és ilyen szavakkal bocsátja el az illetőt: „kelj fel, menj el, hited megtartott téged”. És ahogyan Jézus igazsága nemhogy nem vesz el máshonnan igazságot, hanem csak ad, és egyre bőségesebben kiárasztja igazságát azokra, akik hisznek benne, ugyanúgy

a Jézusban bízó emberek, valamint a világon valaha élt erényes emberek erényessége is csak gazdagabbá teszi a világot, és erőforrást jelent a többi ember számára. Noé például, már eleve avval, hogy életben maradt ugye. Mert ha ő nincs, akkor az özönvíz után nem lett volna emberi élet a földön. Meg aztán Ábrahám, aki az ígéreteket kapta. Mózes, aki vezetett, és Illés, aki szemement. Dániel, aki a karrierjénél és életénél is fontosabbnak tartotta az Isten iránti tiszteletet. Jób, aki a bajban sem tagadta meg. Péter, János és Jakab, akik látták Mózeset és Illést, és azt is megtudták, hogy mégis Jézusra kell figyelni. Pál, aki képes volt homlok-egyenest ellentétes irányba indulni, amikor meggyőződött az igazságról és a korábbi tévedéséről. Ezáltal üldözöből üldözötté vált, tehát e világi érdekei ellenében döntött az igazság mellett. Husz, aki az életével fizetett érte. Luther, aki pápával, császárral, nemesekkel, parasztokkal, de legfőképpen saját magával is szembement, ha kellett. Wesley, aki az egész hosszú életét Krisztusnak szentelte, és fáradhatatlanul hirdette az evangéliumot. Kierkegaard, aki rövid élete alatt magányában a gondolat hőseként szolgálta az igazságot. Hamvas Béla, aki a méltatlan emberi sors megtestesítőjeként atombombánál hatalmasabb erejű életművet hagyott hátra. Bonhoeffer, aki majdnem kortárs fiatal tudós lényével a börtönből és a halál árnyékának völgyéből is az érte meghalt és fel-támadott Krisztusra tudja irányítani akár a huszonegyedik század emberének a figyelmét is. Lehetne sorolni még az „erényvám-pírokat”. Hála Istennek, elég sokan vannak. Még ha ebben a világban néha úgy tűnik is, hogy nem elegendő.

De legyen elég ennyi. Egy biztos: ők mind neked teszik fel a kérdést: Ki vagy? Hová tartozol? Megtetted a következő lépést az emberré válás útján, vagy utoljára ostoros korodban érezted, hogy tétje van a létezésednek?

A győzők egyházához semmi közöm...

Donáth László beszélgetése Iványi Gáborral¹

DL: Októberben van a születésnapod, Gábor. Áldással kell kezdenem: Isten éltessen! Éppen négy esztendővel ezelőtt, szeptemberben jártunk itt, akkor még kint lehe-tett ülni a filagóriában, és a tyúkok körülöt-tünk kapirgáltak. Te időnként megcirógattál egyet-egyet, és beszélgettünk.² Mintha tegnap lett volna.

Egyrészt elképesztő intenzitással élünk, rettentő sok dolog történt velünk és körülöttünk, másrészt, az örökkévalóság távlatá-ból, szinte semmi nem változott. Ahogy telik az életünk, egyre fontosabbá válik az idő. Nem az, ami még hátra van, hanem az, amit megéltünk. Hogy az ember megértse, kívül, mikor, mit, miért tett, kitől mit szenvedett el, hogyan vált azzá, ami ő, időnként vissza kell tekintenie, és számot kell adnia. Nem tudom, holnap te is a Máté 24-ről fogsz-e prédikálni. Az egész evangéliumi fejezet az ítéletről szól. Rettenetes, súlyos, kemény szavak. És itt ülünk, alig néhány órával ezt megelőzően, végsőképp mind a ketten ige-hirdetésre készülve.

Ha visszatekintesz a magad hatvannégy évére: vajon sikerült-e megóvnod a környezetedet attól, hogy áldozatává váljék a te, akár teológiai, akár politikai, akár embe-ri rögeszmédnek. Vagy fordítva is kérdez-hetem: vajon a te életed mennyire volt ki-szolgáltatva nekik. Hiszen mindabba, ami a

¹ A szöveg a 2015. november 7-én készült interjú szerkesztett változata.

² Donáth László Iványi Gábert 60. születésnapján köszöntő interjúja a Hét Hárs 2011/3–4. számában jelent meg.

te életedben, magatartásodban meghatározó, beleszülettél. Édesapádnak háborús esztendőekben, zsidó származású emberként, fasori diákként 18 évesen kellett súlyos döntést hoznia arról, hogy az ő személyiségének, igazságérzetének, teológiai látásának a wesley-iánus felfogás inkább megfelel, mint a lutheránus. És ebben a meggyőződésében édesanyád mellé állt, felnevelte 11 gyermekét, fordított, tanított... Ebbe születél te bele. Mire adott neked az élet lapot, s mi az, amit erre te húztál?

IG: Én is csak hangos gondolkodással tudok válaszolni mindarra, amit felvetted. Inkább a hozzám közelállókra kellene megkérdezni, mennyire követelt tőlük lemondást, alkalmazkodást az, amit megérteni véltem az isteni akaratból. Az is biztos, hogy egy kicsit mindannyian elődeink döntéseinek a következményei vagyunk. Mikor apámat később megkérdeztem, nem bánta-e meg utólag, hogy methodista lett, azt mondta, sokszor eszébe jutott, hogy vajon helyes dolog volt-e átmenni a methodistákhoz. Az akkori szuperintendens, Szécsey János igehirdetéséből valami új hangot hallott meg, ami által az Isten őt, aki korábban orvos akart lenni, lelkipásztori szolgálatra hívta el. De viszonylag hamar konfliktusai támadtak ott is, valószínűleg a karakterében hordozta a konfliktus lehetőségét. Nem a konfliktust kereste, hanem az igazát, és nagyon következetes volt önmagához is. Előszörban önmagához, és nem is igazán értette, hogy a többiek miért nem. Tudod, Wesley látva, hogy a bányászok, munkások között milyen pusztítást visz végbe az alkoholizmus, úgy döntött, hogy a methodista lelkészek nem fogyasztanak alkoholt, ezt az utasítást be is vették az egyház rendjébe. Apám meg azt tapasztalta, hogy a kollégák, ha lehetőségük van rá, titokban bizony fogyasztanak. Valamelyik világhírű regényben olvastam egy methodista nagymamáról, aki kanállal fogyasztja az alkoholt, mert-

hogy orvosság gyanánt szabad, csak élvezeti cikként nem. Úgy, mint a karmelitáknál a húst: fűszerként. Használják is aztán fűszeres ételt... Apámnak volt ugyan egyfajta sajátos humorérzéke, de ezt nem tudta tréfára venni. Inkább azt mondta, akkor ezeket hagyjuk ki az egyházi szabályok közül, és döntse el ki-ki maga, mit cselekszik. De ezt nem lehet – szolt a válasz –, Luther vagy Kálvin tanaiból sem lehet kihagyni semmit. Így viszont nem korrekt, mondta apám.

Hát ilyen dolgok miatt keveredett ő vitába, meg talán a komolysága miatt, amelylyel a szolgálatára tekintett. Úgy tartotta, ez olyan hivatás, amelyet az ember az Örökkévalótól kap, és ebből csak a halál emelheti ki. Egy hónappal a halála előtt még prédikált, két hónappal előtte pedig egy gyülekezeti csoporttal Svájcban járt. Ő elégett ebben a szolgálatban. Nem mondom, hogy a többiek tessék-lássék végezték a szolgálataikat, de nem hamvadtak el benne, mint ő. És miután a véleményét ezekben az ügyekben is markánsan képviselte, ez valóban megosztotta a társaságot.

Nekem egyébként, nincs bajom a megosztó személyiségekkel, ha azok értékek alapján osztják meg a világot. Jézus ilyen volt. Az a mondata, hogy nem békességet hozni jöttem, az ő végtelen szeretete és elkötelezettsége, halálig tartó hűsége ellenére is azt jelentette, hogy némelyek csak a tagadás vagy az árusítás útján tudtak az általa teremtett körből kiszakadni. Vagy egyszerűen fogták magukat, és egy idő után nem jártak többé vele.

Apám is ilyen ember volt. Anyám diplomatikusabb, bár ő is nagyon határozottan képviselte a véleményét. De ő – mint általában a nők – tudott közvetíteni ellentétes nézetek között. Hogy én melyiküktől mennyit örököltem...? A választásomban egészen biztosan benne volt a szüleim elkötelezettsége. Hatott rám a mintájuk, sodort, kíváncsivá tett, de később azért megértettem, hogy nagyon nagy fába vágtam a

fejszemet, s ebből talán csendesen el kellene vonulnom, csak ki tudnám venni abból a nagy fából a fejszemet... Mert hát fejsze nélkül mégsem mehet neki az ember a világnak. Az ember nem egyszerűen alázattal fogadja el elei döntéseit, hanem bölcsen be kell látnia, hogy ezek a dolgok meghatározzák az életét. Van egy pont persze, amelyen túl a magunk útját kell járni, de még ezek is kiegészítő lépései vagy folytatásai valaminek. Egyre kevésbé van bajom azzal, hogy folytatnom kell valamit, persze másféleképpen, mint ahogy elődeim jártak, döntöttek, de nem velük szemben. És már nem gondolom azt sem, hogy a dolgok velünk kezdődnek, és velünk érnek is véget. Nagy hiba lenne, és végtelenül sajnálnám, ha velem véget is érne valami.

DL: Tizenegyen vagytok testvérek, és a tizenegyből csupán te vagy, aki hivatásszerűen hordozod édesapád valamennyiötökre hagyományozott karakterének, tudásának, hitének azt az elemét, amelyet így ragadhattunk meg: az ember álljon ellene a gonosznak. A múltkor magától értetődően beszéltél arról, hogy elmentél a horvát határra, ott volt 10 mozgóvécé, és mint Ábrahám a sodomabeliekért – csak ötven, csak negyven... –, úgy könyörögtél te is: értsék meg, mozgóvécé pedig kell. És végül még ötöt sikerült felállítani. Erről csak abszurd filmet

lehetne csinálni, vagy még inkább zenét lehetne írni, amikor valaki nem a másik üdvösségéért, nem valamilyen szellemi vagy morális javáért harcol, hanem hogy legyen hol szükségét emberhez méltóan elvégezni. Erről van szó.

IG: Igen, szomorúan kell kijelentem, hogy Magyarországon sikerült megvalósítani az egyetértést a barbárság, a lelketlenség, az önzés, az embertelenség tekintetében, aminek a végétörténet csak mintapéldája. Először ezt Hegyeshalomnál éltem át. Folyamatosan küldtünk vizet, tejet, élelmiszert, aztán egy idő múlva meleg élelmiszert a menekülteknek. Valahol vásároltunk nagy mennyiségben katonai termoszkokat, amelyekben az alatt a két óra alatt, amíg innen a konyhából oda lehetett jutni, melegen maradt az étel, ott ugyanis nem lehetett konyhát felállítani. Napokon át 800-1000 adagot szállítottunk, amíg nyitva volt a határ. Amikor először lementem magam is, rögtön a szemembe ötlött, hogy viszonylag hosszú az út a vasúttól a határig. Talán a hajdani szórványlelkészkedésből vagy a Solt Ottíliaival való amatőr szociográfusi terepmunkából adódóan úgy megyek végig a világon, hogy észreveszek mindenfélét. Ha befutok egy faluba, rögtön azt nézem, mikor renoválták a házakat, rendben vannak-e a kémények... Ahogy oda-gördültünk a határhoz, láttam, hogy az állomástól a határig tartó 3-4 kilométeres úton, amely tele van szeméttel, eldobott ruhadarabokkal, élelmes honfitársaink szorgalmasan gyűjtögetnek, és megrakott biciklikkel térnek haza. Ezért őket senki nem bántotta, ami azért is meglepő volt, mert a gallyakat gyűjtő szegény emberek biciklijét a magukról megfélemező rendőrök általában összetörik, belökik az árokba. Ezeket a gyűjtögetőket nem háborgatta

senki. Ahogy közeledtünk a határhoz, egyre erőteljesebb volt az emberi végtermék illata. Akkor futott be egy vonat, a csoportból kiválva néhány asszony a bozótosba futott. Az egyik rendőrautó rögtön odahajtott, ahol ők eltűntek – el tudtam képzelni, miért.

Éppen összegyűlt a határon egy ad hoc tanácskozás, nagyobb segítség-szervezetek, a máltaiak, a Vöröskereszt, az Ökumenikus Szeretetszolgálat, és ott volt a Migration Aid nevű civil szervezet, én nekik vittem, amit vittem, nagyon helyes emberek voltak. Mindenféleképp tanácskoztak, úgy tűnt, minden rendben. Akkor felvettem: nincs összeszedve a szemét, nincsenek kukák, és miért nincs itt vécé? Akkor lepődtem meg igazán, amikor elmagyarázta az egyik helyi vezető, hogy nem elfelejtették, hanem direkt a túoldalon állították fel, mert szükségtelenül lelassítaná a határon való átáramlást, ha itt vécé lenne. És hiába mondtam, hogy a vasútállomáson szintén nem engedik be a menekülteket, és hogy hány kilométert utaznak, hogy 5-6 órán át megy a vonat Zákányból Hegyeshalom felé, nem egyszer lezárt vécével... Épp a mai újságban olvastam Göncz Árpád visszaemlékezését: reggel adtak nekik egy liter kávé, utána délig nem engedték ki őket a vécére. Micsoda hihetetlen mély gonoszság, amikor ezzel a már-már kormányozhatatlan szükséggel játszik a hatalom, és mennyire lelepleződik ezekben a dolgokban az embertelensége. Ott volt a Belügyminisztérium képviselője is, egy fiatalember, a nevét sem tudom, talán államtitkári rangban. Magyaráztam neki, hogy Magyarország Európa, és azt szeretném, ha ezek az emberek úgy éreznék, Európán haladtak át, és nem úgy, hogy szükségük emberhez méltó elvégzéséhez át kell lépniük a magyar határt.

Hosszas huzavona után végül is az segítt, hogy kiderült, nem hozzájuk, hanem az útfenntartó vállalatához tartozik a terület. Velük aztán hosszas tárgyalásba kezdünk,

de azalatt saját költségünkön fel lehetett állítani a vécéket. Még a vita közben telefonáltam haza, hogy indítsuk el ezt a projektet, és nem egészen egy óra múlva valaki beszólt: itt van egy autó, a tetején vécék, ki rendelte? Szóval mintha csak kattintottam volna, megérkezett húsz vécé. Nekünk kellett gondoskodnunk a takarításról, kevés is volt, de mégis. És a vállalat, nagyon emberségesen, kedvezményt adott az árból.

Elmentem Zákányba is, ahol az általam említett vita kerekedett, de itt a Belügyminisztérium embere szent komolysággal arra figyelmeztetett, politikai döntés, hogy egyáltalán itt lehetünk. És ha van egy másik politikai döntés, akkor nem lehetünk itt. Az ember tehát úgy próbáljon ágálni a vécék mellett, hogy esetleg azt éri el: a hatalom nem arról hoz politikai döntést, hogy ne legyen vécé, hanem arról, hogy eltávolíttassanak azok a személyek, akik az európaiságot merészlik képviselni.

DL: Te ott a határon belügyérekkel, a legkülönbözőbb állami hivatalosságokkal beszéltél. Ha becsuktad a szemed, akár még azt is vélhetted, hogy valahogy így kellett lejátszódnia, amikor '44 tavaszán, nyarán

összeállították a különböző MÁV-szerelvényeket. Amikor bevagonírozták a magyarországi zsidókat, Wallenbergéket leszámítva nem volt ember, aki odaverekedett volna magát a vágányokra, a vagonokhoz, vagy megpróbált volna bármit is tenni annak érdekében, hogy legalább enyhítse azoknak a kínját, akiket elhurcoltak. Lehet, hogy egy kicsit bolond vagyok, de az én emlékezetemben Semprun *Nagy utazása* óta a vasút és az emberek elhurcolása és elpusztítása összekapcsolódik.

IG: Így van, ahogy mondod. Muszáj még egyszer visszakanyarodnom a végcémára. Ott Zákányban a megyei rendőri vezető végül kötélnek állt, és megengedte, hogy felállítsuk a végcét, de nem adott lehetőséget arra, hogy az emberek használják. Többen javasolták is, hogy vigyük el a végcét, ne ketyegjen az óra, s ne kelljen fölöslegesen bérleti díjat fizetnünk. Azt mondtam: nem. Maradjon a végc. Inkább fizettem, és azt is lenyeltem, hogy a rendőrök használták, miközben nem engedték meg a menekülőknek, hogy igénybe vegyék. Embertelenül rövid időt szabtak a vonat indulásáig. Kitolták a szerelvényeket, s ahogy bejöttek a menekültek a határon, felzavarták őket a szerelvényekre, tényleg, mintha vágómarkák lennének. Aztán visszatolták a szerelvényt az indulási pontra, és ott maradt talán még tíz percig, hogy a civil szervezetek valahogy ételt vigyenek fel. Ők rohantak nagy szatyrokkal, és mivel leszállni már nem lehetett, próbálták az élelmet beadogatni az ablakon. Ugyanaz jutott eszembe, mint neked, borzasztó élmény volt... A különbség anynyi, hogy nem marhavagonokban szállították őket, hanem kiszuperált személykocsikban. Többször nem égett a lámpa, sokszor le volt zárva a végc, akár a kocsik mindkét oldalán is... Egy szörnyűséges utazás, amely az egész emberi életet jelképezi.

Nézem a híradásokat. Emberek hihetetlenül kockázatos útra indulnak, mentendő az

életüket, és a víz mindig kivet a partra egy-két gyermekholttestet. És erre azt kérdezi a mi első számú vezetőnk, hogy miért indultak el a szülők. Amit ilyenkor a legkevésbé sem tehet az ember, az az, hogy semmire sem használható kérdéseket tesz fel. Ha van tanulsága Jób könyvének, az nem az, hogy miért szenved az ember, hanem hogy mit nem szabad tenni a szenvedővel szemben. Például olyan kérdést feltenni, amelyik az ő felelősségét firtatja az előállt helyzetben. Lampedusa szigetének csodálatos lakosai vannak, polgármesterasszonyukkal együtt. A menekülteket szállító hajó tragédiája után az emberek a maguknak vásárolt sírokat kínálták fel a partra vetett halottak végső nyughelyéül, és a polgármester egy rossz szó nélkül vette tudomásul, hogy ez a turistaparadicsom átalakul a menekültek menedékhelyévé, és elhasználódik ebben. Magyaroként azt kellett átélnem, hogy a társadalomnak csak egy kis szigete volt hajlandó másképpen gondolkodni, mint az egyre duzzadó többség, amely lelkesen vette tudomásul, hogy Magyarország bezárja a kapuit.

DL: Immáron több mint fél esztendeje az óriásplakátoktól az állami tömegtájékoztatásig mindenhol az folyik, hogy álljunk ellen azoknak az embereknek, akik életüket mentve ide jönnek, és itt segítséget várnak. Nem azt tartom a legrettenetesebbnek, hogy milyen sokan vannak, akik a miniszterelnököt követve Magyarországot valamiféle fehér foltként, érinthetetlen területként szeretnék megőrizni Európa kellős közepén, hanem azt, hogy ez az aljas politikai számítás végső lényege szerint nemcsak a menekültek sorsa iránt érzéketlen, hanem itt élő honfitársaink iránt is. Hiszen ki a fenét érdekelnek a hajléktalankok, a munkanélküliek, az elszegényedők, a nyomorban élő százczek? Ez a képmutatás az igazán sátáni szituáció. Túl a legfontosabbon, saját személyed bevetésén, amikor te magad válsz példává, hogy lehet mindez

úgy megfogalmazni – figyelembe véve műveltségbeli vagy szóértésbeli korlátokat is –, hogy az utca embere, a magyar közállapotokért felelős százezres közalkalmazotti, tisztviselői réteg, az orvosok, tanárok, papok és mindenféle egyéb ember megértse, hogy megint egyszer mi is történt vele?

IG: Nézd, van egy nehezebben elmagyarázható része a dolgoknak, amelyet azonban újra és újra muszáj szóba hozni. Ez pedig az, hogy Magyarország és benne a magyar emberek több száz éve semmiféle eseménnyel kapcsolatban nem vállalják a felelősséget. És ebből a sorból kiemelkedik a hét-nyolc évtizeddel ezelőtti holokauszt dermesztő emléke. Gondold meg: a 70. évforduló évében az az ötlete támad a miniszterelnöknek, hogy egy olyan szobrot emeljenek, amely azt hivatott jelezni, hogy nekünk semmi közünk nincs ahhoz, ami történt.

DL: A Szabadság téri emlékműre gondolsz.

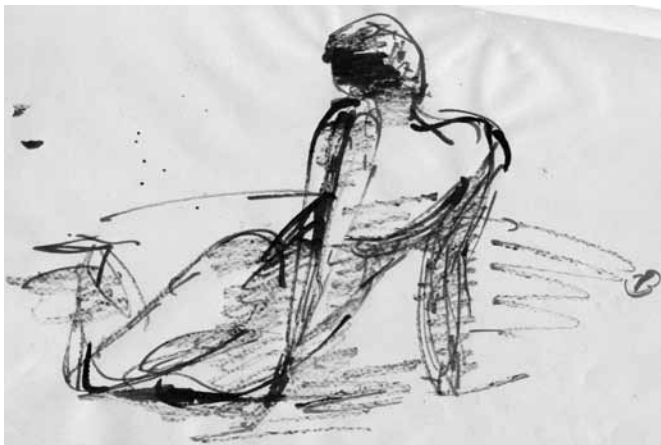
IG: Igen. Én úgy látom, amíg ezzel a dologgal nem nézünk szembe, addig nincs remény arra, hogy az újabb és újabb próbákban jól vizsgáljunk. Ha nem végezzük el most ezt a feladatot, akkor tíz-húsz év múlva kell rászánnunk magunkat. A babiloni fogság hetven évig tartott, mire elindultak haza, és újraépítették az életet. Ha 70 esz-

tendő nem volt elegendő, legföljebb kell majd újabb hetven, hogy Jeruzsálem romjait kockáról kockára haladva szétválogassuk, hogy elvállassuk a szentet és a közönségest. Nincs kifogás, nem lehet azt mondani, hogy én nem éltem akkor, hogy én nem voltam ott. Mindenki szeret népe dicsőséges történelmi pillanataival azonosulni, de hát csupán azzal nem megy. Vagy minden a miénk, vagy semmi.

DL: Van valami velőtrázó abban, amit mondasz. Azt állítod: azok, akik 1945-ben – élükön Bibó Istvánnal vagy más vonatkozásban az édesapámmal – szembenéztek a Horthy-rendszer 25 évével, a Monarchia megszűnte utáni magyar társadalomfejlődéssel, nem tudták elérni, hogy ez a munka, a holokauszt feldolgozása megtörténjék. És 25 évvel a rendszerváltás után ki kell mondanunk, hogy nekünk, akik a hetvenes évek végétől politikailag érzékennyé szocializált lélekkel újra nekiveselkedtünk, szintén nem sikerült ebben előbbre jutnunk. Mégis, mi támasztja benned a reményt, hogy húsz, ötven vagy akár hetven év múlva majd másképp lesz? Utódainknak mitől lenne könnyebb elvégezni azt, amit nem tudtak sem a szüleink, sem mi magunk?

IG: Valahogy úgy van ez, ahogy Jézus sír Jeruzsálem felett, beismeri a kudarcát. Az

Isten fia nem azért sír, mert kevesen látogatják a templomot, vagy mert az otthonokban nem gyújtják meg időben a gyertyát. A politikus sír. Ő már látja a lerombolt Jeruzsálemet, látja a kudarcot, és látja azt az emberi képességet is, amellyel az éppen aktuális hatalmat birtokló személyek meg tudják akadályozni, hogy a dolgok megváltozzanak. Néha azt gondolom, a nagy fordulatokat nem mi hajtjuk végre, hanem legföljebb jól vagy rosszul csatkozunk hozzájuk. Hadd hivatkoz-

zam Göncz Árpádra, aki azt mondta, hogy 56-ot nem mi csináltuk, hanem 56 csinált minket. Hogy hogyan tudott hirtelen láng-
ra lobbanni, és egy-két héten át lobogni...? Olyasmi történt ott, ami a maga ellentmondásos módján, de mégis meghatározó emléke lett a magyar nép történelmének. Lehet elemezni, mi történt a pártban, mi történt a munkásosztályban vagy az értelmiségiek körében, az egyetemeken. Hogyan hatott minderre a nagyhatalmak mozgása, de igazán megmondani, hogy mitől pattant ki a szikra, és lobbant lángra a forradalom... Mindig van remény.

Újra csak a Bibliát megidézve: Nehémiás, a fogságban egzisztenciát szerzett ember, meghallva az otthoni híreket, napokon át sír és gyászol. Aztán elkéredzkedik a királytól, és hazatér. Még nem járt a szent városban, ezért éjjel lemegy megnézni Jeruzsálemet. Egy számár hátán ülve járja be a néma, halott várost. Bibliái „naplójában” pontosan leírja, milyen útvonalon, melyik völgyön, melyik kapun ment. Majd elkezdődik valami elképesztő dolog: Jeruzsálem újjáépítése. Sokakat nehezen tud mozgósítani, sokan reménytelennek látják a vállalkozást. Külön áldásokat talál ki azok számára, akik hajlandóak otthagyni vidéki életüket a városért. Gyakorlatilag név szerint felsorolja azokat, akiket rá tudott venni, hogy darabonként válogassák szét a romhalmazt, és kezdjenek neki a munkának. Leírja, milyen ellenállásba ütköztek, milyen emberi gyáva-ságot, törpelelkűséget tapasztalt, belülről is mi mindennel kellett megbirkóznia. Hogy van-e értelme egy adott pillanatban nevetésesnek tűnő munkának, előre nem lehet megmondani. Talán a hit egyik megjelenési formája, hogy az ember, mintha látná a láthatatlant, mégis csinál valamit. És az igazi csoda: ha valamit elkezdünk csinálni, akkor a többiek vagy lelkesedésből, vagy szégyenkezésből csatlakoznak hozzánk. De ha nem, az ember akkor is megpróbálja.

DL: Vissza kell térnem a mi 25 évünkhöz. Nincs abban semmi túlzás, ha azon öt ember közé számítalak, akiknek nem kell szégyenkezniük magatartásuk és tetteik miatt. Sokakról, akiknek „szét kellett volna válogatniuk a köveket”, akiknek teljesíteniük kellett volna a maguk feladatát az oktatástól a termelőszövetkezetek jövőjének megteremtéséig, a privatizációtól a társadalom- és nyugdíjbiztosítási rendszer reformjáig, s akik a munkát rosszul vagy sehogy nem végezték el, ez nem mondható el. Göncz Árpád temetésén ott ültem e korszak számos aktív vagy kiérdemesült politikusa mellett. Nem a rendszerváltás emberei ők, hanem a Kádár-rendszer furcsa utóéletéhez tartoznak, morálisan, szellemileg mindenképpen. Ha a politikai szimbólumok, az ideológiák eltérnek is, a módszerek és az a közállapot, amely munkálkodásuk nyomán létrejött, akár csak az elmúlt öt esztendőben, engem erősen emlékeztet a Kádár-rendszer '57-től '90-ig tartó nem rövid periódusára. És mindig újra fölvetődik bennem a kérdés: mit rontottunk el? 1990 és 2010 között mikor és mit kellett volna tenni annak érdekében, hogy a világ ne így alakuljon, hogy ez a szörnyű visszalépés meg ne történjék.

IG: Amikor Jézust elfogják, akkor nem a nép hangulata változik meg, hanem ott is van egy CÖF, amely ölni is hajlandó, csak hogy azok kezében maradjon a hatalom, akiktől ők is sokat remélhetnek. Ez a társaság egy pillanat alatt meg tudja változtatni a hangulatot, döntéseket tud hozni. De a többség sem menthető fel. Jeremiás mindig mindent megmond. A dolgok azonban soha nem úgy történnek, ahogy ő szeretné, ellenben úgy, ahogyan megjósolja, hogy történni fognak. Jeremiás nyomtalanul eltűnik azokkal, akik esztelen politikai döntéseket hoztak, a jeremiádák mégsem voltak hiábavalóak, mert mindannyian ebből merítünk. Jeremiás a város elestének előestéjén birtokot vásárol, holott tudja, hogy lóköető roko-

na olyasmit akar elpasszolni neki, ami percekben belül az ellenség kezébe kerül. Mégis belemegy az alkuba, mert szüksége van erre a történetre ahhoz, hogy elmondhassa, mégis, mindennek ellenére lesz itt még szőlőplántálás.

Mi sem mondhatunk mást: valószínűleg nem velünk, de lesz itt még szőlőplántálás. Én hinni akarok, hinni tudok egy olyan generáció eljövételében, amelyet nem nyomasztanak olyan súlyos terhek, mint minket, akik már érett felnőttek, szülők voltunk a rendszerváltás bekövetkeztékor. Nekünk nemcsak az elmúlt 25 év történéseit, hanem az egész életünket fel kell dolgoznunk. Talán lesznek olyanok, akiket nem nyomasztanak ilyen súlyos terhek, és higgadtan, tisztességesen szembenéznek a múlttal.

Azt pedig nagyon határozottan tudom, hogy sem szabadságot, sem emberi jogokat, sem egyéb erkölcsi értékeket nem lehet egyszer s mindenkorra kiharcolni. Azok mindig újra elvesznek. Azt azért látnunk kell, hogy a rendszerváltás után kicsit mindenki ki volt éhezve, és senki nem arra gondolt, hogy eddig nélkülöztem, szorongtam, akkor még a hátralévő időmet is arra kellene áldoznom, hogy fölépítsek egy olyan világot, amely majd utódainknak megfelelő lesz. Nem beszélhetünk önzetlen rendszerváltásról, mindenki úgy hitte, hamarabb mutatkoznak majd a gyümölcsei, melyeket ő aztán leszedhet és élvezhet, ez azonban nem így történt.

Hadd mondjak egy engem közlelő érintő példát. Emlékszem arra a lelkészgyűlésünkre – még a rendszerváltás előtti időből –, amelyen megvitattuk, hogy közel nyolc évvel a metodista egyházból való kiűzetésünket követően az állam elismert minket önálló vallásfelekezettként. Egy kolléga akkor azt kérdezte: ugye most már mi is utazhatunk Svájcba üdülni? A metodista egyháznak ugyanis volt ott egy lelkészüdüljé. Talán apám volt az egyetlen, aki látta, most

ugyan másféleképpen lesz nehéz, de még mindig nem biztos, hogy meg tudunk maradni. És most, negyven évvel később is fel kell tennem a kérdést: vajon van-e jövője a közösségünknek. Vagy még személyesebben: mindent megtettem-e, nem voltam-e lusta, nem használtam-e ki rosszul az időt, nem voltam-e ügyetlen a dolgok szervezésében, az evangelizációban, a lelki gondozásban, az egyházi diplomáciában? Az ember sok mindenben emészthetné magát, de azért hagyni kell némi teret az Örökkévalónak is. Jézus úgy ment el ebből a világból, hogy romokban hevert az egész munkája, s mégis hitt benne, hogy valami folytatódni fog. Gyakran kell mondanom, mikor zsidó testvéreimmel beszélgetek, hogy annak a kereszténységnek, amely máris a győzelmes egyházat juttatja, én nem vagyok része. Van a kezünkben egy marék agyag vagy kő, elválasztjuk az egyik darabot a másiktól, tűnődünk, ide rakjuk-e vagy oda. Ennyi a mi dolgunk.

DL: 2011-ben fogadta el a Parlament a Fidesz által kieroszakolt új egyházi törvényt, de már 2011 karácsonyán változtatni kellett rajta. Ebben talán már tevőlegesen részed volt. Köszönet azoknak a jogászoknak, akik hihetetlenül gyors és pontos munkával ország-világ előtt bebizonyították, hogy nem állja ki az alkotmányosság próbáját. Azóta kiderült, nemcsak titeket érint húsbavágóan, hanem sokkal nagyobb tömeget, hiszen a klasszikus római jogra visszamenő fundamentális értékek, a vallásszabadság, az egyházak egyenlősége, a méltányosság és a viszonosság elve sérült. Azóta a magyar állam talán már kifizette neked legalább egy részét annak a büntetésnek, amelyet a strasbourgi bíróság döntése nyomán fizetnie kellett. Ugyanakkor a bíróság a NAV-nak adott igazat, amikor többen perre vittük, hogy nem utalják át az egyházaknak juttatható egyszázalékos felajánlásunkat olyan felekezettnek, amelyet támogatni kívánunk. Nem hiszem,

hogy belefáradtál volna ebbe a küzdelembe, sőt még én sem fáradtam bele, de az emberben azért csak föltámad a felelősség azok iránt, akik a mi szavunkra bíznak, hisznek, pénzt adnak... Meddig értelmes folytatni az ellenállást ezzel a morálisan hitvány politikai garnitúrával szemben, amely eluralta az országot. Hozzáteszem: nem kizárólag jobboldali-konzervatív, úgynevezett keresztény, hanem adott esetben baloldali, sőt szélsőjobboldali verzióban is.

IG: Ha bibliai képeket használunk – és miért ne használhatnánk –: Mózesnek halvány fogalma sem volt arról, mennyi ideig tart majd a pusztai vándorlás. Azt hiszem, bármilyen nagy alakja volt is ő a Bibliának, ha Isten megmondta volna neki, hogy negyven évig fog tartani, akkor nem lett volna az az erő, amellyel rá lehetett volna venni, hogy belefogjon ebbe a vállalkozásba. De a népet sem lehetett volna kihozni Egyiptomból, ha előre kiderül, hogy az ő generációjuk nem fog bejutni az ígéret földjére. Az ember minden pillanatban várja a Messiás eljövetelét, de az, hogy az én életemben nem jön el, nem mentesít semmi alól. Akkor is el kell végeznem a feladatomat, és

nem szabad engednem azokból az igazságokból, amelyeket fontosnak tartok. Szét kell válogatni a köveket, tovább kell vinni a kőtáblát, sőt el kell magyarázni a következő generációnak is, hogy miért nem alkalmazunk szekeret a láda vitelére. Mert azt mindig a fiaknak kell a vállukon vinniük, és az nehéz. Így van, a szolgálat nehéz, a szent dolgok nehezek. Újra és újra elmagyarázunk, vannak értékek, amelyek nem mérhető anyagiakkal. Azok az idők, amelyekben nem zajlanak nagy történelmi események, legalább annyira fontosak, és az elvégzendők legalább annyira emelkedettek lehetnek, mint vinni a forradalom zászlaját.

Most ismét új törvény készül, nem tudjuk, hogy kinek mit hoz. Jó ideje nézem a mérleg mindkét serpenyőjét, az egyikben sem csak nyereség, a másikban sem csak veszteség van. Most is azt mondhatom, amit a methodista egyházból való kiűzetés 40 évvel ezelőtti története kapcsán: rengeteg hozadéka volt annak az elválásnak, már soha nem tudnék visszatérni az azt megelőző állapothoz. És nemcsak negatív dolgok vannak ebben a történetben. A szabadság – minden kényelmetlenségével együtt – halatlanul nagy dolog, az ember szabadon kimondhatja a véleményét. És a győztesnek is vannak veszteségei, a sikereket elért ember is tudja, hogy bizonyos dolgokat menet közben elvesztett. Ma már nem gondolom, hogy csak nyerni lehet, bár azt még kevésbé, hogy csak veszíteni. Hiszen olyan csodálatos emberi szolidaritás nyilvánult meg akkor, és tart máig, amelyre nem is igazán találok szavakat. Arra vagyok szocializálódva, hogy én szolgáljak másokat, és hozzávaldozatot vagy kockázatot, és azt látom: ebben a világban, ahol mindenkit számon tartanak valamilyen kartotékon – hogy József Atilla-san fejezzem ki magam –, emberek adják a nevüket, a személyi számukat, hogy odaálljanak mellénk, még olyanok is, akik magukat ateistának vallják. Ez a történet így

szép. Ha minden elveszne, akkor is megérte, akkor is szép volt ez az idő. De miért kellene mindennek elvesznie.

Ha a törvény újabb módosítása szintén arról szól, hogy csak azért is fenntartsák a hármas kategóriát – egyházi egyesület, bejegyzett egyház, bevett egyház –, akkor inkább maradjon így. Ebben nem az az érdekes, hogy akár már 10 fővel is lehet egyházi egyesületet alapítani, hanem az, hogy beleette magát a közgondolkodásba ez a szemlélet: vannak, akiknek csak egyesületi forma jár, másoknak a másodrendű egyházi státusz, és akik a bejegyzett egyházi kategóriába tartoznak, azok sem kapnak meg minden egyházi jogot automatikusan. Akkor inkább maradjon nyilvánvaló a hatalom ravasz, sanda, gonosz szándéka: az ő kegyétől függjön, ki miként működhethet, mit csinálhat. Harag nincs bennem, de azt gondolom, az egyházak jó része számára sem kihívás, hogy valamivel szemben kell meghatározniuk önmagukat, vagy éppen valaki mellett fogalmazzák meg az identitásukat. A hatalom ágyasaiként élék életüket. Miért marad mindig ábránd, ami – ha csak a körülöttünk lévő országokra gondolunk is – Csehországban, Szlovákiában megvalósulhat: a

fontos társadalmi kérdések élére odaállnak a főpapok, és az emberek érzik, jó, hogy ehhez az egyházhhoz tartozunk. Miért természetes az a bohózat, amellyel a nyíltan náci érzelmű és antiszemita ifjabb Hegedűs Lóránt ügyében az egyházi tanács egy egységes, de semmi-re sem jó, majdnem parodisztikus határozatot hoz. Annak idején nem hitte senki, hogy a vagonok a megsemmisülés felé mennek. A mai vagonokra felszálló menekültek megvették a jegyet, és most is máshova kormányoztak egyes vagonokat. A

társadalmi nyomás végül persze elérte, hogy az emberek célba érkezzenek, de a történetben igen erős az áthallás, a hetven évvel ezelőtti események reminiscenciája. Mintha példája lenne a mindenkori hatalom örök gonoszságának. Az egyházak pedig gyáván alkalmazkodnak. Képmutatásból ugyan felmondták a bibliai leckét – a jövevényt támogatni kell –, de hát ezek nem jövevények, hanem született terroristák, még ha csecsemő, akkor is az lesz majd belőle. Akadtak persze most is olyan magányos emberek, mint annak idején Sztehlo Gábor és a többiek – azokra gondolok most, akiket nem az a cél vezérelt, hogy az egyházuk számára bekebelezzék a szenvedőket. Számukra az élet sokkal fontosabb volt, mint egy újabb keresztlevél. Szóval lehangolónak és reménytelennek tűnik a helyzet, ugyanakkor láttam azt a kedves evangélikus lelkészt Szegedről, aki menekülteket borotvált, és láttam más embereket, akiknek nem kellett semmiféle egyházi felhatalmazás ahhoz, hogy azt tegyék, amire a Szentlélek, az Úris-ten mozdította őket.

DL: A tervezett egyházitörvény-javaslat indoklása visszaül és hivatkozik a korábbi törvényekre, az 1990. évi IV. törvényre épp-

úgy, mint a 2011. évi szabályozásra, a történelmi alkotmányra és a nemzeti identitás részét képező korábbi, alapvetően a 19. századtól fennálló magyar és európai egyházi hagyományra is. Ha az ember elolvassa ezt a nyakatekert mondatot, akkor úgy tűnik, mintha ez a törvényjavaslat négy év után visszatérne a korábbiakhoz. Ezek után csak az a kérdés, akkor miért kellett 2011-ben egy rossz törvényt hozni, amely csak úgy tehető jóvá, hogy gyakorlatilag lebontod róla a politikai képződményt, és visszahelyezed belé azt, amit ez a törvény megszüntetni hivatott.

IG: Annak idején a 90. évi IV. törvény megszületésekor bizalmatlan volt a szaksajtó. Úgy fogalmazott: indulóban vagyunk vissza az elmúlt századokba, amikor még a nyugatrómai császárok is beleszóltak az egyház dolgaiba. Ma sem történik más: marad az a hagyomány, hogy nem lehet itt teljes felekezeti egyenlőség. Amúgy sosem volt teljes egyenlőség és vallásszabadság. A római katolikus egyház a vatikáni szerződéssel kivételes helyzetbe került, a többiek megpróbálták a nyomába eredni, de ők nyilvánvalóan a második kategóriába tartoznak, ha a római katolikusok az elsőbe.

DL: Az az igazság persze, hogy az összes többi felekezet nem teszi ki a magyarországi római katolikus népesség ötven százalékát sem. És tudjuk, az úgynevezett vallásos népesség létszáma is messze elmarad azoktól a állításoktól, ráfogásoktól, attól, ahogyan ezt láttatni szeretnék akár az egyházvezetők, akár a rájuk mint ideológiai támaszra hivatkozó politikai zsonglőrök. Abban nagy igazságod van, hogy sosincs teljes vesztes, és a valóság mindig árnyaltabb, mint ahogy azt a jelenben érzékeli az ember. Mégis azt hiszem – hogy visszatérjünk beszélgetésünk legelejéhez –, valamiképpen az egész életed, ez az immár 64 év, az ellenállással eljegyzett élet. El tudsz gondolni olyan világot, amelyben neked nem ellenállóként kell létezned? Vagy

édesapád mintája a te életedet is ellenállásra szocializált sorsként határozza meg?

IG: Nem tudom. Ahogy mondtam, apám sem volt született konfliktuskereső és ellenálló alkat, legfeljebb mindig kilógott abból a körből, amely ugyan talán a szíve mélyén egyet is értett vele, de a viláért sem szólalt meg. És én is hasonlóképpen működöm. Kényelemszerető ember vagyok, szeretek élni, nem szeretek haragban lenni, a barátságos környezet számomra sokkal vonzóbb. Ennek ellenére mégis gyakran alakul úgy a helyzet, hogy nem tudok hallgatni. És még a barátaimon is érzékelem a neheztelést: fontos volt most megszólalni? Tényleg nem lehetett volna hagyni a csudába az egészet? Hiszen nem oszt, nem szoroz, mit mond az az ember. De akkor megint felidézem Jeremiás alakját: nem az történik, amit ő szeretne, még a pöcegödörbe is bedobják. Igen, az embert bedobják a pöcegödörbe, és megy tovább a úthenger, és alakul a történelem úgy, ahogy alakul. Akkor minek? Mégis meg kell szólalni. A csontomba rekesztett tűz nem hagy nyugtot, akkor sem, ha utána sem érzek semmiféle megkönnyebbülést.

Néha Bibó jut eszembe, akit vertek a börtönben, mert elmagyarázta jogászként, hogy miért elfogadhatatlan az ellene hozott ilyen vagy olyan döntés. Állítólag azzal indokolta a magatartását: én jogász vagyok, ezt kell tanítom, ki mondja el nekik, ha nem én. És ki mondja meg Pilátusnak, hogy nem mindenható, hogy a hatalmának vannak korlátai. A gyáva főpapok, a kollaboránsok? Nem daczból mondja Jézus, hogy nincs semmi hatalmad felettem, csak annyi, amit felülről kaptál. Én ezt úgy értem: csak annyi hatalmad lehet, amennyit az örök, végső elvekkel összhangban gyakorolhatsz. Míhelyt ezen túllépsz, és politikai megfontolásokból vagy egyéni szempontok alapján döntesz, az nem hatalom, hanem a hatalommal való visszaélés.

A megszólalás gyötrelmét és kényszerét olykor prédikálás közben is érzi az em-

ber, pedig jobb lenne lelkes, csillogó szemű, bólogató gyülekezet előtt beszélni. Annak idején, a hetvenes, nyolcvanas években a hétfői szabadegyetemen éppen Kis Jánossal párban tartottunk előadást, ő a szovjetológiáról beszélt, én pedig ezzel a címmel: *Miért nem szabadok a magyarországi szabadegyházak?* Elmeséltem, miféle kacagtató aljasságokat vetettek be velünk szemben, a közönség rendkívül jól szórakozott ezen. Aztán a végén odajött hozzám valaki, és azt mondta: „Őcsém, tudod, annak idején, amikor Bornemisza Péter megírta az Ördögi kísérteteket, elkapkodták a köteteket, mindenki boldogan csámcsogott rajta, de amikor Bornemisza őket kezdte ostromozni prédikációiban, rá akarták gyűjtani a parókiát.” Szóval, így van ez. Muszáj, muszáj szólni. Akkor is, ha e pillanatban nem változik meg a világ.

Rónay György Hatvan utánra

Egy sivatagot kaptál
megművelésre.

Ásd föl,
fakassz vizet a kavicsokból,
hódítsd vissza a homoktól
a földet.

Éhezz,
szomjazz,
de sose csüggedj,
sose add föl magad.

Már készülődnek valahol
a madarak,
melyek jövőre ideid
lombjaiban akarnak énekelni.

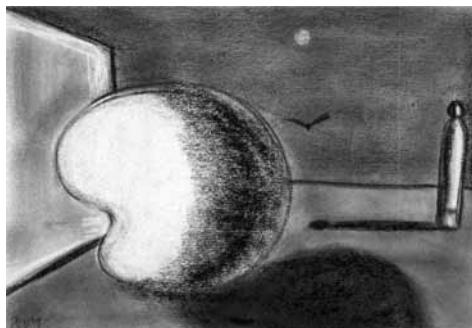

Petrás Éva

Barankovics István és a Demokrata Néppárt a demokrácia utóvédharcában¹

I.

Barankovics István politikai pályaképét, a Kereszténydemokrata, majd Demokrata Néppárt (a továbbiakban: DNP) 1944 és 1949 közti történetét a történetírás részletesen feltárta már, hiszen a kutatók rendelkezésre állnak a párt programjai, Barankovics programbeszédei, a nemzetgyűlésben, majd az országgyűlésben a kereszténydemokrata képviselők által tartott beszédek szövegei, a párt lapjában, a *Hazánkban* fellelhető politikai tárgyú írások, egyháztörténeti vonatkozású és állambiztonsági anyagok és a kortársak visszaemlékezései. Ezek alapján akkor is hitelesen megrajzolható a magyar kereszténydemokrácia pártjának története,

---

¹ Az előadás elhangzott 2015. november 4-én a Politikatörténeti Intézetben rendezett *A demokrácia kísérlete, 1944–1948* című konferencián.

ha megalakulásának körülményeiről több változat is fennmaradt, politikai indulásának nehézségeiről – belső válságáról és engedélyeztetésének problematikusságáról – pedig a párt nevének és vezetőségének gyors változásai zavarba ejtően tudósítanak.²

Ehelyütt – az előzmények felvillantása után – a párt történetének körülbelül utolsó másfél évére helyezem a hangsúlyt, mert így tartom értelmezhetőnek a „demokrácia utóvédharcának” kifejezést a DNP vonatkozásában. Hiszen 1949 elejére az ellenzéki politikai pártok felőrlése, közkeletű nevén a szalámitaktika utolsó szeleteként a DNP működése is ellehetetlenült, más szempontból azonban – világnézeti pártként – Mindszenty bíboros letartóztatása után az egyházpolitikai harc utolsó bástyájaként is tekinthetünk a pártra: az 1947 őszétől 1949

tavaszáig terjedő időszakban a kereszténydemokraták tehát két fronton is a demokrácia utóvédharcát vívták. Annak arányában, ahogyan a jogállamiság normái sérültek, nőtt a DNP felelőssége, miközben szűkült a mozgásteret.

Folyamat lévén nehéz rekonstruálni azt a pontot, amikor Barankovicsban tudatosulhatott ez a kettős – politikai és egyházpolitikai – szorítás, hiszen minden bizonyval más reménnyel láttak egy modern kereszténydemokrata párt szervezéséhez a két világháború közti reformkatolicizmus exponensei 1944 őszén, s navigáltak el a pártot belső pártválságon és politikai létbizonytalanságon keresztül az 1945-ös választásokig. Ezek a remények nem különböztek más pártok és a magyar társadalom reményeitől az újrakezdés és a demokratikus Magyarország létrehozásának általános igényét tekintve. Annyiban voltak mások, amennyiben létjogosultságát látták egy vallásos tömeget megszólítani képes, keresztény, világnézeti pártnak. Ennek elméleti alapját nem csupán „importálták” a katolikus egyház társadalmi tanításából, a pápák szociális enciklikáiból és politikai megnyilatkozásaiból, hanem az 1930-as évektől egy reformkatolikus értelmiségi csoport saját eredményeit beépítve jutottak el a két világháború között jó ideig uralkodónak tekintett hivatásrendi társadalomszervezési elvektől a parlamentáris demokrácia rendszerének igencéliség, a szociális kérdés hagyományosan karitatív alapú katolikus megközelítése helyett a szociális jogok állami garantálásának szükségességéig, demokratikusabb tulajdonviszonyok és gazdasági berendezkedés támogatásáig.³ Mint Kovrig Béla szociológusprofesszor és szociálpolitikus, a formálódó kereszténydemokrata párt programjának egyik kidolgozója fogalmazott: „Különböző uralmi formákban megvalósított társadalompolitikák és a nép életére gyakorolt hatásaiak hosszú megfigyelése alapján valljuk,

² A párt 1944 őszén mint Kereszténydemokrata Néppárt alakult meg és mint ilyen kapott ideiglenes működési engedélyt Dálnoki Miklós Bélától, az ideiglenes kormány miniszterelnökétől. A párt 1945. május 8-i ülésén azonban lemondatták Pálffy József elnököt, aki helyett a vezetői teendőket a továbbiakban Barankovics István főtitkári minőségben végezte. Ezután vetődött fel, hogy a párt elismertetése szempontjából is megfelelőbb volna, ha elhagynák a párt nevéből a „keresztény” jelzőt. Barankovics kezdeményezésére ezért a párt úgy döntött, hogy Demokrata Néppártként működik tovább, és „elítéli a kereszténység szent jelvényeinek politikai felhasználását éppen úgy, mint a kereszténységnek politikai jelszóra vételét, a kereszténység tekintélyének egy párt részére való kisajátítását.” Idézi: Gergely Jenő: *A Demokrata Néppárt „igazoló jelentése” a Mindszenty József bíboros hercegprímással kezelt konfliktusról*. Századok, 1983/5–6. 761–780. Pálffy lemondatásáról beszámol: Varga László: *Kérem a vádlott felmentését!* New York, Püski Kiadó, 1981. 43–56. old. Vö.: Izsák Lajos: *A Kereszténydemokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt 1944–1949*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1985. 5–65.

³ Erről bővebben lásd Petrás Éva: A Vatikán és a magyar katolikus értelmiség. A magyar katolikus értelmiség útja a kereszténydemokrácia felé. In Feitl István (szerk.): *Nyitott/zárt Magyarország: Politikai és kulturális orientáció, 1914–1949*. Budapest, Napvilág kiadó, 2013. 77–92.

hogy a parlamentáris demokrácia az az államforma, amely egy modern, iparosodott népesség életében lehetővé teszi a társadalom belső egységének, egyensúlyának igazi (és nem részérdek felé tájékozódó) társadalompolitikával kifejtett szolgálatát.”⁴

Az út az 1930-as évek korporatív államkoncepciójától a szubszidiaritás elvén keresztül eddig természetesen hosszú és kitérőkkel gazdagon tarkított volt, de egy magyar kereszténydemokrata párt alapítása a világháború után időszerű volt, és a párt eszmerendszere lényegében nem tért el a kortárs nyugat-európai kereszténydemokrata pártok eszmerendszerétől. A DNP anynyiban is hasonlított a nyugat-európai kereszténydemokrata pártokhoz, hogy létét nem a katolikus egyházi vezetés támogatására alapozta, hanem azokra a vallásos tömegekre, akiknek politikai érdekeit megjeleníteni szándékozott. Az egyházi befolyástól való elhatárolódás leképeződése, hogy írásaiban Barankovics egyre inkább az egyház „természetfeletti”, „szent”, „a napi politika síkja felett álló” hivatásáról beszél, amelynek függetlennek kell lennie a politikától, és ez fontos distinkció akkor is, ha tudjuk,

hogy e nézeti háttérben leginkább a magyar katolikus püspöki karral és Mindszenty bíborossal való számtalan összeütközése állt. Katolikus egyház és politika viszonyának új alapra helyezését fejezte ki az is, hogy a DNP elhatárolódott a két világháború közti katolikus politizálás, a jobboldali konzervatív keresztény pártok örökségétől, és politikai „érintetlenségét” az antifasiszta ellenállásban való kereszténydemokrata részvétel tőkéből merítette.⁵ Ez akkor is jelentős változást mutat egy keresztény, világnézeti párt identitáskonstrukciójában, ha az „érintetlenség” nemcsak öncélúan hangsúlyozott érdem, hanem a magyar politikai helyzetből fakadó követelmény is volt. A kereszténydemokrata elvek tehát a konkrét történelmi kontextusban is formálódtak, a demokrácia iránti elkötelezettség azonban mindvégig meghatározta a pártot: az 1945-ös választások után kialakult politikai rendszert demokráciának, s magukat e demokratikus rendszer új pártjának tételezték.

1945. szeptember 25-én elmondott programbeszédében⁶ Barankovics István a parlamentáris demokrácia és az alapvető emberi jogok mellett állt ki, és az 1945 utáni társadalmi, politikai és gazdasági eseményeket következetesen kifejtett természetjogi érvelés zsinórmértékével mérte: támogatta egy új típusú gazdasági és szociális

⁴ Kovrig Béla: *Magyar társadalompolitika*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2011. 30.

⁵ A DNP politikusai közül többen a párt előzményének tekinthető Katolikus Szociális Népmozgalom keretei között vettek részt az antifasiszta ellenállásban. Erről lásd: László T. László: Adatok a magyarországi katolikus ellenállás történetéhez I. A Katolikus Szociális Népmozgalom megalakulás és célkitűzései. *Katolikus Szemle* (Róma), 1978/1. 16–24.

⁶ Barankovics István: Programbeszéd a Demokrata Néppárt 1945. évi szeptember 25-i értekezletén. In Kovács K. Zoltán–Gyorgyevics Miklós (szerk.): *Híven önmagunkhoz. Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról*. Budapest, Barankovics István Alapítvány, é. n. 293–311.

rend kialakítását, egyetértett a földreformmal, a stratégiai fontosságú ágazatok, üzemek államosításával, a közigazgatás átalakításával, és elfogadta a Szovjetunióval való különleges viszony szükségességét. A baloldali elemeket is tartalmazó program azonban kevés volt ahhoz, hogy a DNP 1945 és 1947 között érdemi alakítója legyen a magyar politikai életnek: az 1945 szeptemberében megszerzett végleges működési engedély már túl későn érkezett ahhoz, hogy a novemberi választásokra a párt megfelelőképpen felkészülhessen. Jelöltjei ezért a Független Kisgazdapárt listáján indultak, és hívei a kisgazdapártot támogatták. Miután azonban a párt listáján ketten is bekerültek a parlamentbe (Bálint Sándor és Eckhardt Sándor), a DNP nevében politizáltak tovább. Mindenesetre az 1945-ös választásokkal nyilvánvalóvá vált, hogy sikerült kivívni a DNP létezésének elismerését, és helyzete elviekben stabilizálódott.

A párt azonban 1946-ban nem sokat hallatott magáról – úgymond a belső építkezésre koncentrált –, és csak csekély társadalmi aktivitást fejtett ki. Mindazonáltal ebből az időszakból is kiemelhetünk egy jelentősebb megnyilatkozást: Bálint Sándornak a hitoktatás fakultatívva tétele kapcsán a nemzetgyűlésben 1947. március 13-án elmondott beszédét. Nem ez volt az első egyházpolitikai konfliktus: az egyházak sérelmesnek találták már az 1945. évi földosztást is. 1946 nyarán Rajk László belügyminiszter pedig egymás után oszlatta fel a katolikus egyleteket, egyesületeket. A hitok-

tatás azonban sarkalatos kérdés, olyan kérdés, amelyben még Barankovics nézetei is inkább konzervatívnak voltak mondhatók. Erre utalt a DNP 1945-ös programja is, amelyben elhangzott, hogy a párt örököndi kíván azon, hogy „az állam feltétlenül tartsa tiszteletben az egyházak megszentelő, igehirdetési, tanítási és szervezkedési szabadságát és szavatolja a hitoktatási jogát.”⁷ Ezek után nem csoda, hogy amikor 1947 márciusában pártközi értekezleten állapodtak meg az iskolai vallásoktatás fakultatívva tételéről, a DNP is elérkezettnek érezte az időt a politikai állásfoglalásra. A párt nevében Bálint Sándor beszédében hangsúlyozta, hogy „[m]int keresztény emberek, kiknek a hit feláldozhatatlan és legdrágább javunk, mélyen fájlaljuk, hogy pártközi alku tárgya lett a hitoktatás kérdése, amelyet egy több évszázados, a nemzet túlnyomó nagy többsége által helyeselt állapot a szokásjog erejével is szabályozott.”⁸ Vélhetően ez volt a törvényhozásban elhangzott első olyan megnyilatkozás, ahol kereszténydemokrata politikus aktuálpolitikai vitában egyházi érdekek védelmében állt ki. Az elhúzóda vita és a társadalmi tiltakozások ekkor végül is a kommunista párt számára is kezdtek kellemetlenné válni, ezért a hitoktatás kérdése ideiglenes lekerült a napirendről.

A belpolitikai helyzet azonban időközben egyre távolabb került a jogállamiság normáitól és Barankovics demokráciafelfogásától: 1947 nyarán új parlamenti választásokat írtak ki, a választójogi törvény módosításával egyes pártokat kizártak az indulás lehetőségéből, miközben azonban a választópolgár számára a politikai választék minden korábinál nagyobbban tűnhetett: tíz párt indult az országgyűlési választásokon.⁹ A megnehezedett körülmények között kellett a DNP-nek is helytállni úgy, hogy programját – az ún. győri programot – csupán a választások előtt három héttel tudta nyilvánosságra hozni.¹⁰ A párt néhány heti szervezőmun-

⁷ Barankovics István: *Programbeszéd a Demokrata Néppárt 1945. évi szeptember 25-i értekezletén*. In *Híven önmagunkhoz...* 311.

⁸ *Nemzetgyűlési Napló, 1945–1947*. VI. kötet. 504.

⁹ Palasik Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000. 255–289.

¹⁰ Mít akar a Demokrata Néppárt? In *Híven önmagunkhoz...* 312–331.

kával életre is kelt, és végül a „kékcédulás” választási csalásról elhíresült választás során a kommunista párt után a legtöbb szavazatot kapta: több mint 820.000 „tisza” szavazatával a második helyet szerezte meg. A proteszt-szavazatoknak köszönhetően néhány régióban a DNP bizonyos értelemben az Független Kisgazdapárt „utódpártjává” is vált. Elsősorban azonban ott szavaztak képviselőire, ahol a katolikus politikálásnak erős tradíciói voltak: az Észak-Dunántúlon, Nógrád megye nyugati felén, Somogyban, Baranyában, Zalában, valamint Szabolcs és Zemplén megye számos járásában.¹¹ A töredékszavazatok elszámolásának rendszere miatt a DNP ennek ellenére az országgyűlési képviselők száma tekintetében a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Független Kisgazdapárt után csak a negyedik helyre került, és 61 képviselőt állíthatott az 1947-es országgyűlésben. S ugyan a Szabad Nép vezércikkében azt írhatta Barankovicsról, hogy „olyan, mint az egyszerű ember, aki oroszánt nyert, és nem meri hazavinni”,¹² de Barankovics végül mégiscsak hazavitte az oroszánt, és ellenzékben maradt.

II.

A DNP parlamenti tevékenységét Barankovics Istvánnak a kormányprogram vitájában való felszólalásával kezdte.¹³ Beszéde, a „Szabadabb, félelemmentesebb élet!” címet viselte, e téma köré csoportosítva fogalmazta meg egyrészt a kormányprogram kritikáját, és fejtette ki másrészt a DNP elképzeléseit.¹⁴ Bírálta a kormány gazdaságpolitikáját, és a DNP pártprogramjának bizonyos elemeit megismételve sikra szállt az „evangéliumi szocializmus” eszméje mellett. Végül maga és pártja nevében is nemmel szavazott az új kormányprogramra. Barankovics a későbbiek során is hasonlóan foglalt állást több törvényjavaslat vitájában. 1947. októ-

ber 30-i felszólalásában pedig „a rendeleti kormányzás veszélyei”-re hívta fel a figyelmet.¹⁵

A DNP képviselői több kérdésben szabad kezet kaptak, önállóan formálhattak véleményt és szavazhattak.¹⁶ A párt parlamenti szereplése talán ezért is alakult az élesedő belpolitikai helyzetben ambivalensen. A DNP például 1947 decemberében megszavazta a vallásszabadságról szóló törvényjavaslatot, hallgatott azonban a magyar–jugoszláv barátsági szerződés és a román kulturális egyezmény országgyűlési vitájában. Támogatta ugyanakkor a magyar–szovjet barátsági együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződést. A törvényjavaslat megtárgyalásakor, 1948. március 3-án Farkas György a DNP nevében hangsúlyozta: „Forró óhajunk, hogy ez a szerződés legyen a világbéke, a szovjet–magyar jó viszony és a dunai táj békéjének megerősítője.”¹⁷ Vélhetően a DNP felemás magatartásának volt köszönhető az is, hogy Mindszenty bíboros továbbra sem támogatta a pártot, sőt ott lévő híveit is megpróbálta Barankovicsék ellen hangolni. Tette ezt akkor, amikor a kommunisták nyomására

¹¹ Hubai László: *A magyar társadalom politikai tagoltsága és az 1947-es választások*. In Feitl István–Izsák Lajos–Székely Gábor (szerk.): *Fordulat a világban és Magyarországon, 1947–1949*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000. 98–117.

¹² Idézi Izsák Lajos: *A Demokrata Néppárt a parlamentben, 1945–1949*. In Izsák Lajos: *Pártok és politikusok Magyarországon, 1944–1994*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010. 145.

¹³ Barankovics István nevéhez 1947–1948-ban nyolc elvi jelentőségű parlamenti felszólalás fűződik.

¹⁴ In *Híven önmagunkhoz...* 351–377.

¹⁵ Uo. 378–398.

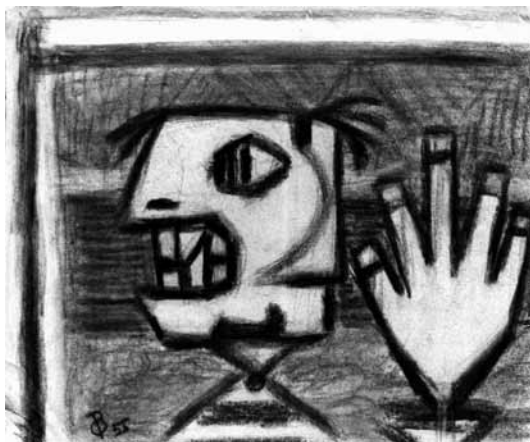
¹⁶ Eckhardt Sándor és Mihelics Vid például megszavazta Slachta Margit 60 napos kizárását a parlamentből.

¹⁷ *Országgyűlési Napló, 1947–1949*. III. kötet. 1158.

adminisztratív intézkedéseket is foganatosítottak a párt néhány képviselője ellen.¹⁸

A DNP képviselői elleni nyílt atrocitások összefüggtek az Magyar Kommunista Párt új vallás- és egyházpolitikai koncepciójával is, amelyet Rákosi Mátyás 1948. január 10-én a párt funkcionáriusainak értekezletén hozott nyilvánosságra. A koncepció feladatként jelölte meg az állam és az egyház kapcsolatának rendezését. Rákosi abból indult ki, hogy „a magyar nép ellenségeinek zöme az egyházak, elsősorban a római katolikus egyház palástja mögé búvik” és bejelentette, hogy „az év végéig végezni kell az egyházi reakcióval”.¹⁹

Ebben a politikai környezetben mérhetetlenül megnehezedett a katolikus érdekek politikai képviselete is. A DNP képviselői 1948 májusától gyűléseiken, illetve sajtójuk hasábjain is határozottan szembeszegültek az iskolák államosításának tervével. Hiszen amikor hangsúlyeltolódásokkal, de ismét napirendre került az iskolák fokozatos és úgymond „demokratikus szekularizációjának” programja, a baloldal már többet és mást is kívánt, mint a vallásoktatás fakultatívvá tételének vitájakor: nemcsak az egyházak korlátozását az oktatásban, hanem az egyházak semlegesítését is minden téren. Az országgyűlés 1948. június 16-án sürgősséggel napirendre tűzte az iskolák államosításának ügyét. A törvényjavaslat vitája során Barankovics tiltakozott a törvénycikk ellen.²⁰ Az 1948. június 16-án tartott záró-

szavazás előtt elhangzott beszédében illúziók nélkül foglalta össze a kereszténydemokrata álláspontot. Beszéde elején kijelentette: „Tudatában vagyok annak, hogy a szó és az érv olyan hatalmával nem rendelkezem, amely a koalíciós pártok előzetes elhatározását módosíthatná, és a törvényjavaslat sorsán változtathatna.” Alapelvként azonban a következőket szögezte le: „A semleges iskola nem helyes megoldás, mert világnézeti irányítottság nélkül nevelni egyáltalán nem lehet, a világnézetiileg semleges iskola, illetve nevelés tehát egyszerűen fából vasakarika. Vegyes világnézetű társadalomban az a helyes megoldás, ha az állam a szülőknek minden joghátrány nélkül kifejezhető szabad véleménynyilvánítása alapján minden egyház és minden világnézet számára biztosítja az oktatás és nevelés szabadságát, és megadja az iskolaállítási jogot.” Következtetése végén pedig kiemelte: „A legcsekélyebb erkölcsi ingadozás nélkül merem állítani, hogy ez a törvényjavaslat az országgyűlés többségének helyeslését el is nyeri. A magyar nép igen nagy többségének értelmi, akarati és érzelmi egyetértését azonban soha nem fogja elnyerni.”²¹ Ezután a DNP élve a házszabályok adta lehetőséggel név szerinti szavazást kért. A 293 jelen lévő közül 230-an igennel, 63-an nemmel szavaztak.

¹⁸ A DNP-s képviselők elleni atrocitások közül kiemelkedett Varga László mentelmi jogának megvonása. Azonban a párt több más képviselője ellen is hadjárat indult 1948 tavaszán: hamis vádak és rágalmak alapján az országgyűlés megfosztotta mandátumától többek között Ugrin Józsefet, Berkes Jánost, Keresztes Sándort és Szabados Pált.

¹⁹ Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. Budapest, Szikra Nyomda, 1952. 266–267.

²⁰ Barankovics István: Az egyházi iskolák államosításáról. In *Híven önmagunkhoz...* 397–410.

²¹ Uo. 410.

A Magyar Dolgozók Pártja éppúgy felőrölte vagy marginalizálta parlamenti ellenzékét, mint koalíciós partnereit, illetve az egyházakat. A pártegyeduralom létrehozásának a Magyar Függetlenségi Pártnak a parlamentből történt eltávolítása után szinte már csak a DNP állt útjában. 1948. december elején lemondott Dinnyés Lajos miniszterelnök. A helyére lépő új kormányfő, Dobi István bemutatkozó beszédében kormánya nevében is kijelentette: „Amikor népi demokráciánk minden vonalon erősödik, amikor népünk egyre inkább összeforr rendszerünkkel, vajon normális jelenségnek tarthatjuk-e egy olyan párt működését, mint a DNP? [...] A Barankovics-párt teljesen elszakadt a demokrácia felé forduló népünk-től, és ellenséges értelenséggel viseltetik országunk fejlődése iránt. Idejétmúlt jelenséggé vált, olyan párttá, amelyről egyre inkább kiderül, hogy túlhaladt raja a demokrácia fejlődése [...] egyre inkább felesleges

tehertétellé válik a magyar nép nyakán.”²² A párt sorsa felől ezután nem sok kétség lehetett.

Dobi beszéde után, a kormányprogram feletti vitában hangzott el Barankovics István utolsó parlamenti felszólalása.²³ A DNP főtitkára megpróbálta elhárítani a pártot ért jogtalan vádak, megismételte az egyház és az állam viszonyának rendezésével kapcsolatos korábbi véleményét, szólt néhány gazdasági jellegű problémáról, mindenekelőtt a parasztságot leginkább érintő szövetkezeti kérdésről. Végezetül így folytatta: „T. Országgyűlés! Nagy vonalakban felvázoltam azokat a változásokat, amelyek a közéleti körülmények tekintetében az országgyűlési képviselőválasztások óta bekövetkeztek. Ezek a körülmények ma lényegesen más helyzetet jelentenek a Néppárt számára is, mint aminő lehetőségek között a választási küzdelembe belebocsátkozott. [...] Mi nem változtunk, de megváltoztak körülöttünk – a kormány politikája következtében – a körülmények. A körülményeknek ezt a változását tudomásul venni és belőle a következtetéseket levonni lehet a politikai okosság követelménye az adott pillanatban. Mi inkább e követelmények levonására, mint programunknak a változott körülményekhez való idomítására vagyunk hajlandók. [...] Számunkra a párt nem öncél, és a politizálás nem hiúság kérdése [...], hanem a mi számunkra a párt csakis a programunkban kifejtett közjónak kollektív eszköze lehet. És létének addig van értelme, míg tényleg ez is maradhat.”

A párt felszámolása irányába az utolsó lökést a Mindszenty-ügy kiéleződése és a bíboros letartóztatása adta meg. Mindszentyt 1948 karácsonyán tartóztatták le,

²² *Országgyűlési Napló*, 1947–1949. V. kötet. 1948. december. 14.

²³ Barankovics István: A Néppárt helyzetéről. In *Híven önmagunkhoz...* 411–425.

amit „megdöbentő hír”-ként közölt a *Hazánk* 1948. december 31-i száma. A DNP 1949. január 4-i képviselői értekezlete azonban elhatárolta magát Mindszentytől: „Az ügy politikai vonatkozásai egyáltalán nem érintik pártunk alapvető szociális és demokratikus programját, amellyel a választók elé léptünk és nem változtatunk e programunkhoz való hűségünkön – állapította meg az értekezletről kiadott közlemény. – Mint a múltban, ma is a köztársaság hű polgárai vagyunk, a földreformmal kapcsolatos állásfoglalásunk, amely a nagybirtok rendszer megszüntetését és a földbirtoknak a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság magántulajdonába való juttatását kívánta és helyeselte, ma is változatlanul fennáll; politikai eszményképünk pedig a szabadság- és egyenlőségelvű demokrácia.”²⁴

Barankovics azonban ezzel sem tudta megakadályozni a DNP felszámolását, a következtetéseket viszont csak egy Rákosival való beszélgetése után vonta le. Naplótöredékében beszámol 1949. január 25-i „sorsdöntő beszélgetéséről Rákosival”.²⁵ Rákosi aznap parlamenti dolgozószobájába kérte Barankovicsot, és a következőket közölte vele: „A Néppárt sorsa eldőlt. Legnagyobb tévedésem volt, hogy a Néppártot a választásokon megtúrtuk és másfél évig hagytuk, hogy a demokrácia ellenségeként működjék. Most elveszi méltó büntetését. Az az út azonban, amelyen a többi ellenzéki pár-

tok jártak, nem áll nyitva a Néppárt előtt. Sem Sulyok útja, aki pártját feloszlathatta, sem Pfeiffer útja, aki Amerikába távozhatott, Ön előtt nincs nyitva. A Néppárt félrevezette a jóhiszemű tömegeket azzal, hogy keresztény pártnak adta ki magát és úgy tett, mintha a magyar nép demokratikus és szocialista törekvéseit támogatná. Pedig a klerikális és a fekete reakció ravasz képviselője és legális búvóhelye. A Barankovics-párt ugyanazt tette, amit Mindszenty, csak sokkal fondorlatosabban. [...] Mindszenty elveszi méltó büntetését, bármit csinál a Vatikán, és bármit tesznek külföldi barátai. A Néppárt pedig fel fog oszlani, de nem úgy és nem akkor, ahogyan és amikor Ön gondolja. Az időt és a feloslás indokát majd én fogom megmondani.” Miután Barankovics nem volt hajlandó a Rákosi által követelt önfelosztási nyilatkozatot azzal a megszövegezéssel közzé tenni, ahogyan azt Rákosi követelte, és Rákosi fenyegetésnek beillő zsarolása után afelől sem maradhatott kétsége, hogy személyes szabadsága is veszélyben van, nem maradt más út számára, mint az emigráció. A Mindszenty-per tárgyalásának megkezdésekor, 1949. február 2-án – felesége, továbbá Jánosi József jezsuita páter és Blaskó Mária író nő társaságában – az amerikai követség autóján elhagyta az országot. Bécsbe érkezve nyilatkozatot adott a külföldi sajtónak, és bejelentette a Néppárt felosztatását. A Magyarországon maradt képviselők csoportját a rendszer arra kényszerítette, hogy a párt „politikai bizottsága” nevében mondja ki a DNP megszűnését, amely határozatot az országgyűlés 1949. március 10-i ülésén tudomásul vette.²⁶ Ezzel a párt működése véget ért, és a kereszténydemokrácia politikai képviseletére ezt követően negyven évig nem is volt lehetőség.

²⁴ Hazánk, 1949. január 7.

²⁵ Közli Kovács K. Zoltán. In *Félbemaradt reformkor, 1939–1949. Törekvések Magyarország keresztény humanista megújítására. A hazai és a szegénység szolgálatában*. Budapest, Püski Kiadó, 2005. 249–256.

²⁶ Izsák Lajos: A Demokrata Néppárt „önfelosztása”. In Izsák Lajos: *Polgári pártok és programjaik Magyarországon, 1944–1956*. Budapest, Pannónia könyvek, 1994. 125–130.

Ludassy Mária

A teológia szolgálatától a politika kiszolgálásáig¹

A francia felvilágosodás filozófusai gyanakodva tekintettek minden középkori kiváltságra, korporációra, beleértve az egyetemek kiváltságjogait, az akadémiai autonómiát. A középkori szabadságok kis köreit – melyek tényleg kiváltságok, előjogok voltak – inkább ellenségnek tekintették a nagybetűs Szabadság – kiváltképp a szellem szabadsága – kivívása felé vezető úton, mint szövetségesnek. Sőt letörésük érdekében az abszolút hatalom szövetségét keresték – innen a felvilágosult despotizmus ideológiája –, mivel a Sorbonne szellemisége, a vidéki parlamentek joggyakorlata valóban jóval intoleránsabb és inkvizitórikusabb volt, mint a központi hatalom megengedőbb politikája. Egyedül Montesquieu a germán – de inkább az angol – szabadság híve védte a középkorias intézményrendszerek – parlamentek, bíróságok, akadémiák – autonómiáját a királyi abszolutizmus ellensúlyaként. Voltaire, akinek könyveit – s néha olvasóit – a toulouse-i inkvizíció elégette, Párizsban ünnepezt szerzőként fogadta a király tapsait, s amikor innen is elüldözte a „Gyalázatos”, továbbállt II. Frigyes felvilágosult udvará-

ba, ahol a katolikus klérusnak maximum a kiátkozása érthette utol, de az elfogatóparancsa nem. Diderot a francia cenzúra megszigorodása után szintén egy felvilágosultnak hitt despotához, II. Katalinhoz fordult anyagi segítségért és politikai pártfogásért. A cárnő számára írt *Mémoires* a közoktatás kiterjesztése és kötelezővé tétele útján kívánja biztosítani a felvilágosodás terjesztését és a központi hatalom megerősítését, s az egyházi befolyás korlátozása érdekében csekély árnak tűnik a tanítók és tanárok totális kiszolgáltatása a politikának.

„Szükséges, hogy minden nagyvárosban egy – esetleg több – iskolát nyissanak, amelyeket egyazon központi terv szerint alakítanak ki. S mivel az ezen intézményekben folyó nevelés célja az, hogy hasznos polgárokat képezzenek, a szülőket a törvény erejével kell kényszeríteni arra, hogy elküldjék ide a gyermekeiket. Íme a tervezet nagy előnye Felsőged számára: mindarra rá tudja vezetni a lelkeket, ami Felsőgednek tetszik, anélkül, hogy éreznék a kényszerítő erőt és lázadnának ellene. Azért kell kötelezővé tenni a közoktatást, mert hatására a nemzet azt hiszi, hogy saját akaratát követi, holott mindig Felsőged akarata az, amit követ.”²

Ám amikor konkrét egyetemtervezet kidolgozására kerül sor, Diderot „az akarat diadala” helyett az egyetemes erkölcs logikáját követi, ama klasszikus-középkori tételt, mely a „mindig, mindenütt és mindenkire” érvényes természetjogi norma univerzalizmát a mindenkori politikai hatalom morális metaelveként posztulálja. „Van, aki talán úgy véli, hogy a történelem tanulmányozásának meg kell előznie az erkölcs tanítását. Én nem osztom ezt a nézetet. Azt hiszem helyesebb, ha előbb elsajátítjuk az igazságos és az igazságtalan fogalmának jelentését, még mielőtt megismernénk azon cselekedeteket és személyiségeket, azokat a tör-

¹ Elhangzott az ELTE BTK Filozófiai Intézetének 2015. október 1–2-án *Tudás és szabadság* címmel rendezett tanévnyitó konferenciáján.

² Diderot, Denis: *Mémoires pour Catherine II.* Paris, Éditions Garnier Frères, 1966. 130.

ténéseket, amelyek megítélésére alkalmaznunk kell e fogalmakat.”³ Ez a metapolitikai elvként szereplő természetjogi tanítás az amerikai és a francia forradalmak idején az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának tételként fogalmazza meg a szellemi szabadság szent és sérthetetlen alapjogát, amely jog intézményi garanciáját a minden politikai hatalomtól független egyetemek és az autonóm akadémiák adják. De az abszolút uralkodók utódjaként nemcsak a szabadságjogok korlátlan érvényesülése jelentkezett a történelem folyamán, hanem a korlátlan népszuverenitás ideológiája is, amely annyi lehetőséget sem hagyott a személyes autonómia és szellemi szabadság számára, mint a *Leviatán* szuverenitásfelfogása. Ezt illusztrálja Rousseau a lengyelek számára írt alkotmánytervezetének a nemzeti nevelésről szóló fejezete, amelyben kizárólag a nemzeti identitás megőrzésének témáit taníthatják, a „kozmpolita” kultúra megismerése szigorúan tilos, ahogy az is, hogy lelkes hazafiak helyett képzett pedagógusok tanítsák a lengyel gyermekeket, akik „húszéves korukra nem lehetnek többé emberek, mert teljes egészében lengyeleknek kell lenniük”.⁴

„Az akarom, hogy olvasni tanulván kizárólag honi eseményekről olvassanak, hogy tízéves korukra ismerjék hazájuk összes terményét, tizenkét évesen hazájuk összes megyéjét, minden városát, tizenöt éves korukra kívülről fűjják a honi történelem minden eseményét, tizenhat évesen tudják hazájuk minden törvényét. Ne lehessen egyetlen di-

cső tett, jeles ember e honban, akinek neve ne lenne a fejekbe, lelkesítő emléke a szívekbe vésvé. Ehhez nem kellene idegen nyelvek, nem szükséges a külföldi példák ismerete. Könnyen megíthetitek, hogy ehhez a nemzeti tantervhez fölőselegsek a külhoni tudósok tanításai és a holt nyelveken tanító papok. Én nem az idegen népek általános tanulmányait szánom a lengyeleknek. A nemzeti törvényhozás szabja meg a tananyagot, a tanulmányok rendjét, minden tantárgy tartalmát és formáját. A nemzet tanítója csak lengyel lehet. Leginkább attól óvakodjatok, hogy szakmává tegyétek a pedagógusi hivatást.”⁵

Robespierre, amikor a konventben felolvasta Lepelletier *Nemzeti nevelés-tervezetét*⁶, ezt kifejezetten a személyes szabadság ellenében megfogalmazott kollektivistá éthosz hangsúlyozásával, az oktatási szempontok ellenében a nemzeti lelkesültség, a racionális reflexióval szemben a reflektálatlan törvénytisztelet glorifikálásával tette. Mindezek előfeltétele a tudományos intézmények – egyetemek, akadémiák – autonómiájának megszüntetése, mert minden, a nemzeti egységet gyengítő független intézmény csak az elitista (azaz arisztokratikus) szellemiség restaurációját jelenti „a nemzet erkölcsi regenerációja” programja ellenében. A Megvesztegethetetlen sem képzett pedagógusokra bízna a nemzet morális megújítását: „minden jó hazafi” képes a hazafias nevelésre, a szakmaiság hangsúlyozása, „a tudósi gőg” képvisellete, a népidegen tehetség kultusza káros arra az értékrendszerre, melyben „a legnagyobb érték a legszigorúbb fegyelem fenntartása. Emlékezzünk csak arra, hogy olyan embereket nevelünk, kiknek rendeltetése a szabadság élvezete, s nem létezhet szabadság a törvényeknek való engedelmesség nélkül. Minden napot, minden pillanatot pontos és kérlelhetetlen szabály alá kell hajtani, hogy a haza gyermekei a törvényektől való szent függőségben és a tör-

³ Diderot, Denis: *Plan d'une Université pour le gouvernement de Russie*. (Reprint kiadás) Paris, 1966. 243.

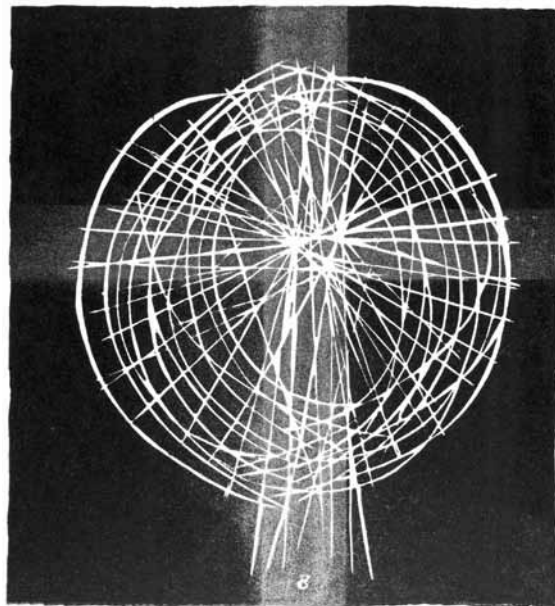
⁴ Rousseau, Jean-Jacques: *Écrits politiques et économiques, Oeuvres Complètes* III. Paris, Bibliothèque de la Pléiade, 1964. 966–967.

⁵ Uo.

⁶ Lepelletier, Michel de: *Plan d'une éducation nationale*

vényt képviselő hatóságok vallásos tisztel­letében nevelkedjenek.”⁷ Robespierre nem egyszerűen a kritikai gondolkodást kíván­ta kiiktatni a nemzeti nevelés kollektivista idomítási programjából, hanem mindenfaj­ta gondolkodást feleslegesnek – és ezzel károsnak – ítelt az emberi motiváció terén: „A törvényhozás csodatette volna, ha kialakítaná ama gyors ösztönt, amely a gondolkodás nehézkes segítségével arra készítetné az embereket, hogy tegyék a jót, és kerüljék a rosszat.” – mondotta *A vallási és erkölcsi eszméről* szóló beszédében.⁸

Az *Enciklopédia* szabadgondolkodó szellemét és a tudományok technikai alkalmazásának pragmatikus gondolatát két tragikus sorsú tudós képviselte a forradalom alatt, mindketten akadémikusok voltak, akik a tudományos kutatás feltétlen függetlenségében látták a tudományok társadalmi hasznosításának bázisát. A kémikus Lavoisier külön tragédiája, hogy az Akadémián még 1780-ban visszautasította Marat flogiszon­elméleti⁹ fejtegetéseit, minek következtében az oxigénelmélet kidolgozója az *Ami du peuple* cikkeiben az ellenforradalmár-elitista tudóstípus megtestesítője lett, aki csak azért matematizálta a kémiát, hogy ezzel megakadályozza „a szegény sans-culotte-okat a ma-

nuális metafizika, a vegytan megértésében.” S a következtetés: „Gyászos Akadémiák! Ti sem maradhattok fent egy szabad rendszerben!”¹⁰ – így a nép barátja. Lavoisier a tudós­felfedező magabiztosságával veszi védelmébe az akadémiai kutatások fontosságát – a társadalmi hasznosság szempontjával, azaz a forradalom (hosszútávú) érdekével érvelve a *Jornal du Lycée des Arts* lapjain. „Azokat a felfedezéseket, amelyek nap mint nap gazdagítják a tudományokat, három kategóriába sorolhatjuk. Az elsők, amelyek leginkább teoretikusak és a legkevésbé praktikus jellegűek, amelyeket csak távlati alkalmazással lehet közvetíteni a mesterségek és a társadalmi hasznosság felé. A kevésbé képzett emberek általában kevésbé képesek értékelni a felfedezések ilyen típusát...” – idézi Lucien Scheler.¹¹ Lavoisier különben tudománya pragmatikus alkalmazásaival is sokat tett a forradalmi Párizs védelméért: lőporgyártással, az erőrendszer kiépítésével. De mindez csak fokozta az akadémiai pályázataival csúfosan megbukott Marat gyűlöle-

⁷ Robespierre, Maximilien: Plan d’une éducation nationale. In: *Textes choisis II. Les classiques du peuple*. Paris, Éditions Sociales, 1957. 170.

⁸ Robespierre, Maximilien: *Elveim kifejítése*. Fordította Nagy Géza. Budapest, Gondolat, 1988. 455.

⁹ Georg Ernst Stahl német kémikus flogiszonelmélete (1703) az égés és általában az oxidáció első tudományos magyarázata volt, amely e jelenségek lefolyását úgy képzelte, hogy az anyagokból valamely „negatív súlyú” anyag távozik el. A modern kémia e teória Lavoisier nevéhez kötődő megdöntésével kezdődik, aki tisztázta, hogy az égés az oxigénnel való egyesülés. (A szerk.)

¹⁰ Marat, Jean-Paul: Contre les charlatans modernes. *Ami du peuple* 1791. január 27.

¹¹ Scheler, Lucien: *Lavoisier et la Révolution française*. Paris, Éditions Hermann, 1957. 27.

tét és paranoid vádaskodását: „Feljelentem nektek e korifeust, a sarlatán Lavoisier urat, e kémikustanoncot és adóbérlőt, a királyi lőporkészlet igazgatóját, aki Párizst fallal akarta körülvenni, hogy a levegő mozgását megakadályozván megfojtsa a várost...”¹².

Marat halála után Lavoisier remélhette, hogy a kevésbé elvakult forradalmárok értékelni tudják tudományos tevékenységét és az alkalmazott tudományok terén a forradalomnak tett szolgálatait. Lakanalnak, a természet-tudományok konvent-biztosának írt levelében a nemzeti nagyság és a természet-tudományos felfedezések kapcsolatára hívja fel a figyelmet – meg az iparfejlődés szempontjaira. „A nemzeti becsület kedvéért, a társadalom érdekéért, a külföld népeinek véleményéért, akik kritikusan szemlélnék minket, előzzétek meg az ipar hanyatlását, amely szükségszerű következménye a tudományok és a tudományos intézmények megsemmisítésének!” (1793. augusztus 28.)¹³ Ám ekkor már a tudományos racionalizmus- és filozófus-ellenességével tünnető jakobinizmus szelleme volt az úr: „A Köztársaság nem köteles tudósokat képezni. Milyen joron követelnek ezek maguknak kiváltságokat, amiket mi már eltöröltünk?! Nem kellenek többé elzárkózó egyetemek, arisztokratikus akadémiák!”¹⁴

A francia nemzeti nagyság és a tudományok haladásának összekapcsolása az utolsó esélye volt a régi dicsőségére és új, forradalmi felfedezései érdemeire hivatkozó akadémiának. Az utolsó utáni esély a természet-tudományos felfedezéseknek a szomszédos népekkel folytatott iparosodási-gazdasági versenyben játszott szerepe lehetne: „Új erőt adnánk a nemzeti iparnak, gyáraink aktivitásának, kereskedelmünk fellendítésének, képessé tudnánk tenni hazánkat arra, hogy iparosodottabb szomszédainkkal versenyképesek legyünk, ekképpen a Francia Köztársaságot Európa legvirágzóbb és leggazdagabb szögletévé tehetjük.”¹⁵ Robespi-

erre azonban tudta, hogy a fejlett iparral és külgazdasági kapcsolatokkal bíró Franciaország nem az ő erényfelfogásának kedvez, és a királyok manifesztumára adott válasza egyúttal Lavoisier és akadémikustársainak a tudományos kutatás szabadságról szőtt álmait is szertefoszlatta: „Magad is elfogadod az angolok kedvenc maximáját, hogy képviselőd tehetségét az mutatja, hogy mit tettek az iparfejlesztés tárgyában, gyáraid gyarapodása érdekében, a gyapjú- és acélgyártásért... és Te mernél morálról és szabadságról szólni!”¹⁶

Persze ha egy tudós kifogástalan köztársasági – azaz a forradalmi kormányzathoz politikailag lojális – volt, mint például Coulomb, akkor felfedezése bekerülhetett még a forradalmi ünnepek közé is, mint az *électricité républicaine*, a köztársasági elektromosság.

Condorcet és Robespierre vitája az autonóm Akadémia örökségéről éppoly régi keletű, mint Marat és Lavoisier szembeállása, és éppoly kevésbé akadémikus. Nem mint ha Robespierre-nek is akadémikusi ambíciói lettek volna már az ancien régime idején – legföljebb szépírói –, ám becsvágya még életveszélyesebb volt a szabad gondolat számára, mint a flogiszton-hívó forradalmár anakronisztikus és tudományellenes nézetei. Robespierre az eljövendő korok világnézetét kívánta megszabni, a Rousseau meghatározta erény egyeduralma nevében diktálva a forradalomban kötelezővé tett morális és politikai filozófiát – minden más filozófiai felfogás ellenséges-ellenforradal-

¹² Marat i. m.

¹³ Idézi Berthelot, Pierre Eugène Marcellin: *La Révolution Chimique; Lavoisier. Paris, Édition Blanchard, 1964. 194.*

¹⁴ A konvent 1793. augusztus 10-i ülésén Jean Bon Saint André előterjesztése

¹⁵ Idézi Scheler 1957: 43.

¹⁶ Robespierre 1988: 408.

minak minősítése révén. „Ha a mi gondolatvilágunk mesterei az akadémikusok, d’Alembert barátai volnának, nem tudnék mit válaszolni” – felelte Brissot-nak, aki barátját, Condorcet-t, „a filozófust, aki politikussá lett, az akadémikust, aki újságíró lett” védte Robespierre nemtelen támadásai ellenében: „Csakhogy az új rendszer tiszteletadása nem alkalmazkodik a régi reputációkhoz. Ha d’Alembert és akadémikus barátai neveltségessé tették a papokat, ezt azért cselekedték, hogy a királyokat és a nagyurakat szórakoztassák. Nincs más megjegyzésem, mint hogy mindezek a nagy filozófusok kegyetlenül üldözték az erkölcs és a szabadság zsenijét, az érzékenység és az erény filozófusát, Jean-Jacques Rousseau-t” – mondta Helvétius szobrát összetörve a Jakobinus Klubban 1792. április 23-án.¹⁷

Ebben az évben zajlott Robespierre és Condorcet híres-neves vitája a közoktatás kontra nemzeti nevelés témájában. E vita végső konklúziójaként kívánta Robespierrere kikapcsolni „a gondolkodás nehézkes segítségét” az erkölcsi döntések során, míg Condorcet tervezete a kritikai gondolkodás örökös készenléti állapotával vágyta mozgósítani a forradalmi éberséget, amelyet Robespierre a permanens ellenségkeresés és -kreatálás politikájával. A filozófus a pedagógiai szabadság intézményes garanciáit kereste – az ideológiamentes közoktatástól a tanárképző főiskolák rendszerén keresztül az autonóm akadémiáig –, míg a Megvesztegethetetlen a „vallásos tisztelet” kialakítását követelte a közhatalom képviselői számára a

nemzeti nevelés során. Condorcet látszólagos pozitívizmusa ezen állami indoktrináció ellenszere: „Minden nemzet alkotmányát, politikai intézményrendszerét csupán tényként lehet tanítani [...]. Vannak, akik úgy vélik, hogy a nemzeti alkotmányt úgy kell tanítani, mint az egyetemes értelem elveinek egyedül megfelelő szent tant, s irányába vak lelkesedést kell szítani, mely megakadályozza a polgárokat abban, hogy meg tudják ítélni azt, vannak, akik így szólnak: íme az alkotmány, melyet csak csodálatotok és imádatotok szabad, és ezzel valamiféle politikai vallást kívánnak kreálni, meg akarván béklyózni az emberi szellemet”.¹⁸

Az emberi elme leigázása ellenében a tudós testületek függetlensége lehetne a legjobb garancia, ám ez már Marat támadásai következtében elveszett, s Robespierre szakrálisnak szánt politikai tervezete jól kihasználta azt a szellemi űrt, amely a középkorias kiváltságok és a modern autonómiák között keletkezett. Condorcet ez utóbbi kialakítására tett kétségbeesett kísérletet, olyan légkörben, mely a fejét vesztett – vagy fejvesztve menekülő – *ci-devant*¹⁹ arisztokrácia után a tudományellenesség populistá jelszavával keresett és talált új ellenséget az egyetemek és az akadémiák szellemi arisztokráciájában. „Az Akadémia és az egyetemek elleni támadások azok érdekét szolgálják, akik uralkodni akarnak az emberi szellem felett, hogy magukon az embereken uralkodhassanak, s meg akarják semmisíteni azokat a független intézményeket, melyek céljuk útjában állanak – mondta a Közoktatási tervezetről szóló beszámolójában. – A tudós társaságok nem lehetnek a közhatalom eszközei, nem szolgálhatják a politikai hatalom befolyásának növelését, hanem a hatalom kontrolljának fontos intézményei, melyek minden polgárt alkalmassá tesznek az államhatalom ellenőrzésére.”²⁰

Condorcet immár illegálításban írt történelemfilozófiai tablója – *Az emberi szel-*

¹⁷ Robespierre 1988: 250.

¹⁸ Condorcet, Nicolas: Sur l’Instruction publique. In: *Oeuvres complètes IX*. Paris, Édition Cabanis, 1809. 62.

¹⁹ jobb napokat látott ember; a hűbéri rendszer kiváltságos személyeit nevezték így a nagy francia forradalom idején, a. m. ’azelött’ (A szerk.)

²⁰ Condorcet 1809: 281.

lem fejlődésének vázlatos története, 1793–94 – tudományfilozófiai szinten vitatkozik a „népidegennek” bélyegzett elméletek populista kritikusával: „Bemutatjuk, hogy az elméletek haszontalansága elleni szónokias kirohanások még a legegyszerűbb kézművesség terén sem bizonyítottak soha egyebet, mint a frázispuffogatók tudatlanságát.”²¹ A népszuverenitás nevében tudományellenes – az egyetemi autonómiát, az akadémiai kutatások szabadságát leromboló – politikát folytató, „az egyiptomi papkirályok uralmát” restaurálni vágyó hatalom ellenében a tudományok nemzetek feletti tekintélyéhez folyamodik, mely transznacionális autoritás forrása a természettudományok matematizált, tehát a nemzeti kereteket természetszerűleg transzcendáló nyelve. Amit később a társadalomtudományokra is ki akart terjeszteni, azzal az illúzióval, hogy ez majdan az emberi jogok nyilatkozatának *more mathematico*²² bizonyított tudományos igazsággá tételéhez vezet, így az emberi jogok egyetemes nyilatkozata megszűnik az amerikai és a francia forradalom partikuláris vívmánya lenni, és az egész emberiség szabad alkotmányaként valóban „önevidens” elvvé válik. Ezen eljövendő szabad és racionális – szabad, mert racionális, ahogy már Locke mondotta – világ számára dolgozta ki *Az emberi szellem fejlődésének története* X. korszaka – mely az eljövendő fejlődés utópiája – appendixeként írt *Fragment sur l’Atlantide* tudományos uchroniáját²³, a nemzetek fölötti tudományos testületek működéséről és világtörténelmi szerepéről.

Az *Atlantisz-töredékek*ben is központi kérdés *Az emberi szellem fejlődésének* alaplilmája: miként lehet a demokratikus döntéshozatalt összeegyeztetni a kisebbségi jogok védelmével, kizárni annak még a logikai lehetőségét is, hogy bármely többség leszavazhassa az emberi jogok egyetemes érvényességét. „Minden ember ténylegesen eleve elkötelezheti magát a többség akarata

mellett, amely ilyenformán az összes ember akarata lesz, de csak saját magát kötelezheti el – írja *Az emberi szellem fejlődése* IX. korszakában, mely *Descartes-tól a Francia Köztársaság megalakulásáig* címet viseli²⁴ – sőt még ez az elkötelezettség is csak annyiban áll fenn, amennyiben a többség, miután egyszer elismerte az ő egyéni jogait, később sem sérti meg azokat.” Tudományos kérdések eldöntésében eleve lehetetlen a többségi elv érvényessége – Galilei ellenében Bellarminonak, Lavoisier-val szemben Marat-nak feltehetően többségi támogatása is volt a föld mozgása, illetve az oxigénelmélet elvetése terén. A tudós testületeknek még a nemzetállamok keretein túllépő függetlensége sem zárhatja ki klikkek, érdekcsoportok etc. elvtelen szövetségét a tudományos igazság érvényesülése, a tiszta tudomány szempontjai ellenében. Kiváltképp a tagfelvételek és a tudományos kutatások finanszírozása kérdésében. Condorcet bonyolult biztosítékokat kreál a tudományellenes nézetek és érdekek felülkerekedését megakadályozandó, s a nemzetközi tudományos társaságok esetében is a teljes nyilvánosság a legkézenfekvőbb garancia, valamint az, hogy a kisebbség véleményét ne lehessen leszavazni. „Minden tudós társaság tervezetét, megalakulása pillanatától, nyilvánosságra kell hozni. [...] Mivel ilyen társulásokban a többség véleménye nem törvény a kisebbség számára, minden individuuum joga, hogy elhagyja a társaságot, és egy másikat alapítson”.²⁵

²¹ Condorcet, Marie-Jean: *Az emberi szellem fejlődésének történeti vázlatja*. Fordította Pödör László. Budapest, Gondolat, 1986. 224.

²² a matematika módszerével, matematikai módon (A szerk.)

²³ feltételezett, fikcióként létező korszak, időperiódus – szemben az utópiával, valamely kitalált, fikcióként létező hellyel, világgal (A szerk.)

²⁴ Condorcet 1986: 192.

²⁵ Condorcet, Nicolas: *Fragment sur l’Atlantide*. Paris, Éditions Flammarion, 1988. 342.

Még Condorcet másik nagy ábrándja, a női emancipáció eszméje is – melynek tervezetével az alkotmányozó nemzetgyűlésben a jobb- és baloldal egységes elutasítását tudta csak kivívni – megvalósulhat az Atlantisz Tudományos Akadémiáján. Annyi engedelményt tesz csak kora előítéleteinek, hogy a nők emotív intelligenciája erősebb lévén a férfiakénál, akik az analitikus képességek terén jobbak, „Leibniz és Voltaire talán nem lesz belőlük, de Pascal és Rousseau lehet.”²⁶

Thermidor liberálisabb légkörében Lavoisier tudós tanítványai és Condorcet követői, az „ideológusok” megvalósították mestereik terveit, már ami a modern közoktatás és autonóm akadémia intézményrendszerének kidolgozását illeti. Az École Normale-ban²⁷ a szabad szellemű tanárképzés, az École Polytechnique-ben²⁸ pedig a legújabb természettudományos felfedezések és azok technikai applikációjának tanítása folyt, az Institut – az új akadémia – II. osztálya, a morális és politikai tudományok szekciója pedig hangos volt az enciklopédisták örökösének és Rousseau tanítványainak vitájától, amelyet immár a guillotine segédeszköze nélkül folytattak. A politikai hatalom képviselője pedig „Bonaparte, első konzul, az akadémia matematikai osztályának tagja”-ként írta alá az állami iratokat – amíg nem vágyott inkább az I. Napóleon császár címre. S mivel ezt a vágyát régi szellemi szövetségesei, az ideológusok immár nem támogatták, az ultramontán (melléleg királypárti) de Bonald vikomtot nevezte ki Conseilleur de l’Université-nek, aki azonnal hozzálátott a liberális fészeknek tartott École Normale és az Akadémia II. – a morális és politikai tudományok – osztályának felszámolásához, mégpedig Robespierre Condorcet elleni érveinek felmelegítésével. „Ha a nevelés háttérbe szorítja az oktatást, meglehet, nem lesznek többé tudós társa-

ságaink, ám ha az oktatás szempontjai előtérbe kerülnek a nevelési elvekkel szemben, rövidesen nem lesz többé társadalmunk.”²⁹

Ám az irányelveket maga a császár szabta meg, elsőként az École Normale Supérieure megrendszabályozásával: „Kizárólag néptanítókat képezzenek nekünk, s ne irodalmárokat, széplelkeket, kutató tudósokat és főleg ne filozófusokat!” – mondotta az államtanács 1806. május 21-i ülésén. És nemcsak a bölcsészképzés, valamint a „metafizikai emberi jogokról vitázó” jogászkar oktatáspolitikájába szólt bele – ez utóbbinak azt tanácsolta, hogy „elég ha szó szerint megtanulják a Code Napoléon-t” –, de még az orvosegyetemek autonómiáját is korlátozni kívánta: „Nem helyeslem, hogy valaki nem kaphat orvosi diplomát anélkül, hogy az egyetemen elméleti természettudományokat tanulna. Az orvostudomány nem teoretikus tudomány, hanem az empirikus megfigyelések és a tapasztalati alkalmazások művészete. Nekem több bizodalmam van egy olyan orvosban, akinek fogalma sincs a modern természettudományokról, mint az elvont elméletekben jártas, ám gyakorlatlan orvosban. Hallé akadémikus, az Institut tagja, Convisart csak annyit tud, hogy a háromszög szögösszege 180 fok.”

Egyedül az École Polytechnique úszta meg a császári fegyvermezeseket, mert kész és képes volt a természettudományos felfedezések műszaki – kiváltképp haditechnikai – alkalmazására.

²⁶ Condorcet 1988: 327.

²⁷ École Normale Supérieure, a. m. felsőbb tanintézet, a középiskolai tanárok képzésére szolgáló intézmény, amelynek mintájára Eötvös Loránd létrehozta az Eötvös Collegiumot (A szerk.)

²⁸ a. m. műegyetem (A szerk.)

²⁹ De l’éducation et de l’instruction. *Conservateur*, 1809. november

Erdélyi Ágnes

A tanítás mint hivatás

Kísérlet egy megíratlan Weber-tanulmány rekonstrukciójára¹

Előzetes megjegyzés. Pontosabb volna a címben „oktatást” mondani, hiszen Weber csak egyetemi oktatásról beszélt (*volna* – ennyit látatlanban is tudhatunk: a felsőoktatásnál soha nem adta alább). Csakhogy az „oktatással” magyarul nem lehetne jól visszaadni a rekonstrukció alapjául szolgáló szövegek kulcsfogalmait (*Lehrfreiheit, Lernfreiheit*), és ha két kifejezésünk nincs is rá, „tanszabadság” legalább magyarul is van. (A két német fogalom összecsengése a harmadikkal – a *Wertfreiheit*tel – úgyis visszaadhatatlan.)

Weber több írásában is foglalkozik az egyetemi oktatással. Ezek közül az először 1917-ben publikált *Értékmentesség* és az ugyancsak 1917-es híres előadás, *A tudomány mint hivatás* a legismertebb. Az utóbbi esetben nyilvánvaló az összefüggés, hiszen Weber korában a tudomány művelésének színhelye szinte kizárólag az egyetem, ezért „aki tudósi hivatást érez magában, tisztában kell lennie azzal”, hogy nemcsak „tudósként, hanem oktatóként is meg kell felelnie”. (Weber 1917b: 131) Az *Értékmentesség* esetében nem ennyire nyilvánvaló, de a tudósi, illetve a tanári *hivatás* szempontjából annál alapvetőbb összefüggésről van szó: a kutatás és a gondolkodás szabadságának és a kutató/gondolkodó felelősségének összefüggéséről. Az *Értékmentesség* tanulmányban ugyanis Weber *nem* (nem csak és nem is elsősorban) előírható és betartható *metodológiai elvekről* beszél,² hanem arról, hogy *el kell választani* egymástól a különböző értékszféákat: a kutatói szabadságot ne korlátozzák tudományon kívüli

normák, illetve a kutató (a katedráról) ne prédikáljon, ne prófétáljon (ne akarjon a tudomány tekintélyére támaszkodva tudományon kívüli – erkölcsi, politikai, esetleg vallási – értékeket hirdetni).

Hasonló problémákat Weber – ha nem is ilyen világosan és egyértelműen – már jóval korábban fölvetett a tanszabadság és a tanári felelősség összefüggésében. A „tanszabadság” témájával először az 1906-ban megjelent *Rußlands Übergang zum Scheinkonstitutionalismus* című tanulmányban találkozunk, melyben hosszan tárgyalja az „akadémiai szabadság” helyzetét az oroszországi egyetemeken, mégpedig a szónak mind „a négy [magyarul persze csak három] értelmében: az egyetemi autonómia, a tanszabadság és a diákélet formáinak szabadsága” értelmében.³ Ebben az írásban azonban csak az 1905 utáni oroszországi viszonyokat elemzi, az általánosabb összefüggésekre nem (vagy csak egy-két utalás erejéig) tér ki. Két évvel később viszont „Die sogenannte »Lehrfreiheit« an den deutschen Universitäten” címmel éles hangú újságcikket szentel a témának, és ebben a rövid alkalmi írásban voltaképpen minden lényeges kérdést érint. – Ebből fogok kiindulni. Először ismertetem az írás tartalmát és a megjelenés körülményeit; utána röviden utalok az írást követő vitára, amelyben Weber már fölvet a későbbi *Értékmentesség* tanulmányban tárgyaltakhoz hasonló problémákat,

¹ Elhangzott az ELTE BTK Filozófiai Intézetének 2015. október 1–2-án *Tudás és szabadság* címmel rendezett tanévnyitó konferenciáján.

² A leghatározottabban ez volt az álláspontja Jaspersnek, lásd pl. 1966. november 16-án írott levelét Hannah Arendtnek. In Köhler, Lotte–Saner, Hans (szerk.) 1993. 410. levél, 695–697.

³ Az eredetiben: „[d]ie akademische Freiheit, in dem vierfachen Sinn: Universitätsautonomie, Lehrfreiheit, Lernfreiheit, Freiheit der studentischen Lebensformen”. In Weber 1906.

de fölvet valami mást is, amit a tudósi hivatással kapcsolatban (ő még) nem említ; végül az elmondottak és a két „hivatás”-tanulmány, *A tudomány mint hivatás* és *A politika mint hivatás* felépítése alapján megpróbálom összeszedni, mi szerepelt volna a megíratlan tanulmányban (vagy inkább: a soha el nem hangzott előadásban).

I.

1908. szeptember 28-án és 29-én rendezték meg Jénában a német felsőoktatásban dolgozó tanárok második kongresszusát.⁴ Néhány hónappal korábban a *Münchener Neueste Nachrichten* előzetesen közölt egy referátumot, amely felhívta a figyelmet néhány kirívó esetre: Ausztriában és Németországban ultramontán katolikus pártok nyomására „a keresztény hit tiszteletének hiánya” indoklással bocsájtottak el felsőoktatásban dolgozó tanárokat. Ezért a szerző azt javasolja, hogy a szeptemberben rendezendő kongresszus lépjen fel az ilyen esetek ellen, és hozzon határozatot az „akadémiai szabadság” védelmében.⁵ Erre reagál Weber: a szerző, mondja, „kizárólag (vagy lényegében csak) a klerikalizmust látja a tanszabadság ellenségének”,⁶ csakhogy „kérdéses, vajon 1. valóban csak erről az oldalról fenyegeti-e veszély a »tanszabadságot?» és „2. létezik-e ma egyáltalán olyasmi, amit méltán nevezhetünk »tanszabadságnak?»” (Weber 1908a) – Saját álláspontját Weber egy példa segítségével világítja meg.

Néhány éve az addigra szakmai körökben elismert, Marburgban tevékenykedő tudós, dr. Robert Michels, mellest a szociáldemokrata párt tagja, habitáltni szeretett volna Jénában, ahol – ellentétben például Poroszországgal – nem voltak a jelölt politikai hovatartozására vonatkozó törvényi megkötések. A biztonság kedvéért azonban előzetesen magánlevélben megkérdezte az egyetem egyik professzorát, hogy párttag-

sága nem jelenthet-e akadályt. A professzor – miután tájékozódott kollégái körében – kénytelen volt azt válaszolni, „a jelen körülmények között »kizártnak« tartja, hogy a habitációs kérelem átmenjen az előírt fórumokon”. Ez, mondja Weber, pontosan az ellentéte annak, amit „tanszabadságnak” nevezünk. (Weber 1908a) De mielőtt válaszolna a fenti két kérdésre, elmondja a történet „utójátékát”, amelynek alapján szerintem jól látható, hogy itt nem elszigetelt esetről van szó, a Jénában tapasztalt viszonyok tipikusnak mondhatók Németországban.

A felsőoktatásban dolgozó tanárok előző kongresszusán Alfred Weber (Max Weber öccse) a tanszabadság hiányáról szólva utalt dr. Michels történetére, de nem nevezte meg a Jénai Egyetemet. A Marburgi Egyetem egyik ismert professzora – nyilván abban a hiszemben, hogy a történet az ő egyeteméről szól – kijelentette, hogy az illető „egészen más okokból nem is gondolhat arra, hogy habitáljon”. Max Weber ezt elmondta Michelsnek, aki levélben magyarázatot kért a professzortól, mire a következő választ kapta: az ok nem a szociáldemokrata beállítottság, hanem a feltűnően és nyilvánosan vallott szociáldemokrata szellemiség, továbbá a kifogásolható családi élet, nevezetesen az, hogy nem kereszteltette meg a

⁴ Zweiter Deutscher Hochschullehrertag zu Jena am 28. und 29. September 1908. A kongresszusról, az előzményekről, Weber szerepéről és a kongresszust követő vitáról lásd Josephson 2004.

⁵ Karl von Amira: „Die Stellung des akademischen Lehrers zur Freiheit in Forschung und Lehre. Referat für den zweiten deutschen Hochschullehrertag”. *Beilage der Münchener Neuesten Nachrichten* (1908. július 9.). Az előzményeket ismerteti és a referátumot idézi Josephson 2004: 201–202.

⁶ Weber némileg túloz: Amira arra is felhívja a figyelmet, hogy az akadémiai szabadságra más politikai, társadalmi és gazdasági érdekcsoportok is veszélyt jelenthetnek (Josephson 2004: 202).

gyermekait⁷ (még azt is hozzátette, hogy amikor Michels elköltözött Marburgból, rossz állapotban hagyta ott a lakását – amelyet mellesleg tőle bérelt –, de ezt a kicsinyes indokot Weber inkább rá, semmint a német viszonyokra tartja jellemzőnek).

A másik kettőről azonban azt gondolja, hogy a többség elfogadható indoknak tartaná, és amíg „ez az uralkodó nézet”, mondja, „addig a magam részéről nem tartom lehetségesnek, hogy úgy tegyék, mintha léteznék valamiféle »tanszabadság«,” amelyben bárkit korlátozni lehetne. Ami pedig az egyházi befolyást illeti, arról talán még keményebben nyilatkozik: „amíg a vallási közösségek hagyják, hogy a szentségek kiszolgáltatását, köztudottan és leplezetlenül a karrierépítés eszközeként használják [...], addig bőven rászolgálnak arra a megvetésre, amely miatt panaszt szoktak tenni”. Végül a konklúzió: az állítólagos „tanszabadság” Németországban „1. udvar- és szalonképes politikai nézetekhez”, valamint legalább „2. minimális egyházi szellemiség tanúsításához vagy tetetéséhez” kötődik. (Weber 1908a) – Hogy Webernek mennyire igaza volt az „uralkodó nézet” megítélésében, azt jól mutatja a kongresszuson kibontakozó vita.

II.

Komoly vita bontakozott ki ugyanis abban a kérdésben, hogy a tervezett határozat csak az egyetemeken dolgozó (tehát már habilitált) tanárok, vagy – ahogy Weber fölvetette – a tanári állásra pályázók (illetve a habilitációs kérelmet benyújtók) esetében is fellépjen az akadémiai szabadság minden

külső korlátozása ellen. Weber álláspontját a többség vagy maga is elfogadhatatlannak tartotta, vagy – még ha hajlott volna is rá – úgy ítélte meg, hogy a jelenlévők többsége számára úgyszólván elfogadhatatlan, tehát pragmatikus okokból nem érdemes erőltetni. Magyarán: ugyanazt gondolta a Németországban uralkodó felfogásról, mint Weber, csak a közös fellépés érdekében hajlandó lett volna kompromisszumra. A beterveztett határozati javaslat is ezt tükrözte; mindössze ketten (a Weber fivérek) fogalmaztak meg elvi fenntartásokat ellene, de elfogadását így is későbbre halasztották. Weber ezúttal azt is világossá tette, hogy nem a szociáldemokrata pályázók érdekében lép föl – mindegy, melyik oldalon áll a jelölt, a tanári kinevezés szempontjából politikai meggyőződése teljesen irreleváns –, és hogy az előterjesztett javaslatot nem kompromisszumnak, hanem az akadémiai szabadság megcsúfolásának tekinti.⁸

A kongresszusról beszámoló sajtóban a többség mégis úgy ítélte meg, hogy a Weber által felvetett „szociáldemokrata ügy” miatt nem sikerült közösen fellépni az akadémiai szabadság védelmében. A kibontakozó sajtóvitában még az az egészen szélsőséges álláspont is megfogalmazódott, hogy a többség éppen Weberrel szemben védelmezte az akadémiai szabadságot, hiszen pontosan a teljeskörű tanszabadság érdekében kell korlátozni, hogy *keik* taníthatnak. Ez már Webernek is sok volt: ennyire nem lehet félreérteni, amit mondott. Újra vitába szállt – és ezúttal még világosabban fogalmazott.

⁷ Weber itt nem mulasztja el megjegyezni, hogy dr. Michels tehát „árja”, vagyis a habilitációnak az az akadályja az ő esetében nem merül föl, amelyről később *A tudomány mint hivatal*ban azt mondja, hogy ha a habilitációval kapcsolatban a tanácsát kérő fiatal tudós zsidó, „kész a válasz: lasciate ogni speranza”. (Weber 1917b: 132.)

⁸ Sajtótudósítások szerint a határozat elnapolása után Weber azt mondta, hogy „nem érdekel azoknak az akadémiai szabadsága, akik már egyetemi oktatói állásban vannak, ha ennek az az ára, hogy másokat kizárnak, mielőtt esélyük lett volna bekerülni”, és dühösen elhagyta a termet. Idézi Josephson 2004: 208. – A határozati javaslatról, a vitáról és a kongresszus sajtóvisszhangjáról lásd Josephson 2004: 206–210.

Die Lehrfreiheit der Universitäten címmel cikksorozatát közölte a *Saale-Zeitung*-ban (Weber 1908b), melyben leszögezte, a tanszabadság nem azt jelenti, hogy *bármit* lehet tanítani: az egyetemeknek nem feladatuk, hogy védelmezzenek vagy támadjanak politikai nézeteket, vagy erkölcsi elveket hirdessenek. Ezek személyes meggyőződésektől, értékválasztásoktól függenek, amelyeket nem lehet a tudomány eszközeivel sem bizonyítani vagy igazolni, sem cáfolni. Az ilyen és hasonló megfogalmazások úgyszólván előrevetítik a később, az *Értékmentesség* tanulmányban megfogalmazott álláspontot. A tanszabadsággal kapcsolatban azonban Weber fölvet egy olyan szempontot is, amelyet a későbbi írásokban nem tárgyal.

A sajátos kulturális fejlődés következtében Németországban az oktatás – a felsőoktatás is – állami feladat lett. Az egyetemek, amelyeknek az állam a fenntartója, gazdaságilag is függenek az államtól, és ez súlyosan veszélyeztetheti a tanszabadságot. (A kutatás szabadságát is, de ez Weber korában még nem volt nyilvánvaló). Az egyetem függő helyzetét kihasználva az állam engedelmisséget követelhet azoktól, akik „a kenyérét eszik”, azaz befolyást gyakorolhat a tanárok kiválasztására – és ami még rosszabb, a diákokéra is, hiszen az állam számára fontos szempont, hogy az egyetem állami állások betöltésére alkalmas szakembereket képezzen –, s adott esetben még a képzés tartalmába is beleszólhat. Ez nem jobb, mondja Weber, hanem „sok tekintetben rosszabb, mint korábban az egyháztól való függőség volt”. (Weber 1908b: 71–72)

És így már megfogalmazható a tanszabadságnak és a tanár felelőségének összefüggése: a tanszabadságnak a lehető legszélesebb körű egyetemi autonómia a feltétele, de nem annak érdekében, hogy bármi elhangozhasson az előadóteremben,⁹ hanem hogy a tanárok és a diákok kiválasztásában és a képzésben csak szakmai és tudó-

mányos szempontok játszanak szerepet. A tanárnak viszont tartózkodnia kell attól, hogy saját értékeit, meggyőződését vagy elkötelezettségét közvetítse: nem az a feladata, hogy lojális alattvalókat – mint ahogy az sem, hogy harcoss ellenzékietek – képezzen, hanem hogy a lehető legjobban felkészítse munkájukra a jövő szakembereit és kutatóit. Ami pedig az eszményeket és az értékeket illeti, a tanárnak nem „oktatni” vagy „hirdetni” kell a sajátjait, hanem abban kell támogatnia a diákjait, hogy megértsék a „végső álláspontokat” (azokat is, amelyek eltérnek az övétől, vagy egyenest ellentétesek vele), és képesek legyenek a saját lelkiismeretüknek megfelelően eldönteni, milyen eszmények szolgálatába állnak, „milyen isteneket szolgálnak”. Röviden: a szakmai felkészítésen túl a tanárnak az önmagukkal szembeni intellektuális becsületesség kötelességére kell nevelnie a diákjait. (Weber 1908b: 72–73) Vagy ahogy Weber ugyanezt a következtetést 1917-ben megfogalmazza: „az egyetemi előadótermek [...] csak a *szakszerű* képesítéssel rendelkezők *szakszerű* oktatómunkája során fejtenek ki igazán értékes hatást, s ezért itt az »intellektuális becsületesség« az egyetlen sajátos erény, amelyet neveléssel ki kell alakítani.” (Weber 1917a: 72) – Ezzel nagyjából együtt is van minden, aminek alapján a következő, befejező részben megpróbálom elmondani, mi szerepelt volna *A tanítás mint bivatás* című – talán Weber korai halála miatt? – soha el nem hangzott előadásban.

⁹ Josephson találó megfogalmazásában: Weber álláspontja „ebben a tekintetben a diákok érdekeit szolgálja. Akár úgy is mondhatnánk, hogy a diákok *Lernfreiheitét* szegezi szembe a többnyire ortodox professzorok *Lehrfreiheitjével*”. (Josephson 2004: 215)

III.

A kifejtést Weber feltehetőleg a német viszonyok ostromozásával kezdené. Először – gondolom – a tanszabadság hiányáról beszélné. Itt valószínűleg összevetné a német egyetemek helyzetét más országok egyeteméinek helyzetével. A pozitív példa talán Olaszország volna, mint az „úgynevezett tanszabadságról” szóló cikkben,¹⁰ amelyet azzal zárt, hogy „olyan országokban, mint például Olaszország, a tudományos oktatás szabadsága magától értetődő” (Weber 1908a). Ami viszont a német helyzetet illeti, talán még az az indulatos megállapítás is elhangzana, amely egy Michelsnek írott levélben szerepel, nevezetesen, hogy „pillanatnyilag még az orosz viszonyokhoz képest is szégyen és gyalázat”, ami Németországban van (idézi Mommsen 1974: 120. jegyzet).

De valószínűleg nemcsak a tanszabadság hiánya miatt marasztalná el a német egyetemeket, hanem itt is felemlégetné, hogy a tanári kinevezések többnyire a „középszernek vagy [a] törtetőknék” kedveznek, ha pedig „»vonzó« előadókat neveznek ki”, akkor sem a szakmai színvonal, hanem az egyetem gazdasági érdeke (a fizető hallgatók létszámának növelése) az elsőrendű szempont. Ami azt illeti, nem hiszem, hogy egyetlen pozitívumot is említene, amíg a tanári „hivatás külső feltételeiről” beszélné.¹¹

Utána, ahogy a két „hivatás”-tanulmányban is, feltehetőleg áttérne a „belső elhivatottságra” vagy a „hivatásként űzött” tanításra. Szerintem ezt a gondolatmenetet indítaná az úgyszólván elmaradhatatlan – szokás szerint jelöletlen, de könnyen felismerhető – Kant-utalással. Mondjuk azzal, hogy a tanár az előadóteremben szakmája közösségének teljes színe előtt gondolkodik. Mivel erről mindenkinek az jut eszébe, hogy akkor a tanár tevékenysége „az ész nyilvános használatának” körébe tartozik, még azt is elképzelhetőnek tartom, hogy mielőtt tisztázná, miért

nem veszi figyelembe Kant példáját az „idegen megbízást” teljesítő „alkalmazott tanítóról”, akinek észhasználata „pusztán *magánhasználat*”, melyben engedelmességre kell megbízójának (Kant 1786: 18), provokatívan utalna saját (korábbi!) megállapítására az előadótermek és a nyilvánosság viszonyáról.¹² Ő ott, mondaná, nem az „észhasznál”, hanem például a sajtó nyilvánosságáról beszélt, és a sajtót – ezt most is vallja – ki kell zárni az előadótermekből. De ennek nincs köze ahhoz, hogy a tanár az előadóteremben nemcsak az ott fizikai értelemben jelenlévők, hanem szakmája közösségének teljes színe előtt gondolkodik. A tanár soha nem kerülhet olyan helyzetbe – kanyarodna vissza Kant példájához –, mint a lelkész, aki egyháza megbízásából okítja gyülekezetét: egyetem soha nem (még egy egyházi egyetem sem) köthet jogszerűen olyan megállapodást a tanárral, mely szerint a tanárnak „polgári kötelessége”, hogy az előadóteremben ne a „saját fejével gondolkodjék”, hanem „feljebbvalója” utasításának engedelmességgel. Az ő esetében tehát az ki van zárva, amit Kant az ész „magánhasználatának” nevez. De vajon a „nyilvános használat” feltételei teljesülnek? – Szigorú értelemben talán nem,

¹⁰ Ott azt is elmondta, hogy dr. Michels végül feladta a németországi habilitáció tervét, és a Turini Egyetemen habilitált (pedig Olaszországban sokkal szigorúbbak a habilitáció feltételei, csakhogy ezek *tudományos* feltételek: nem egyetlen egyetem, hanem az ország vezető tudósaiból álló bizottság dönt a kérelemről); azóta is a Turini Egyetemen tanít, és nyíltan tagja az ottani szociáldemokrata pártnak (Olaszországban ez nem akadály a egyetemi karriernek). Lásd Weber 1908a.
¹¹ Az idézeteket és a parafrázisokat lásd Weber 1917b: 131, 132.

¹² Emlékeztetőül: „nyilvánvaló – és én is ezt valom –, hogy az »egyetemi előadásnak« valami másnak *kell* lennie, mint egy »nyilvános felolvasásnak«, hogy a nyilvánosság – például a sajtó – beleszólása veszélyezteti az egyetemi kollégium keretében elhangzó fejtegetések elfogulatlan szigorát, tárgyilagosságát és józanságát, s árt a pedagógiai célnak.” (Weber 1917a: 74.)

de szerintem Weber úgy érvelne, hogy Kant óta sokat változtak a feltételek.

Kant úgy fogalmazott, hogy „a tudós, aki írásaival a tulajdonképpeni közönséghez, nevezetesen a világhoz szól, tehát esze *nyilvános használatában*, korlátlan szabadságot élvez arra, hogy a maga fejével gondolkodjék, s a maga nevében beszéljen”. (Kant 1786: 18.) Nos, ez ma is így van, mondaná Weber, csak „egy lényeges ponton jelentős mértékben megváltoztak a viszonyok, mégpedig elsősorban a pusztán tényleges viszonyok”. Még „negyven esztendővel ezelőtt” is „széles körben elterjedt hit” volt, hogy „a gyakorlati-politikai értékelések területén lehetséges állásfoglalások között kell lennie egynek, amely *etikai* szempontból az egyedül helyes álláspont”. (Weber 1917a: 73) Ma viszont az ilyen értékeléseket nem „személyfeletti” etikai követelmények nevében igazolható, hanem *személyes* állásfoglalásnak tartjuk. Ezért aki ilyen kérdésekben fordul a „tulajdonképpeni közönséghez”, annak tisztában kell lennie *azzal*, hogy személyes meggyőződését hirdeti. – Ennyi.

Ezzel a kiegészítéssel Weber vissza is kanyarodna a saját gondolatmenetéhez. Az egyetemi oktatónak szerinte „feltétlen kötelessége”, hogy „minden egyes esetben – még akkor is, ha előadása emiatt veszít a vonzerejéből – könyörtelenül világossá tegye hallgatói és főleg *ön maga* számára, hogy mindenkorai fejtegetéseiben *mi* az, amire tisztán logikai következtetés vagy tisztán empirikus ténymegállapítás útján jutott, és *mi* az, ami gyakorlati értékelés” – és az utóbbiról soha ne „a tudomány nevében” nyilatkozzék. (Weber 1917a: 71, 73) Ha ezt betartja, akár tanári minőségében is igényt tarthat arra a szerepre, hogy „embereket formáljon, politikai, etikai, művészi, kulturális vagy egyéb” értékeket közvetítsen. Weber ugyan személyesen azt a másik álláspontot vallja, hogy eszményei hirdetésére a tanár ne „használja fel az egyetemi katedra

tökéletes védettségét”, de ez választás kérdése, és mindkét „álláspont mellett föl lehet sorakoztatni végső állásfoglalásokat”. (Weber 1917a: 72, 74)

A tanári hivatásról szólva valószínűleg nagyobb hangsúlyt kapna az első álláspont, mint a Weber által személy szerint is vallott második (talán még a véleményét is módosítaná valamelyest), hiszen a megkülönböztetés fontosságát a diák jobban megtanulja, ha beszélnek róla, mintha a tanár elvi okokból mereven elzárkózik az elől, hogy személyes állásfoglalását szóba hozza. Ennek elemzésekor, ahogy a két „hivatás”-tanulmányban teszi, feltehetőleg itt is kitérne etikafelfogására. Ezúttal talán feketén-fehéren kimondaná azt is (amire már az *Értékmentesség* és a két „hivatás”-tanulmány is utalt), hogy a szigorú, morális dilemmákra érzéketlen kanti etika ma már elégtelen: a „dilemmás területeken” – a politikán kívül most ide sorolná a tanítást is – az „érzületetika” mellett fontos szerephez jut a „felelősségetika”, hiszen „az etikai szempontból irracionális világban”, ahol a „tisztá érzületből fakadó cselekedet következményei” lehetnek rosszak, „az etikus cselekvés önmagában vett értéke” egyedül nem „elegendő a cselekvés igazolásához”.¹³ Ezek a feszültségek persze elsősorban a politika területére jellemzők. A tanítás esetében valószínűleg inkább a tanár és a diák egyenlőtlen helyzetéből fakadó dilemmákat tárgyalná – de erre nem térek ki: ezt másutt éppen csak érinti (ld. pl. Weber 1917a: 74), és nem akarok találgatni.

A befejezést viszont megpróbálom elképzelni. Mivel előadásait Weber magas érzelmi regiszterben szokta zárni, talán visszatérne a már említett „intellektuális becsületességhez”, csak ezúttal abban a formában, ahogy *A tudomány mint hivatás* végén megfogalmazza: „az előadóterekben

¹³ Az idézeteket és a parafrázisokat lásd Weber 1917a: 87 és Weber 1919: 201.

az egyetlen erény az intellektuális tisztesség. Ez viszont azt parancsolja”, hogy az embernek „legyen bátorsága szembenézni saját végső állásfoglalásával”. (Weber 1917b: 155) Ha a tanítást választja hivatásul, akkor legyen bátorsága szembenézni azzal, hogy hivatását csak akkor tudja lelkiismeretesen gyakorolni, ha nem hagyja, hogy mások „gyámkodjanak” felette. Vagyis: nem hagyja, hogy korlátozzák az „akadémiai szabadságot”, a szónak egyik értelmében sem.

Irodalom

- Josephson, Peter 2004. *Lehrfreiheit, Lernfreiheit, Wertfreiheit: Max Weber and the University Teachers' Congress in Jena 1908. Max Weber Studies 4.2.* 201–219.
- Kant 1784. Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás? Fordította Vidrányi Katalin. In Kant, Immanuel: *Történefilozófiai írások.* Ictus, é. n. 13–22.
- Köhler, Lotte–Saner, Hans (szerk.) 1993: Arendt, Hannah–Jaspers, Karl: *Briefwechsel.* 3. Auflage. München–Zürich, Piper.
- Mommsen, Wolfgang J 1974. *Max Weber und die deutsche Politik 1890–1920.* 2. Auflage. Tübingen, Mohr.
- Weber, Max 1906. Rußlands Übergang zum Scheinkonstitutionalismus. In Worm, Karsten (szerk.): *Max Weber im Kontext. Literatur im Kontext auf CD-ROM 7.* Berlin, InfoSoftWare, 1999.
- Weber, Max 1908a. Die sogenannte „Lehrfreiheit“ an den deutschen Universitäten. *Frankfurter Zeitung* (1908. szeptember 20.). In *Max Weber im Kontext. Literatur im Kontext auf CD-ROM 7.* Berlin, InfoSoftWare, 1999.
- Weber, Max 1908b. Die Lehrfreiheit der Universitäten. *Saale-Zeitung* 1908. november 25. reggeli kiadás (1. rész), esti kiadás (2. rész), november 27. esti kiadás (3. rész). A cikksorozatot 1909 januárjában a *Hochschul-Nachrichten* (XIX. Nr. 4) egyben újraközölte.
- Weber, Max 1917a. A szociológiai és közgazdasági tudományok „értékmentességének” értelme. Fordította Erdélyi Ágnes. In Weber, Max: *Tanulmányok.* Budapest, Osiris, 1998. 70–126.
- Weber, Max 1917b. A tudomány mint hivatás. Fordította Wessely Anna. In Weber, Max: *Tanulmányok.* Budapest, Osiris, 1998. 127–155.
- Weber, Max 1919. A politika mint hivatás. Fordította Wessely Anna. In Weber, Max: *Tanulmányok.* Budapest, Osiris, 1998. 156–209.

József Attila És keressük az igazságot

Lábunk elkophat hónaljig,
Sej haj, füttyülve baktatunk,
Igazságot keresünk, de
Nem találunk még seholse.

Nincsen batyunk, csak az agyunk,
Betyárkodó Ábel vagyunk,
Nem kérdik, hogy szívünk dög-é,
Gondolatunk az ördögé,
Lelkünket meg Isten fogja
Sziklaszántó ostorosba.

Hogyha tél van, hát didergünk
S nem is tudjuk, hogy didergünk,
Szemünk, fülünk lefagy együtt,
Lázás szóval melengetjük,
Nem hálunk soha árnyékban,
Zsebünkben is csak szándék van,
Magunk vagyunk: a kenyérünk,
Hogyha vesztünk, úgyis nyerünk,
Ínség, asszony nem bír velünk,
Északnak meg délnek megyünk,
Koldusokkal parolázunk,
Ott a tanyánk, ahol ázunk,
Összenőtt már a két kezünk
S nem könyörgünk, nem vétkezünk,
Nagy éhünk van s nem éhezünk,
Mindig korábban érkezünk,
Szájunkra a jövő hágott,
Kíáltunk emberebb világot,
Szeretetet, szabadságot,
Szél a lábunk, arcunk áldott,
Nézünk minden követ, ágot,
Ahol utat ki se vágott,
Sej haj, dallal, jó vigasszal,
Asztaltalan szómalasztal
Keressük az igazságot.

ellenálló képesség, *rezisztencia* <lat.>: az élő szervezetnek az a képessége, amellyel önmagát a kórokozók hatásától többé-kevésbé meg tudja védeni. Magasabb rendű szervezetekben a gyakorlatban a legnagyobb jelentősége a mikrobiológia és a parazitológia tárgykörébe tartozó kórokozókkal szembeni ellenálló képességnek van. Ez megnyilvánulhat fajhoz kötötten, örökletes sejtreceptor-tulajdonságok alapján is. pl. aó nem betegszik meg a sertéspestis vírusától (abszolút fajhoz kötött ellenálló képesség). Mászor ez csak viszonylagos tulajdonság, mert a kórokozó az adott fajban csak ritkán kialakul, megfelelő körülmények között okoz betegséget, amely többnyire csak enyhe tünetekkel jár. Az ellenálló képesség mértékében fajtabeli és egyedi különbségek is megfigyelhetők. Az állattenyésztés egyik célja jó ellenálló képességű állatok kitenyészése. Mászor a kórokozókkal szembeni ellenálló képesség nem örökletes, szerzett tulajdonság (→ *immunitás*). Az ellenálló képesség helyes állattartással és takarmányozással jól feljeshzhető. A termesztett növények ellenálló képessége meghatározott kockázati tényezők (életteni stressz, kórokozók, kártevők) ellen a fajtak legfontosabb értékmérő tulajdonságai közé tartozik.

(A *Magyar nagylexikon* szócikke)

Nánai László

Erő és ellenállás

Megtisztelő, de igen szokatlan feladatot kaptam a Hét Hárs szerkesztőitől. Nevezetesen: írjak az *ellenállásról*, fizikus szemmel, mégis a reformáció vonzásában és a Dietrich Bonhoeffer-évforduló közelében. Meggyőződéseim, hogy a természeti és társadalmi folyamatok összefüggenek. A társadalom szereplői élő, alkotó egyedek, akik

ugyanolyan peremfeltételekre reagálhatnak teljesen eltérő módon is. Neveltetési, iskolázottsági és társadalmi, kulturális különbözőségeink már akár kis közösségen belül is felülírhatják bizonyos általános szabályok érvényesülését. Nem elhanyagolható a személyiség szerepe a közösségen belül, ami felerősítheti bizonyos individuális jellemzők megjelenését. Az eltérő kultúra a különböző népcsoportok között még egy nemzet-országon belül is járhat nézet- és felfogásbeli különbségekkel.

A természetben lejátszódó folyamatokat, eseményeket vizsgálva – különösen klaszszikus megközelítésben – mindig az *ok-okozat* párhuzamot keressük. Azt vizsgáljuk, hogy miért és milyen módon reagál a természet valamilyen külső behatásra, változtatási kényszerre. S mielőtt következtetéseket vonnánk le, nagyon figyelünk arra, hogy ugyanolyan változtatási kényszer(ek)re a természet ugyanúgy reagáljon. A társadalmi változásokkal ellentétben az említett peremfeltételek viszonylag jól definiálhatók. A hőmérséklet, a nyomás, a sebesség, a tömeg stb., azaz a fizikai-kémiai paraméterek egyértelműen meghatározhatók, s aránylag nagy pontossággal mérhetők. Egy fizikai-kémiai kísérlet számtalanszor lejátszható, megismételhető, mert a feltételek nagy pontossággal újra és újra ugyanolyan módon reprodukálhatók, ezért a levont következtetések számtalan módon ellenőrizhetők, érvényességük kiállja a legszigorúbb (tudományos) kritikát.

Az *ellenállás* fogalmát tekintve lássunk néhány egyszerű példát!

Mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy minden fizikai rendszer arra törekszik, hogy a környezetében elérhető legkisebb energiát vegye fel (ez az ún. minimumenergiára való törekvés), és ennek révén stabil állapotba jusson.

Ha egy mélyedés, árok legalján van egy labda, az a környezetéhez képest a legala-

csonyabb energiaállapotban van. Kibillentve innen, azaz feljebb pöccintve, a labda önmagától visszatér stabil nyugalmi állapotába, újra felveszi a minimumenergiát. Az erőhatás, a kényszer megszűnése után önmagától visszatér eredeti állapotába.

Ha a labda egy domb tetején van, onnan kibillentve nem tér vissza, mert nem volt a környezetéhez képest legkisebb energiájú állapotban. Ez a stabil nyugalmi állapotba való visszatérítő kényszer a fizika egyik legáltalánosabb elve. Mondhatnánk azt is: a rendszer *ellenáll* a változtatási kényszernek.

Ennek a minimális energiára való törekvésnek sok más példáját is közvetlenül megtapasztalhatjuk. A talajon elgurított labda előbb-utóbb megáll, mert a labda és a talaj közötti súrlódás felemészti az elgurításnál szerzett energiát, tehát a labda vissza kerül nyugalmi, stabil állapotába. A súrlódás sok tekintetben hasznos, hiszen ha nem lenne, akkor nem tudnánk járni, nem lenne tapadás a talaj és a cipőtalpuk között, az autó nem tudna lefékezni. Amennyire káros a súrlódás a sín és a mozdony kerekei között menet közben, ugyanannyira hasznos annak elindulásánál és megállásánál.

Talán nem látszik ennyire evidensnek mindez az izzólámpánál, de ott is valami hasonló történik. Amikor feszültségforrásra kapcsoljuk a lámpát (bedugjuk a konnektorba), a feszültség hatására a vezetékekben és az izzóban megindul az elektronok (töltéshordozók) mozgása. Ezt a mozgást az anyagot alkotó atomok rezgése, az anyagban lévő szennyezések s különféle szerkezeti hibák akadályozzák, az elektron ezekbe ütközve elveszíti energiája egy részét, ami hővé (rendezetlen energiává) alakul. A felmelegített anyag – a kályhához hasonlóan – izzik, világít. Mennél magasabb hőfokra melegszik, annál jobban megközelíti az általunk ideálisnak tartott szintartományt (a Nap színét). Az elektromos izzó az izzószáll ellenállása miatti felmelegedés révén sugá-

roz ki fényt. Itt is tetten érhető az ellenállásnak a változás megakadályozására való törekvése.

Hangsúlyozni kell, hogy ez a visszaható vagy megakadályozó törekvés – arányosan – csak bizonyos határok között érvényesül. Ha a változási kényszer nagy, akkor katasztrofális következményeket von maga után. Például ha fokozatosan nyújtunk egy drótot (rugót), egy bizonyos határig a megnyúlás arányos lesz azzal az erővel, amellyel a rugót nyújtjuk. Ezt a bizonyos erőt meghaladva a rugó egyszerűen elvékonyodik és elszakad. Tehát az ellenállás mértéke is drasztikusan megváltozik.

A példák sora folytatható, a következtetés mindig ugyanaz: ha egy rendszert kimozdítunk nyugalmi (stabil) állapotából, az a rendszer bizony ellenáll ennek. Amennyiben a rendszert új, más állapotba akarjuk vinni, akkor bizony munkát kell végeznünk, le kell győznünk a változtatással szembeni ellenállást. A fizikában ez egyszerű, mert az ellenállás legyőzésére fordított energiát meghaladó energiabefektetés mindig új állapotba vezet.

Egy árok kiásásához sok energiabefektetés kell: le kell győzni az ásó és a föld közötti súrlódást, ki kell emelni a földet, s odébb kell tenni, stb. Az eredmény egy teljesen új állapot: kész az árok.

A csillagos égbolt, a minket körülvevő égitestek, a Naprendszer sokunk számára a biztos (megismétlődő, fenntartható) nyugalmat jelenti. A változást megakadályozza a mindent átfogó gravitáció, az elkószálni akaró égitestet visszaküldi minimumenergiájú pályájára. Ez nem mindig sikerül. Néha az ellenállás „megtörik”, meteorok, üstökösök és aszteroidák száguldanak a közvetlen környezetünkben. Néha el is érnek bennünket, ahogy anno a Tunguz meteorit becsapódott Szibériában.

Ezek a törvényszerűségek bizonyos korlátozással átvihetők a társadalmi, szociográfiai területre is.

A társadalom viselkedése nagyon összetett, *kvázi* dinamikus (vagyis a kisebb változások kölcsönösen lenullázzák egymást), de a társadalmi szerződést megszegni akaró törekvések bizonyos ellenállással járnak. Eklatáns példa erre a munkavállalói sztrájk: a kilengés kicsi, az ellenállás is kicsi, lokális (s gyakran eredményes).

Nagyobb volumenű változás kikényszerítése esetén az ellenállás is nagyobb lesz. Kitűnő példa erre a reformáció-ellenreformáció nagy kiterjedésű, de mégsem globális jelensége. A lutheri-kálvini reformáció győzelme – fizikus szemmel – a fennálló katolikus rezisztencia gyengeségének is köszönhető. Az így kialakult protestáns környezet is ki volt és ki van téve számos szektás változásváltoztatási kényszernek, akarhatnak, de még ellen tudott állni, s *fohytonos* önmegújulása révén képes lesz sokáig fennmaradni (a veszély persze mindig fennáll, iszlám, ateizmus...).

E rövid eszmefuttatás révén kapcsolódjunk Dietrich Bonhoeffer lelkészhez, az ő személyiségéhez. Higgadt fizikus szemmel nézve, a hitleri hatalom óriási társadalmi változásokat kívánt megvalósítani. Az ellenállás megjelenése tehát törvényszerű volt. Az ellenállás módja, az ellenállások ereje, Bonhoeffer személyisége, politikai-hazafias attitűdje, a rendelkezésére álló források nagyon szűkös volta azonban katasztrofához vezetett: „a rugó elszakadt”.

Egyes szereplők magatartása, erkölcsi-morális háttere azonban példamutató és kiemelkedő volt, s nem utolsó sorban tanulságos a hátramaradottak számára. Dietrich Bonhoeffer mártírhalála erre egyértelmű példa. Ő tudta, hogy egyedül kevés „ellenálló erő” képvisel, de példája erőt ad a hátramaradottaknak. Ezért van minden diktatúra kárhözatra ítélve: ha a társadalmi közmegegyezés (szerződés) a rendszer stabilitását

szolgálja, akkor az ennek erőszakos megváltozására mutató cselekmény bizony törvényszerűen találja magát szembe ellenállással.

Természetesen tisztában vagyok vele, hogy a fent leírtak csak vázlatos képet adnak, adhatnak az ellenállásról. De az talán kiderült, hogy a nyugalmi rendszerek megbolygatása óhatatlanul ellenálláshoz vezet. Ha más, újabb nyugalmi állapotot szeretnénk elérni, ahhoz bizony munkát kell végezni, energiát kell befektetni: le kell győzni az ellenállást.

Reményik Sándor Komppal

Az idő minden új csodája megszűnt.
Millió gép hiába dübörög,
Millió gőzös hiába szeli
Zakatolva a roppant vizeket.
Se hang, se füst el nem hatol ide.
Megrakva elcsendesült emberekkel,
Egyszer csak megindul ez ősi jármű,
Amilyen engem nem vitt még soha.
Társaimat nézem: oly csendesek.
Az állatokat nézem: azok is.
Lovak, bivalyok szekerek előtt:
Míntha tudnák: nem eshetik bajuk.
Valaki bennünket eloldozott,
Az innenső partról eloldozott,
S mindünket fel is oldozott talán.
Visz a víz. Nézem e furcsa vizet.
Egy hulláma, egy loccsanása sincs.
Nem fodrozódik ez a víz sehol,
Tükrét nem töri e jármű sehol.
Megszűnt a nagy törvény: az ellenállás.
Megszűnt a nagy törvény: a küzdelem.
Víz se mozdul, komp se, mégis megyünk,
Míntha egy volna már a víz s a komp.
S egyszer csak a túlsó parton vagyunk.

Valachi Anna

Fortélyal és mágiával a kísértések ellen

Odüsszeustól – József Attiláig

Ahogy az ógörög eposz hőse, Odüsszeusz furfangos módon – a hajó árbocához kötöz-
tetve magát – meghallgatta, mégis ellenállt
a körülötte keringő szirének halálba csábító
énekének, úgy próbált győzedelmeskedni az
ifjú József Attila az életösztön ellenállhatat-
lan kísértésein. Gyomormardosó etnékjét
„éhségstrájkjal”, alvásvágyát tudatos vir-
rasztással ellensúlyozta, erőnek erejével ural-
kodva természetes szükségletein – személyes
szabadságának határait feszegetve.

„Állom az éhségstrájkot a Társadalom
ellen; rendületlenül; ma tizedik napja, hogy
nem eszem” – írta Osvát Ernőnek, a Nyu-
gat szerkesztőjének 1925. november 24-én
Bécsből, érzelmi zsarolással követelve *A
tavi torony harangozója* című versének kará-
csonyi közlését. (Tegyük hozzá: hiába, Osvát
nem reagált a levelére.) De dr. Rapaport
Samu, a költő első pszichoterapeutája is föl-
jegyezte (névtelenül) páciensének esetét, aki
Párizsban több napon át éberem töltötte az
éjszakákat, csak azért, hogy bebizonyítsa:
ő az ura a cselekvéseinek. (Természetesen
József Attila volt a lázadó, aki már ifjúko-
rában, makói gimnazistaként is erőszakkal
átütömezte természetes bioritmusát. Éjjel
olvasott és írt – reggelenként viszont kép-
telen volt fölébredni.)

Sokáig a gyermeki mindenhatóság hite
motiválta az ifjú költő realitásnak fittyet há-
nyó, esztelennek tűnő cselekedeteit. Meg-
próbáltatásait büszkén ecsetelve, szívesen
állt modellt senki máséhoz nem hason-

lítható, eleven emlékművéhez. A róla ké-
szült újságcikkekben egzotikus kalandok
sorozataként, a pikareszk regények moz-
galmas epizódjaiként igyekezett bemutat-
ni hányatott életútját. Már-már kérkedett
a nyomorával, melyet – barátja és későbbi
életrajzírója, Németh Andor szerint – „köl-
tészeteivel tündérvilággá alakított át”. 1928
nyarán több cikkíró is lefestette – a modell
elbeszélése alapján – nélkülözésekkel és tra-
gédiával kikövezett életútját. Ő volt az „új
magyar költő, akinek élete Jack Londoné-
val vetekedik”, s aki „volt kanász, szárazdaj-
ka, fahordó, kenyeres, cukrászfiú, hajósinas,
kukoricacsósz, mezei napszámos, bankhiva-
tálnok, könyvügynök, egyleti szolga, házita-
nító és újra rikkancs. Próbált meghalni: lúg-
kövel, gázzal, kötéllel, bicskával, méreggel
és vonatelgázolással. Huszonhárom éves”.¹

A kortársak figyelmének fölkeltésén kí-
vül az ifjú József Attila azt is fontosnak tar-
totta, milyenek látják őt évtizedekkel ké-
sőbb, hiszen a halhatatlanság, a posztumusz
hírnév maradandóságának vágya is izgatta-
doppingolta. Galamb Sári – Galamb Ödön-
nek, kedves makói tanárának leánya – me-
sélte róla, hogy az 1924-ben, Homonnai
Nándor fényképész makói műtermében ké-
szült portréhoz a gimnazista költő órákon
át igazgatta vonásait a tükör előtt, erőnek
erejével mélyítve el szemöldökei közt a rán-
cokat, hogy minél gondterheltebbnek, fel-
nőttebbnek látsszék. Vágó Márta pedig
az 1928-as közös ürmöhegyi fotózások-
ról jegyzett föl hasonló emlékeket: „Attila
hirtelen egészen fölélenkülve hagyta abba
a rakoogatást és lapozgatást, amivel éppen
el volt foglalva a fűben: – Gyere, Márti! Az
utókor! – kiáltotta. [...] Ő tudatosan jelen-
tőséget tulajdonított külsejének is, mint egy
színész, mérlegelte az arckifejezést is, amit
az utókorra hagy majd.”

¹ Németh Andor: Írók furcsa élete. *Literatura*, 1928. augusztus

A szerelmük idején még óvatlanul kitárulkozó, naiv gyermekként viselkedő költő érzelmi és mozgalmi csalódásai után lassanként ráébredt, hogy az élet „veszélyes üzem”, ahol minden másképp működik, mint a happy enddel végződő filmekben és mesékben. Kijózanító felismeréseit a pszichoanalitikus kezelés során szerzett szakirodalmi és önismereti tapasztalatok is elmélyítették. (1931-től dr. Rapaport Samuhoz járt analízisre, 1934-től két éven át Gyömrői Edit kezelte; a közbeeső időben önmegfigyeléssel és „levelező” analízissel kísérletezett.)

Attól a pillanattól kezdve, hogy a költő önmagára – és a pszichoanalitikus tanok gyakorlati alkalmazhatóságára – kíváncsian mind mélyebbre merült kalandos életének történetében, különös változáson ment keresztül. A sorsát és utóéletét előrelátóan alakító „mesehősből” kíváncsi és kritikus olvasó lett, aki élete titkosírással írt könyvét tanulmányozva, módszeresen lebontotta – de legalábbis átigazította – mindazt, amit addig a képzeletében gondosan felépített.

A kiismerhetetlen jövő helyett mindinkább a múlt megfejthetőnek remélt titkai és a belőlük kikövetkeztethető élettörvények kezdték izgatni. Ám a „modus vivendi”-hez ismét óriási ellenállást kellett leküzdeni magában – ezúttal a lélekelemzés gyakorlatával szemben. Akkortól vált csak a pszichoanalízis fanatikus hívévé, amikor megismerte Freud tanítását az emberi tudat „kérkereső” és „kínkerülő” természetéről. Ettől fogva „kéjesen” nyomozott kínos (elfeledett, eltemetett) emlékei után, haszontalannak ítélve az önáltatás és a csodavárás – korábban magáénak vallott – hamis attitűdjét. (És ettől kezdve vált a korábban oly megnyerő, vidám költő újabb, kákán is csomót kereső viselkedése kellemetlenné kortársai, barátai számára.)

„1933-tól – Hitler németországi hatalomra jutásától – kezdve egyetlen rejtély iz-

gatta, mind a politikai élettel, mind személyes sorsával kapcsolatosan: *hol csúszott hiba a számításba?* Miért áll ellen a világ a jó szándékú törekvéseknek, a „fehér mágianak”; mitől veszítette el ő maga személyes varázserejét, és milyen harcmódot kell követnie ezután? Ráolvasás, szóvarázslat helyett a *Szép Szó* szerkesztőjeként már az érvelés, a racionális meggyőzés művészetét gyakorolta. Ugyanakkor: a varázstalanított világ megismeréséhez a mágikushoz hasonló hatású, racionális eszközt talált a pszichoanalízisben. Freud tanát a világot teljességében föltáró varázstudományként tekintette, olyasféle titkos módszernek, mely a tudatalanban eltüntetett traumák tudatosításával csodákra képes. Hitte, hogy a racionalizálással meggyógyíthatók a lelki betegségek, és szebbé, harmonikusabbá, élhetőbbé tehető a rideg gazdasági törvények igazgatta „vasvilág”, amelybe képtelen volt beilleszkedni.

Költőként is sokat profitált az álomhoz hasonló szimbólumokkal dolgozó mélylélektanból. Az izgalmas pszichodramákra emlékeztető, kétszemélyes beszédkúrákon sok mindent megtudott önmagáról, amit időközben „elfelejtett”, és konkrét képekben támadt új életre mindaz, amit addig száműzött a tudata mélyére. Sorsát is immár új ismeretei birtokában ítélte meg.

Paradox fordulatként értékelhető, hogy az önállósulni vágyó fiatalember mindinkább az érzelmi kiszolgáltatottságaitól megszabadító tudománnyal került függő helyzetbe. Néhány év alatt valósággal élet-szükségletté s már-már szenvedélybetegséggé vált számára a pszichoanalízis: mániákus módon minden baj és betegség ellenszeréül a mélylélektani elemzést és a rejtőzködő traumák föltárását tartotta. Ám az új varázstudomány felismerései fényében sem szűnt meg alapvető életérzése: hogy a világ, amelybe beleszületett, méreteiben és arányaiiban nem illik hozzá. Parányiségének tudata tehetetlenségérzését erősítette. Rapaport doktorhoz írt leveleiből kiderült: a lelke mélyén továbbra is javíthatatlan utópista maradt, s arra vágyott, hogy a maga elvárásaihoz igazítsa környezetét. „Miért én idomuljak a külvilághoz, idomuljon hozzám a külvilág!” – vetette papírra legbensőbb óhaját 1934-ben, szabad asszociációs módszerrel készült, Rapaport doktornak címzett levelében.

A lehetetlent nem ismerő „mesehős” újra a jogait követelte, mert a valóság törvényeit tudatosító, szellemileg túlfejtett költő érzelmi beállítódása továbbra is gyermeki szinten maradt. „Verset már akkor tudok írni, amikor akarok, csak élni nem tudok” – panaszkodott baráti körben. Anyát keresett minden nőben, és képtelen volt férfi módra helyt állni a munkában: nem tudott megélni különleges szellemi termékeiből, és „nagy verseket” sem tudott alkotni jó ideig. Meglehet, hogy a méltó elismerés hiánya bántot-

ta. „Nem elég, hogy az ország első költője vagyok? Még a díjat is megkapjam? Az már sok volna” – így erősítette öntudatát 1937. január 18-án, amikor utolsó, *Nagyon fáj* című kötete megjelenése után sem kapta meg a minden évben joggal várt Baumgarten-díjat. (Csak halála után, 1938-ban kapta meg a posztumusz díjat – akárcsak költészete méltó elismerését.)

A szerelemtől vágyott kárpótlást – de ott is ellenállásra talált. Kozmutza Flóra, utolsó múzsája – aki gyógypedagógusnak készült – csak a barátságát és a szolidaritását tudta följánlani a társra vágyó költőnek, aki nem tudta elfogadni a felemás elkötelezettséget. Kierőszakolta Flóra „igen”-jét, de valójában tudta, hogy nem bízhat a vele egykorú, gyönyörű lány ígéretében. (Már csak azért sem, mert megérezte: Flóra és régi barátja, Illyés Gyula érzelmileg egymáshoz tartoznak.) Mindent elkövetett, hogy magához láncolja a lányt, noha azt is elárulta egyik levelében, hogy nehéznek érzi a magára vállalt hűség parancsát. Flóra ezt rendjén valónak találta, mondván: „A kísértéseknek pedig csak legyen kitéve. Ezáltal tűnhet csak ki, hogy milyen erős és megbízható maga.”

Véletlen-e, hogy a költő következő, hűségnyilatkozatot tartalmazó levelében Penelopének szólította kedvesét? Nem, hiszen a kísértések említése benne is a szíréhangoktól fenyegetett Ulysses alakját idézte föl. „Tessék kimondani, hogy igen, – nekem tudnom kell a kísértések között, hogy van isten. És akkor sem 4, sem 9, de 20 év sem számít nekem, mert téged is úgy fog törni a nyavalya, mint engem, és amit te kibírsz, azt én is kibírom. [...] Azt hiszem, e levél menete elég Odysseia ahhoz, hogy azt írjam alá: Odysseus.”

Nagy különbség, hogy az eposzbeli ithakai hőst tízévi bolyongás után hűségesen megvárta a felesége, aki annak ellenére kitarított mellette, hogy erőszakos kérők dongták körül – ám a hányatott életű József

Attila ekkor már nem reménykedett a felnőttkori csodában: az áhított tűzhelyben, a családban, hanem beletörődött abba, hogy „Nem muszáj hősnék lenni, ha nem lehet.”

Végül mégiscsak a halhatatlanító mese műfaji jellegzetességei szerint szervezte meg saját halálát és utóéletét. Meghalt, hogy – Krisztus módjára – a harmadnapon újjászülethessék. Be is vált a számítása: testi halála valódi, szellemi újjászületés kezdetének bizonyult. A temetése óta eltelt 78 év alatt új és új nemzedékeket hódított meg örökérvényű költészetével, mely a felnőtté válás útvesztőin is átsegíti az általa hirdetett törvények „hű meghallóit”.

S ehhez már csak az „életben tartó” halálfélelem ellen kellett megküzdenie.

József Attila Fiatal életek indulója

Apáink mindig robotoltak,
Hogy lenne enni kevés kenyერünk,
Bús kedvvel, daccal, de dologban voltak,
Az isten se törődött velünk.

De fölnőttünk már valahára,
Kik nem tudjuk, mi az vígan élni,
És mostan vashittel, jó bátorsággal
Sorsunk akarjuk fölcserélni.

Tudjuk, apánkkal gyávák voltunk,
Nem volt jogunk se, csak igazságunk.
Most nincs, ki megállat az élet-úton,
De, ha akad, nyakára hágunk.

Mi vagyunk az Élet fiai,
A küzdelemre fölkent daliák,
Megmozdulunk, hejh, összeroppan akkor
Alattunk ez a régi világ!

Donáth László

Confirma november 4-én*

Barátaim, a lelkésznek ott a helye, ahol a gyülekezet van. November 4-e az én személyes életemben, testvéreim és minden snagovi gyermek életében valami egészen különös, súlyos nap. Nem is szólok, hanem először a 130. zsoltárt szeretném megidézni, Martin Luther dallamával és szövegével, ahogy ezt mi evangélikusok gyakorta énekeljük: „Mélységes mélyből kiáltunk Hozzád, irgalmas Isten. Ó, hallgass meg, kérünk, ne hagyj Elveszni bűneinkben! Ha te mindazt számba veszed, Amit vétettünk el- lened, Ki állhat meg előtted?”

Ha balra néznek, látják félárbocon a magyar nemzeti lobogót. A szimbólum az ember végtelenbe extrapolált vágya s álma, a lyukas zászló éppúgy, mint a Parlament eme keleti homlokzatán látható három lobogó. A szimbólumokban egyek vagyunk.

Mécs Imre barátom megidézte Göncz Árpádot, egy dátumot azonban elfelejtett, vagy tán szántsándékkal elfojtott magában, amelyről azonban itt a mécses hűlt helyén nem feledkezhetünk meg, hiszen Göncz Árpádhoz és ehhez a térhez kapcsolódik: 1992. október 23-án a félfasiszta csöcselék itt füttyülte ki az elnököt a köztársaság első elnökét. Mindössze ennyien vagyunk, akik erről nem hajlandók elfeledkezni, és nem hajlandók rendben lévőnek gondolni a szimbólumot, ha a történelem nincs rendben. A történelem pedig nem lehet rendben addig, amíg a jelenünk nincs rendben. Aki rendbe teszi a jelent, az képes rendbe tenni azt, ami volt, a történelmet.

---

* A Kossuth téren 2015. november 4-én elhangzott beszéd szerkesztett változata.

Néhány sort – egy íjdalt, vagy úgy is mondhatom: zsolnárt – idézek Sámuel második könyvéből: „Azt mondta, hogy tanítsák meg Júda fiait erre az íjdalra, mely be lett írva Jásár könyvébe. Izráel! Ékességed elesett a halmaidon. Ó, hogy elhullottak a hősök! Meg ne mondjátok Gátban, ne hirdessétek Askelón utcáin, hogy ne örvendjenek a filiszteusok leányai, és ne ujjongjanak a körülmetéletlenek leányai. Gilbóa hegyei, se harmat, se eső ne szálljon rátok, mezőtök ne teremjen semmi áldozatra valót. Mert ott hányták el az erős vitézek a pajzsot, Saul is a pajzsát, mintha nem lett volna megkenve olajjal. A megsebzettek vérétől és a hősök kövérjétől Jónátán íja nem rettent vissza, és Saul nem forgatta hiába fegyverét.” (2Sám 1,18–22)

Akik életben maradtak október 23-a és november 4-e között vagy még később az utcai harcokban, akiket a törvényesség látszatával hamis és gyalázatos módon perbe fogtak, de túléltek a rettenetet – Obersovszky Gyulától Mécs Imréig –, azok soha nem fognak elfeledkezni arról, amit Dávid énekelt. Közülük már szinte csak Mécs Imre él, mintha neki mondanám,

úgy mondom mindnyájuknak, maroknyi emlékező pesti magyarnak: Saul meg akarta öletni Dávidot, de Dávid túlélte őt, s át kellett vennie mindazt, ami Saul örökségként és kötelességként reá maradt. Saul elesett [a filiszteusok elleni harcban], Dávid méltó módon megsiratta, újra és újra megemlékezett róla, hiszen tudta: Izráel felkent vezetője volt.

A történelmet mindig az írja, aki túléli. Dávidok ritkán születnek, és mindnyájan tudjuk, hogy ’56 – ahogy éppen Göncz Árpád fogalmazott –annyiféle, ahányan túléltek, ahányan szólnak róla. Obersovszky Gyula másként látta, mint Gáli József, és megint másképp Mécs Imre – önmagában ezzel nincs is semmi baj. Baj akkor van, ha a hatalom a másik emlékezetét nem-emlékezetté vagy emlékezetteleenné akarja tenni.

Amikor ma az egykori jugoszláv követség falán, ahol 59 évvel ezelőtt menedékjogot kaptunk, édes öcsém kérésére koszorút helyeztünk el, egy öreg 56-os, Boross Géza megemléltette, hogy nem emlékszik a konfirmációi igéjére, amelyet 1945-ben egy már régen halott lelkész mondott neki. Én azon nyomban, még ott a szerb követség előtt megkerestem ezt az igét, s megértettem, mit kell mondanom azoknak, akik ma eljönnek ide. A mondat a Lukács evangéliumban maradt fent, a 9. fejezet végén: „Monda pedig néki Jézus: Hadd temessék el a halottak az ő halottaikat: te pedig elmenvén, hirdesd az Isten országát. Monda pedig más is: Követlek téged Uram; de előbb engedd meg nékem, hogy búcsút vegyek azoktól, a kik az én házamban vannak. És monda néki Jézus: Valaki az eke szarvára veti kezét, és hátra tekint, nem alkalmas az Isten országára.” (Lk 9,60–62)

Azt hiszem, megértették, ennek a súlyos héber mondatnak magyarul is milyen elválasztó, milyen kategorikus jellege van. Hadd emlékezzem édesapámra, akit bizonyára jó páran ismertek, aki több mint 29 éve halott,

és akiről én éppúgy nem vagyok hajlandó elfeledkezni, ahogy Imre sem hajlandó semmilyen alkalommal visszatartani magát a lelkére, szívére toluó emlékektől, és szól újra és újra. Apám nagyon kevés beszédű ember volt. Túlélve három rendszert és három börtönt, már csak az érdekelte, mi van még hátra, mi következik a távoli jövőben. Mert bizony úgy van ez, ahogy ő látta, és ahogy Jézus kimondta: ha valaki komolyan veszi az életet, azt az életet, amely neki adatott, akkor nem néz hátra. A halottainkat hordozzuk magunkban, és emlékezünk rájuk. Ki mécesst gyűjtva szerette sírjánál vagy kavicsot elhelyezve rajta, ki a lelkében. Ha másképp nem megy, fölnézve az égre, a csillagokra, pontosan tudva, hogy nincs egyedül. De az, aki az eke szarvára tette a kezét, aki élni akar, élni a másikkal együtt, az előre néz, és azzal a történelemmel foglalkozik – hogy az előző gondolatot befejezzem –, amelyet neki kell megélnie és elmondania. Vegye mindenki komolyan a saját maga 56-os történetét, és adja át gyermekeinek és unokáinak, nemzedékről nemzedékre, hiszen a történelem a mi történetünk, mindaz, amit megéltünk, és amit el tudunk mondani.

Halottaink pedig pihenjenek békességben. Megtették, ami a kötelességük volt. Legyen áldott az emlékezetük, tekintet nélkül származásra, felekezetre. Nem éltek hiába, s ők azok, akiknek az életünket köszönhetjük. Vegyük komolyan őket: vessük kezünket az eke szarvára, és ne a halottainkra csüggeszünk tekintetünket, hanem az előttünk lévő munkára. A holnapra, az életre, hogy a jövő magyarságának is élete legyen. Hogy ne csak azok írják a történelmet, akik eltüntették e térről az örökmécesst – a lángját ugyan ki nem olthatták –, hanem azok is, akiknek nincs szükségük semmiféle külső jelre, mert a forradalom lángja a szívükben él.

Pomogáts Béla

Közelmúltunk üzenete

A múlt (ha tetszik: a közelmúlt) „üzenetét” mindig olyan magyarok közvetítették számunkra, akiknek nemcsak gondolkodása, irodalmi, tudományos, közéleti szerepvállalása volt példaértékű, hanem személyes erkölcsisége is, akik nem egyszer szabadságukat vagy éppen életüket is feláldozták. Igaz, a magyar közgondolkodásban ez a helytállás és példamutatás nem mindig kapta meg azt az elismerést, amely méltán kijárt volna neki. Szinte hozzászoktunk már ahhoz, hogy az emberi minőséget nem a morális helytállás és az intellektuális képességek figyelembevételével értékeli a közgondolkodás. Napi tapasztalatunkká lett kétes értékek és történelmi megbecsülésre aligha érdemes közéleti személyiségek szinte erőszakosan érvényesített kultusza.

Tudom persze, azok az évtizedek, amelyekben a kommunista pártállam szabta meg az emberi teljesítmények értékét, nagymértékben eltorzították a valódi értékeknek azt a hierarchiáját, amelyet az európai és keresztény hagyomány alakított. A hazai kulturális élet igazából mindig is értékrendek küzdelmét mutatta, az értékhierarchia nem egyszer megváltozott. Hogy csak irodalmi példákkal éljek: azok a kulturális értékek, amelyeket annak idején Babits Mihály vagy más oldalról Németh László megteremtett, nem egyszer lettek torzítás vagy elhallgatás áldozatai.

A mögöttünk álló évtizedek a szüntelenül és több fronton zajló „értékháború” évtizedei voltak. Nem egy alkalommal elvadult szellemi harc bontakozott ki az egymással ellentétes elveket képviselő politikai

és kulturális táborok között. Ha körülnézek a jelenben, nem nehéz felfedeznem: most is hasonló küzdelmek tanúi, gyakran szenvedő részesei vagyunk. Ilyen értékháború zajlik a huszadik századi modern magyar irodalom nagy egyéniségei körül is, és ennek a háborúnak bizony vannak áldozatai. Olyan alkotó személyiségek is, akiknek az érték-hierarchiában kijelölt helye korábban szinte megkérdőjelezhetetlennek látszott. Most pedig – ha nem rugdalták is le őket a kétségtelenül megérdemelt piedesztálról, erre ugyanis mégsem vállalkozhatott épelméjű publicista vagy irodalomkritikus – sanda gyanúsítgatásokkal kérdőjelezik meg jogosan betöltött szerepüket.

Néhány esztendeje tanúja voltam annak, hogy egy jobboldali történész Ady Endrét mint „alkoholista zsidóbérencet” mutatta be, és akadtak olyanok is, akik Illyés Gyulát a Rákosi Mátyás-, majd a Kádár János-féle diktatúrával kiegyező írónak minősítették. Az *Egy mondat a zszarnokságról* című hatalmas költemény szerzőjével szemben, aki ezzel a művével morális megsemmisítette a kommunista diktatúrát, különösen méltánytalannak tartom az időnként elhangzó hazug vádakat.

Közelmúltunk történetének szereplői szomorú módon szinte folyamatosan ki vannak szolgáltatva a nem pusztán ismerethiányból, hanem politikai önzésből és

rosszakarattól is származó vádaknak, ítéleteknek. Nemcsak nagy íróink, akik igen nehéz időkben, a kommunista zszarnokság legkegyetlenebb éveiben, 1949 és 1953 között, majd a magyar forradalom leverése után voltak a nemzeti becsület és az identitás szinte egyedüli képviselői, hanem a mögöttünk maradt fél évszázad politikai személyiségei is, akik, ha kellett, szabadságukat, életüket áldozták e becsület és identitás oltárán. Túláságosan is népes a magyarság és a szabadság vértanúinak az a tábora, amelyről most, közel az ötvenhatos forradalom ötvenkilencedik évfordulójához, meg kellene emlékezni. Nagy tekintélyű történelmi alakok – Nagy Imre, Brusznai Árpád, Földes Gábor, Iván Kovács László, Maléter Pál, Nickelsburg László, Szabó János – és általam nagyon tisztelt más személyiségek tartoznak közéjük. Az *1956 Kézikönyve* című 1996-ban közre adott munka szerint közel kettőszázötvenen lettek a magyar forradalom és szabadságharc vértanúivá.

De most nem a mártírokról szeretnék beszélni, jóllehet ez a beszéd sem lenne felesleges, hiszen a magyar közélet mintha szeretne megfedkezni a nemzet mártírjairól (ez a panasz jó százötven esztendeje is elhangzott, mivel hosszú időn keresztül a szabadságharc vértanú tábornokai is szinte feledésbe merültek, és hasonló helyzetéről beszélhetünk a II. Rákóczi Ferenc által vezetett függetlenségi háborút követő magyarországi évtized esetében is). Most, az ötvenhatos forradalom évfordulóján megfelelő alkalom lett volna a vértanúk emlékének felidézésére, és ebben a tekintetben a folyamatosság kialakítására. Mert nem elegendő, ha a nemzet évente csupán egy alkalommal, akkor is szinte hivatali keretek között idézi fel a szabadságért életüket áldozó hősök emlékét. Most mégsem a vértanúkról és a forradalmi napokról szeretnék megemlékezni, hanem egyetlen emberről, aki ugyancsak a magyar nemzeti független-

ség hősei közé tartozott, és akitől a közel-múltban vetek búcsút barátai, egykori küzdőtársai.

Göncz Árpádra, az új Magyar Köztársaság első elnökére gondolok.

Jó néhány évtizede ismerkedtem meg Göncz Árpáddal személyesen, írói és műfordítói munkásságával olvasóként valamivel korábban. Személyes kapcsolatunk két körhöz köthető. Egyrészt a Magyar Írószövetséghez, amelynek már a hetvenes években nagyra becsült tagja, később, köztársasági elnökségét megelőzően – emlékezetem szerint egyhangúan megválasztott – elnöke volt, ezt a posztot csak államfővé választása után adta fel. Másrészt, jóval az államfővé választása előtti időből az ötvenhatosok összetartó baráti közösségéhez és a forradalom harmincadik évfordulója körül megalapított Történelmi Igazságtétel Bizottságához, amelynek az elnöki teendőket ellátó Vásárhelyi Miklós mellett alelnöke volt. Az ötvenhatos baráti közösséghez olyan írók, tudósok és más értelmiségiek tartoztak, mint Bibó István, Donáth Ferenc, Kosáry Domokos, Vásárhelyi Miklós, Haraszti Sándor, Rajk Júlia, Józsa Péter, Mécs Imre, Eörsi István, Andorka Rudolf, Szabó Miklós, Dornbach Alajos. Mindannyian – magam is – megjártuk a Kádár-rendszer börtöneit, Göncz Árpád is hosszú éveket töltött rács mögött.

Régi baráti találkozókra emlékszem, szilveszteri összejövetelekre, hosszú beszélgetésekre, reménykedésre és csalódásra, hatósági erőszakra és ezzel szembe forduló baráti összefogásra: a szellemi ellenállás, a köznapi szolidaritás emelkedett pillanataira, amelyeknek a közös történelmi tapasztalat, emlék és elkötelezettség adott morális értelmet és erőt. Ahogy írom ezt a visszaemlékezést, és nézegetem a régi írásaimat, kezembe kerül egy három és fél évtizede, az 1980-as Magyar Hírlap egyik novemberi számában megjelent kis megemlékezésem Göncz Ár-

pádról. Akkoriban került az olvasók kezébe *Találkozások* című elbeszéléskötete, életművének időrendben második darabja. A címadó, inkább „kisregénynek”, mintsem elbeszélésnek tekinthető írásnak – a magam egykori szavait idézve, de ma is érvényesnek tartva azt – „mitologikus” aurája van. A történet „a franciák nemzeti szentjének: Jeanne d’Arc-nak alakját eleveníti fel. Modern legenda ez az elbeszélés, mitologikus fénye valamiképpen a nagy emberi tettek megmaradásának gondolatát világítja be.”

A nagy emberi tetteknek, tapasztalataim szerint, mindig van valamiféle „mitikus” kisugárzása és értelme: a történelmi és az irodalmi tetteknek egyaránt. Göncz Árpád közéleti munkásságának, helytállásának a forradalom idején és az új magyar demokrácia születésének ugyancsak emberpróbáló küzdelmei között, a jelenből, ebből a sanyarú jelenből visszatekintve ugyancsak van valami „mitikus” aurája, ahogy általában az olyan történelmi személyiségek tevékenységének, akik nem egyéni boldogulásuk érdekében cselekedtek (ellentétben a legtöbb mai magyar politikussal), hanem a nemzet és az ország javára, akik ezért áldozatot is tudtak vállalni, akár az életük feláldozását is, miként Göncz Árpád igen sok „ötvenhatos” küzdőtársa. Ugyanakkor ez a „mitikus” aura – és ez is hozzátartozik Göncz Árpád személyiségéhez és történelmi ha-

gyatékához – olyan embert vett körül, aki nem kívánt külön lenni másoknál, aki meg tudta őrizni a „hétköznapi ember” természetességét, józanságát és jóindulatát. A történelmi szerepvállalás és a köznapi emberiség együtt: talán ez adta meg Göncz Árpád egyéniségének karakterét.

Valamikor a kilencvenes években Kárpátalján jártam, és jelen voltam azon az ungvári ünnepségen, amelyet Petőfi Sándor szobrának felállítására alkalmából rendeztek. A szép bronzemlékművet Göncz Árpád avatta fel, és midőn a város főterén egybegyűlt a többezres ünneplő közönség (nem csak magyarok, ruszinok, cigányok is), egy kis purdú „Árpi bácsi, Árpi bácsi” kiáltásokkal odaszaladt a köztársaság elnökéhez, aki felemelte és magához szorította, mintha a saját unokája volna. Nem törődött azzal, hogy a kis cigány gyerek szurtos arca nyomot hagy a fehér ingén. Ennek a kis jelenetnek számomra szimbolikus értelme volt: az ország (és a nemzet) elnöke és a magyar nép legelesettebb és legkiszolgáltatottabb kis képviselője találkozott. Ez volt a szoboravatás szertartásának, mondhatom, „evangéliumi” üzenete. És ilyen „evangéliumi” üzenetekre a nemzetnek mindig szüksége volt – szüksége van a jelenben is. Göncz Árpád sorsának és munkásságának üzenete egyszerre mind a közelmúlt (a mi magyar közelmúltunk) üzenete a jelennek. Ez a jelen, amelyet nem egyszer identitását és értékeit elvesztítő korszaknak kell látnom, igencsak rászorul arra, hogy meghallgassa, megértse, figyelembe vegye Göncz Árpád üzenetét: általa nemzeti történelmünk igazságai üzennek nekünk.

Révész György

Isten veled, Tanár Úr!

In memoriam
Laurenszky Ernő
1929–2015

Elment Laurenszky Ernő is, a történész, történelemtanár, cserkész- és úttörővezető, pedagógiai szakíró, alig megszámlálható szervezet, egyesület alapítója, vezetője, aktivistája. Élete göröngyös volt, mégis gazdag, teljes – és tanulságos. Egyedi, mégis jellegzetesen magyar életút.

* * *

Fenczik Jenő, alias Jevgenyij Andrejevics Fencik görögkeleti parókus volt, tudós pap (az Országos Ruszin Hírlap szavaival: „lelkész, irodalmár, népébresztő tudós”), aki Kárpátalja több településén szolgált, és lelkesen küzdött a ruszinok önálló nemzeté szerveződéséért. Hitte és meggyőződéssel vallotta, hogy a ruszinok a szláv népek nagy közösségében találhatják meg boldogabb jövőjüket. Több mint 300 művet hagyott az utókorra, közöttük ígéhirdetéseinek gyűjteményét, bibliamagyarázatokot, az első ruszin nyelvű mesekönyvet, drámát, regényeket, nyelvészeti cikkeket. Emlékét ma szobor őrzi Beregszászon.

Fenczik Jenő 13 gyermeke közül 10 érte meg a felnőtt kort, közülük Anézia kilencedik volt a sorban. A másik hét lány idejekorán férjhez ment, Anézia azonban tanulni akart. Már tanítónő volt, amikor – még a nagy háború első évében – falujukba, Poroskőre szállásolták be a komáromi tüzerek egy ütegét, amelynek parancsnoka az alig 21 éves Laurenszky Gusztáv zászlós volt. Ahogy az már lenni szokott, a fiatal ta-

nítónő és a fess tüzér között már mélyebb vonzalom ébredezett... – volna, de az üteget csakhamar tovább vezényelték.

Amúgy Laurenszky Gusztáv felmenőire is érdemes néhány szót vesztegetni, ők ugyanis – a családi hagyomány szerint – azon Lőrincfik voltak, akik még Báthory István kíséretében kerültek Lengyelországba a 16. században. Ott is maradtak közel három évszázadon keresztül, csak éppen nevüket változtatták meg a lengyelek számára is kiejthető Laurenszkyre. A békésen ellengyelesedett család egyik tagja azonban a 19. században a vesztes oldalra – ti. a lengyelekére – állt az orosz cári hatalom elleni felkelésben, és menekülni kényszerült. Hová máshová, mint vissza Magyarországra. Ő volt a dédpapa, aki – ugyancsak a családi legendárium szerint – mindössze egy pisztolyt hozott magával Lengyelországból.

A románcnak tehát hamar vége szakadt. Fenczik Anézia a háború végén Budapestre került, ahol egy ruszin nyelvű iskolában lett tanító, majd ruszin nyelvismeretének, valamint gyors- és gépirói tudásának köszönhetően a Magyar Tanácsköztársaság idején a rövid életű politikai-földrajzi képződmény, Ruzska-Krajna kormánybiztosának, Stepán (Stefán) Ágostonnak a titkárnője. Budapest talán nem is olyan nagy város, de nagy valószínűséggel közös ismerősök buzgólkodása is hozzájárult ahhoz, hogy itt újra találkozhatott az időközben felderítő repülővé átképzett és főhadnaggyá előléptetett egykori tüzérrel. (Egyes források szerint ő volt az a magyar repülő, aki elsőként végzett katonai szolgálatot magyar nemzeti színekre festett géppel.) A románcból házasság lett, amelyből két fiú született: 1920-ban Gusztáv, 1929-ben Ernő. A házasság ugyan néhány év múlva válással végződött, s a fiatalasszony egyedül nevelte tovább két gyermekét, de a fiúk építészmérnökként dolgozó apjukkal is rendszeresen találkoztak.

Ernő az elemi négy osztálya után – saját választása alapján, amelyben az anyagi megfontolások által is befolyásolt anyai támogatás is szerepet játszott – 11 éves korában Kőszegre került, ahol a Hunyadi Mátyás Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézet hallgatója lett, ahogyan mindig is büszkén emlegette: cöger. (A német eredetű szó jelentése: katonai középiskolás.)

Az iskola a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a Honvédelmi Minisztérium közös felügyelete alatt működött, korábban főreál-gimnáziumként (1–8. osztályos gimnázium), 1938-tól alreálként (1–4. gimnáziumi osztály). Kornis Gyula vallás- és közoktatásügyi államtitkár egy ellenőrzési jelentésében rá is mutatott a fegyelmezettség és az önálló gondolkodás ellentmondására. Ernő itt nagyon jól érezte magát, még 70 év múltán is meleg szeretettel emlékezett az iskolára és tanáira: Matthia Károly századosra, aki angol kollégiumi mintára akarta átalakítani az intézményt, Zerinváry Szilárdra, a későbbi neves ismeretterjesztő csillagászra, Székelyhidy Tibor párbajtőrő-

ző olimpikonra, aki a testnevelést tanította, és a többiekre.

Kőszegen a növendékpárancsnokok a soproni vagy a pécsi főreal nyolcadikosai voltak. A 43/44-es tanévben azonban már nem voltak növendékpárancsnokok, mert ekkor vezették be a hadapródrendszert, így 13 évesen a negyedikesek lettek a növendékpárancsnokok, közöttük Ernő is. Ez azonban nem egészen egy évig tartott, mert negyedik után felvételt nyert a nagyváraditűzér hadapródiskolába, amelyet a front elől evakuáltak, és 1944 novemberében már Sümegyen működött. Ernő tehát Csabrendek környékére vonult be, és innen távozott karácsonyi szabadságra. Gyalog ment Devecserig, és még a gyűrű bezárulta előtt sikerült becsúsznia Budapestre, de onnan már nem tudott visszamenni szolgálati helyére.

***

Mivel a trianoni előírások szerint Magyarországnak nem lehetett légierije, a két világháború között egy formailag polgári szervezett hoztak létre, a Légügyi Hivatalt, ahol Ernő apja, idősebb Laurenszky Gusztáv „állami légiforgalmi felügyelő” beosztásban felügyelte a polgári repülőterek katonai funkciók ellátására alkalmassá tételét. Egy ilyen küldetés közben a Délvidéken – már a háború alatt – súlyos, később halálát okozó sérülést szenvedett. Édesanyjuk tehát teljesen egyedül maradt a két fiúval, ráadásul a bombázás során a házukat is találat érte, az épület három szoba szélességben hat emelet mélységben beomlott, egyebek között Ernőék lakását is kettéhasítva.

Ernő Budapesten folytatta 1944 őszén épphogy elkezdett felső középiskolai tanulmányait. 1945-ben a Lónyay és

a Baár-Madas három helyen kezdett: a Lónyay épületében, Észak-Budán és Dél-Budán, a kelenföldi egyházközség termében. Ernő először ide járt, később az ideiglenesen helyreállított Ferenc József (a későbbi Szabadság) hídon keresztül gyalog a Lónyayba.

„Még az Élet kezdetén jártunk; nem volt villany, gáz, víz és természetesen működő rádió, írott sajtó sem. Nem ismertünk híreket a Verpeléti [ma Karinthy Frigyes – RGY] úttól néhány utcányi távolságon túli világról sem. Ekkor feltűnt a Móricz Zsigmond körtér – bocsánat, ne legyen anakronizmus: Horthy Miklós körtér – felől egy nyurga szemüveges fiatalember és egy lapot, nem is lapot, Újságot!, hozott. „Szabadság” volt a lap címe, egyetlen oldalból állt. Hírek! voltak benne. Osztott néhány példányt. Van élet Lágymányoson túl is! Ez a nyurga szemüveges kamasz Laurenszky Ernő volt a Verpeléti út 22-ből” – írja visszaemlékezésében a régi barát, Boross Géza.

***

Bátyja egyik osztálytársa cserkész, még hozzá vízi cserkész volt, az ő közvetítésével került először kapcsolatba a cserkészettel. A kelenföldi evangélikus egyházközség cserkészcsapatában lett farkaskölyök, majd –

jóval később – a Lónyayban tett fogadalmat. Az iskolában működő Bethlen Gábor Cserkészcsapatban minimális volt a tanári befolyás, a csapat életét az öregdiákok irányították, ők voltak a rajvezetők. Amikor másodikban új raj alakult, az őrsök vezetői a hatodikosok lettek.

Az osztálytársaiból – korábbi elemista társaiból – alakult Hunyadi raj tagjainak zöme később jeles személyiség lett. A Vércse őrs őrsvezetője Antalpéter Tibor volt, aki később londoni nagykövet, kereskedelmi főtisztviselő, a röplabdaszövetség elnöke lett. A Bagoly őrs vezetője Bíró Péter, mérnök, a BME Geodézia Intézet későbbi igazgatója, a BME rektora, a Sóllyom őrsé Soltész Iván mérnök, aki utóbb Algériában épített vasutat, a Sirály őrsé pedig hősiünk, Laurenszky Ernő.

1945 tavaszán spontán indult újra a cserkészlet. A Bethlen csapat már az év nyarán is szervezett tábort, és Ernőre bízta, hogy vigye le az egész tábori felszerelést marhavagonban Dömsödre (ekkor 16 éves volt), ahonnan kézikocsival szállította a táborba. Gyakran emlegette a dömsödi táborból emlékezetes sajátos cserkészertortát. Az idősebbek ugyanis eljártak dolgozni az olajútöbe, ahonnan olajat és olajpogácsát hoztak. Az utóbbit felvágta, ez volt a torta. Az 1947-es moissoni dzsemborin a 200 fős magyar

küldöttség tagjaként, túlkoros regösként vett részt. Moissonban a regös csoport vezetője Bodolay Géza, a táncosoké Rábai Miklós volt, Hankiss Elemér a regös csoportban bábozott.

A kőszegi kollégiumi évek, majd a Lónyay és a cserkészlet egymást erősítve jelentettek meghatározó közösségi élményt Ernő számára. Ez vezérelhette olyan önzetlen és páratlan közéletiség felé, amely kivételesen aktív szerepvállalást jelentett a cserkészmozgalomban, az úttörőmozgalomban, a pedagógus társadalomban, a Fényes Szellők Baráti Körében, a Kossuth Szövetségben, a Nagy Imre Társaság Budapesti Szervezetében, a Bihari János Táncegyüttesben, a Történelemtanárok Egyletében, a Kossuth Szövetségben, és még ki tudja, hány társadalmi, civil szervezetben. Nyolcadikos lónyaistaként lett a Diákszövetség kerületi titkára, majd budapesti kultúrosa. Itt került kapcsolatba a néptáncmozgalommal is. Az elsők között csatlakozott a Bihari János Táncegyütteshez, amelynek hosszú ideig volt jelentős személyisége és táncosa.

1948-ban még a Pázmány Péter Tudományegyetemen történelem-társadalomtudomány szakon kezdte meg tanulmányait, de az 1949-es névváltoztatás után már az ELTE-n folytatta, harmadévtől pedig csak a történelem szakot tartotta meg. Egyetemi ösztöndíját – édesanyja alacsony nyugdíja mellett kazánfűtői állást vállalt, de a kettő együtt is éppen csak elég volt a megélhetéshez – alkalmi munkákkal, néptáncoktatással és statisztaszerepek vállalásával egészítette ki. (Szerepelt pl. a Dohányon vett kapitány, a Vidám vásár, a Házasság hozománnyal című előadásokban.) Az egyetem elvégzése után először néptáncoktatóként helyezkedett el, később félnapos tudományos munkatársi állást kapott a Népművelési Intézet Muharay Elemér vezette néprajzi osztályán.

1956 októberében Ernő az Értelmiségi Forradalmi Bizottságnál alakult nemzetőrzászlóaljnál jelentkezett szolgálatra. Itt bajtársai kiképzésénél hasznosíthatta a kőszegi katonai kollégiumban szerzett ismereteit. Egy alkalommal egy lengyel delegációt kísért a lengyel nagykövetségre, és a visszaúton egy szovjet páncélosból tüzet nyitottak a teherautójukra. Járőrtársa meghalt, ő pedig súlyosan megsebesült, a Városligeti (Gorkij) fasori kórházban látták el. 1991. október 23-án vehette át az 1956-os emlékérmét és oklevelet Göncz Árpád köztársasági elnök aláírásával, amelynek indoklása szerint „a *Nemzet sorsát és történelmét meghatározó dicsőséges forradalmunk alatt példamutatóan helytállt...*”.

***

A Magyar Cserkészfiúk Szövetsége és a Magyar Úttörők Szövetsége 1948-as egyesülése után a cserkészlet iránt elkötelezettek számára két lehetőség maradt: a visszavonulás vagy az úttörőmozgalom. Laurenszky Ernő hosszas vívódás után tanárként az utóbbit

választotta. 1957-től állást kapott Cinkotán, ahol csapatvezető-helyettes volt, egyidejűleg őrsvetető-képzést és néptáncsoportot is vezetett a XVI. kerületi úttörőházban.

1964-től '67-ig a XI. kerületi Bartók Béla úti ének-zene tagozatos általános iskolában tanított, ugyanitt csapatvezető volt. Hamarosan nézeteltérései támadtak az igazgatóval. Egy esetben például megkérdezte, hogy miért kell az óráközi szünetekben a gyerekeknek kettesével sétálni a folyosón, mire azt a választ kapta, hogy különben rongálni fognak. Erre felajánlotta, hogy úttörőkből alakítanak egy rendfenntartó csoportot, és megkérdezte, mi lenne, ha a nevelési értekezlet szünetében a pedagógusok párosával sétálnánk.

Később az Aga utcai iskolában tanított, ahol néptánc- és úttörő közlekedésrendőr-csoportot vezetett, vándortáborozni járt. A vándortábori mozgalomban kezdettől fogva részt vett: előbb a Bakonyban, majd a Mátrában, aztán a Partizánok útján vándortábort vezetett, ez utóbbinak a tervezésében és a vezetők eligazításában is részt vett, csakúgy, mint a központi kerékpáros vándortáborokban. Tanári pályájának utolsó szakaszában, 1980-tól a Jedlik Ányos Gimnáziumban tanított.

Nem alapított családot, de hosszú időn keresztül – egészen haláláig – odaadóan gondozta, ellátta idős korára súlyosan beteg édesanyját.

Tudós tanár volt, a Történelemtanárok Egyletének egyik alapítója, egy ideig bizottmányi tagja. Vitázott, hozzászólt, javasolt, tankönyveket bíralt. Hadtörténeti tájékozottsága utolérhetetlen volt. A Történelemtanárok Egylete 2007-ben a Szabó Magdi-plakett adományozásával köszönte meg az egyletben (is) végzett önzetlen, példaadó munkáját.

A szíve mélyén kiváló úttörővezetőként is cserkész maradt, például a vándortáborozásaiban a cserkész regösvándorlások emléke és módszerei köszöntek vissza. 1989-től

aktívan közreműködött a Magyar Cserkészcsapatok Szövetsége (MCSSZ) újjászervezésében. Az MCSSZ delegáltjaként volt a Magyar Gyermekek- és Ifjúsági Tanács (MAGYIT) tagja, 1993 és 1995 között soros elnöke. Fáradhatatlanul szorgalmazta a magyar gyermekszervezetek együttműködését. „Széles az út, sokan elférünk rajta” – mondta gyakran, és ennek szellemében vállalt fontos szerepet az 1995-96-ban Csillebércen szervezett közös – ahogyan ő nevezte, „ökumenikus” – vezetőképzésben.

Lelkesedését, aktivitását jól jellemzi, hogy az 1990-es évek elején – 60. évén túl – vízcserkész-csapatot alakított. E csapat megalakítása jól jellemzi a már említett „ökumenikus” szemléletet. A vízi úttörőkkel ugyanis már korábban szoros kapcsolatba került, majd a rendszerváltás után a Budapesti Úttörőflotta vezetőjének, Rikker Józsefnek a szakmai segítségével a Budapesti Úttörőflotta csepeli bázisán alakította meg az 56. számú Nándori naszádos vízcserkész-csapatot.

1996-ban kezdeményezte a Magyar Pedagógiai Társaság Mozgalmopedagógiai Szakosztályának megalakítását, amelynek azután 2007-ig elnöke volt. Számos egyéb kitüntetés mellett „a magyar gyermekek és fiatalok körében több évtizeden át kifejtett áldozatos nevelőmunkája elismerésül” elnyerte a szakosztály Vasvári Diplomáját. Pedagógiai tevékenységének sokoldalúságát jelzi, hogy az Magyar Pedagógiai Társaság Makarenko Munkabizottságának tevékenységében is jelentős részt vállalt, egyebek között a Nékosz és a makarenkói életmű összehasonlító előadásával vett részt a 2002-es poltavai Makarenko-konferencián. Ez irányú tevékenységének elismeréseként vehette át 2010-ben a Makarenko Munkabizottság által alapított Petrikás Árpád-díjat.

Szinte minden érdekelte a filmesztétikától a neveléstörténetig, a hadtörténettől a táncpedagógiáig, e témákban számtalan cik-

ke jelent meg. Tájékozottsága – mindenekelőtt pedagógiai, kulturális, politikai területen – legendásan sokoldalú volt. Televíziót ugyan nem nézett, de rendszeresen hallgatta a rádiót és számtalan újságot, szakfolyóiratot olvasott. Ha olyasmit hallott, olvasott, amit fontosnak, érdekesnek tartott, értesülését haladéktalanul megosztotta azokkal, akiket megítélése, ismerete szerint a téma érdekelt. Mindenre odafigyelt, mindenben részt vett, mindenütt ott volt – még ha késve érkezett is, amiben az utolsó éveiben a két mankóval is egyre nehezebbé váló mozgás mellett a „nekem késni is szabad” öni-róniával elegyes öntudata is szerepet játszott. Nem mindig volt igaza, de mindig volt véleménye – lett legyen szó művészetről, pedagógiáról, történelemtől vagy politikáról –, amit vehemensen képviselt, és nehezen hagyta magát meggyőzni.

Laurenszky Ernővel az utolsó nagy bölények egyike távozott közülünk. Űr maradt utána, sokunknak hiányzik, és sokáig fog hiányozni. De békével ment el, és ez vigaszt nyújt az itt maradottaknak. Béke poraira.

Marián Istvánné

Emlékeim a börtönidőkről életem párjával, Marián Pistával

Marián Pistát hatvanegy éve ismerem és szeretem. 1947. szeptember 13-án házassodtunk össze és haláláig, 2004 karácsonyáig igaz szerelemben és barátságban éltünk 58 éven át. Most 2008-ban felidézem közös életünk minden szépségét, boldogságát és gyötrelmes, szomorú éveit. Ezeket újra és újra átélem.

Pista sok gyereket, nagy családot tervezgetett, és persze én is. Három gyermekünk született házasságunk első 10 évében, ami szegénységünk ellenére is szép és boldog volt. Erre alapoztuk közös életünket és gyermekeink jövőjét.

Boldogok voltunk, mikor 1948-ban megszületett első kislányunk, Zsuzsa. Pista nagyon jó apának bizonyult, büszkén tologatta a babakocsiban. Két év után jött a második kislányunk, Éva. Zsuzsa is örömmel fogadta kis hugicáját. Pista igyekezett tehermentesíteni a házimunkában. Ő fürösztötte a lányokat, amikor csak tehetette. Mint fiatal, akadémiát végzett katonát, gyakran elszólította a szolgálat, de a szabad idejében mindig velünk volt. Színházba, moziba és kirándulni is együtt mentünk, síeltünk, olvastunk és tanultunk is. Tartalmas, szép évek voltak ezek. 1954-ben megszületett Béla fiunk. Végre megérkezett a várva várt fiú is!

Akkor még hittünk az új szocialista rendszerben, a szép eszmékben. Bizakodtunk, hogy előbb-utóbb kinövi a rendszer a „gyermekbetegségeit”, és megvalósítjuk az igaz, tiszta szocializmust, ahogy az a nagykönyvben

meg van írva. Beláttuk azonban, hogy ez nem megy. Itt már nem csak gyermekbetegségekről, hanem bűnökről van szó.

Pista szorgalmazta, hogy fejezzem be a középfokú tanulmányaimat, de a történelem közbeszólt. 1956/1957-ben kellett volna érettségiznem, de meg kellett szakítanom iskoláimat. 1955 táján megkezdődtek a Petőfi körüli viták. Pista is eljárt ezekre, és ott-hon lelkesen beszélt az ott elhangzott éles bírálatokról, sőt vádakról, Rákosi bűnös tevékenységéről. Örült, hogy nincs egyedül, és hogy most talán ki lehet kényszeríteni a változásokat.

Így érte a Műszaki Egyetemen – ahol akkor dolgozott – a diákok forradalmi elszántsága. Részt vett a gyűléseiken, egyetértett velük. Buzdította, de egyben óvta is őket meggondolatlan lépésektől. A hallgatók elfogadták a tanácsait, és egyhangúan kikiáltották vezetőjükké. Ő szervezte meg az október 23-i tüntetést a Műegyetemen mint tapasztalt katonatiszt. Tíz sorokban, kart karba öltve, némán, de büszkén vonultak Buda utcáin a Bem-szoborhoz.

A harcok kitörésekor ő osztotta be szolgálatokra a lelkes hallgatókat, a tanítványait. Féltette az életüket, ezért olyan feladatokkal bízta meg őket, amivel megóvhatta a hallgatókat a fegyveres összetűzésektől. Megszervezte az egyetemi nemzetőrséget. Később Király Béla és Kopácsi Sándor hívására csatlakoztak az országos nemzetőrséghez, és ott is vezető szerepet vállalt. Ezekben a napokban csak akkor találkoztunk, amikor Pista nagy ritkán, már-már a végkimerülés határán hazajött pár órát aludni.

A forradalom idején a gyerekeimmel ott-hon voltam. Néha lementem sorba állni kenyérért. Jólesett, hogy az ismerős szomszédok a sor elejére hívtak. Ismerték, szerették Pistát, tudták, hogy az egyetemen védik a forradalmunkat, én meg sietek a gyerekeimhez. Akkor Zsuzsa 8, Éva 6, Béla 2 éves volt. A házban lakó szomszédok is szolidá-

risak voltak velünk, tisztelettel és szeretettel segítettek.

November 4-én a szovjet hadsereg másodszori beavatkozásával leverték a forradalmat. Utána jött a kegyetlen megtorlás. 1957. március 9-én éjjel letartóztatták Pistát. Négy vagy öt civil ruhás nyomozó jött érte. Felköltötték az idős házmestert, őt hozták, hogy tanúsítsa a „demokratikus” eljárást. Szegény Domonyik bácsi néma megrendüléssel nézte végig a megalázó tortúrát.

Elvitték életem párját, értelmét, kitepték a jobb kezemet, támaszomat, társamat jobban és rosszban. Ott álltam némán és bénytalan, még zokogni sem tudtam. Gondolataim akörül forogtak, hogy miért? Hiszen Ő nem bűnöző, mindig a jó szándék vezérelte, még akkor is, ha politikailag másként értékelte az 56-os eseményeket, mint a vádlói. Vajon mikor engedik haza? Örök optimizmusom akkor sem hagyott cserben. Bebeszéltem magamnak, hogy csak félreértés lehetett, majd kivizsgálják az ügyét, és pár nap – vagy hét – után hazajöhet.

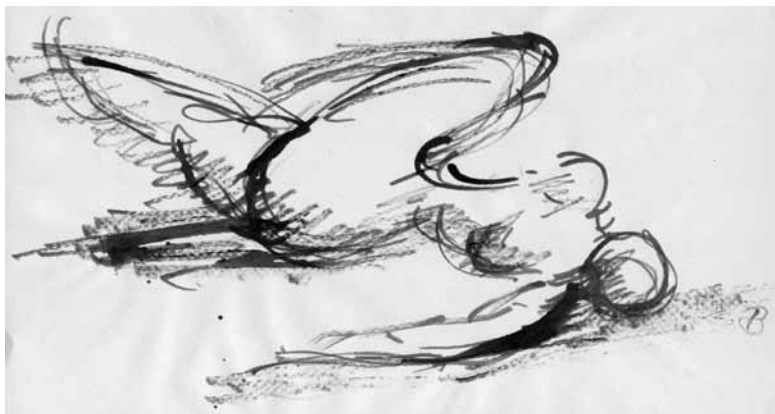
1958. augusztus 19-én meghozták végre az ítéletet: ÉLETFOGYTIGLANI BÖRTÖN. Amikor megtudtam az ügyvédeimtől, elájultam. Az öreg Dzubay locsolt fel, és azonnal próbált vigasztalni, hogy most az a fontos, hogy él, és idővel ki fogják engedni. Akkor még nem tudtam, hogy ez hat év múlva

lesz, és azt sem, hogy milyen gyalázatosan járt el az öreg Dzubay. Pista később elmondta, hogy azt javasolta: nyilvánítsa magát örültnek, és tanulja meg, hogy kell ezt hihetően eljátszani. Pista felháborodottan elzavarta. Ezután nem jelent meg a tárgyaláson, hirtelen kerestek helyette egy kijelölt ügyvédet, aki még a periratot sem ismerte. Azt hiszem, akkor sem kapott volna kevesebbet, ha ő lett volna jelen. Engem azonban bosszantott, hogy elfogadta a honoráriumot (ami egyhavi fizetésem volt), és többet ártott, mint segített. Nekem nem volt választási lehetőségem, mert csak azokat fogadták el, akik rajta voltak a „megbízhatóak” listáján.

Pista is összeomlott az ítélet súlyától. Bár felkészült a halálos ítéletre, amelyet Bibó István cellatársával részletesen latolgattak. Bibó érvelése megjelent a Huszár Tibornak adott interjúkötetben: „Kizárt dolognak tartom, hogy téged kivégezzenek, hiszen előbb Nagy Imrét és társait kellene kivégezni, de azt hiszem, ezt nem merik megtenni.”

Ezután a kihallgatói közölték velem, hogy a főnökeik, Nagy Imrét és társait már kivégezték, most rajta a sor. Pista az ítélet után így írt: „Nem likvidáltak, meghagyták életem. A bakó kínálta haláltól félttem, most rémiszt örökös rabságom” (1958. szeptember).

A jogerős ítélet után a kinti hivatalos szervek is mozgásba jöttek. Az ítélet tel-

jes vagyonekobbzással is járt. Kijöttek, felmérték az összes ingóságunkat (ingatlanunk nem volt). Kiderült, hogy nálunk nincs semmi elkoboznivaló luxus, sőt csak hozhatnának, mivel a törvény előírja, hogy fejnként egy-egy ágyat, egy-egy széket és minimális bútort meg kell hagyni. Mi négyen maradtunk, onnan tehát nincs mit elvinni.

Volt egy háromszobás szolgálati lakásunk, ezt a HM elvette, és kiutalt egy társbérleti szobát, közös konyha-, fürdő- és WC-használattal. Megnéztem, és nem fogadtam el. Hetekig kilincseltem, érveltem, hisz amikor megkaptuk a szolgálati lakást, mi leadtuk a kétszobás társbérletünket. Legálább azt kérem vissza. Végül is egy másik főbérleti egy szoba-hallos lakást kaptunk, amiben jobban el tudtunk helyezkedni. Mindenért hadakoznom kellett az ügyintézőkkel. A főnökökhöz nem tudtam bejutni, még szerencse, hogy néha találtam egy-egy rendes tisztviselőt, aki megpróbált segíteni (olykor sikerrel).

Felmerült bennem a kérdés, hogyan tovább? Itt vannak a gyermekeim, őket táplálni és taníttatni kell. Miből? Pénztartalékunk nem volt. A munkahelyem megszűnt, nem volt állásom. Munkahelyet kellett keresnem, olyat, hogy biztosítsam kétéves kisfiam gondozását. Akkor még nem volt gyes, de bölcsőde sem. Találtam végre egy viszonylag elfogadható megoldást. Felvettek a kelenföldi Goldberger-textilgyárba, három műszakba fonónőnek. Béla fiamat meg a gyár hetes bölcsődéjébe. Itt dolgoztam fonónőként (ezt a munkát már megtanultam 1945-47-ben a Kistextben). A kislányok hamar önállósodtak, egyedül jártak be az iskolába. Zsuzsa harmadikos, Éva első volt. Egy évig dolgoztam három műszakban, utána kiléptem, és sikerült beadnom Bélát a kerületi óvodába. Elhelyezkedtem az OTP totó-lottó szaküzletébe eladónak, havi 850 forintért. Az eladott szelvények után kaptunk pár fillért, így kiegészült a fi-

zetésem 1000 forintra. Később 1200 forintra is emelkedett.

Ifjú koromban (14–20 éves koromig) sok kedves barátom volt. Valamennyien textilipari munkások. Hetente találkoztunk a szakszervezetben, hétvégenként kirándultunk, strandra, moziba, színházba is együtt jártunk. Azt hittem, ezek a barátságok olyan erősek, hogy megmaradnak öreg napjainkig. Ebben is csalódnom kellett, már a házasságok elején, a családok szaporodása után sem tartottuk a barátságokat. Az utcán még üdvözlöttük egymást, de '56 után sokan már meg sem ismertek, vagy sietve átmentek az utca túloldalára. Én meg voltam olyan önérzetes, hogy senkitől sem kértem segítséget. Az újságokból és egymástól tudhatták, hogy bajban vagyok, de egy-két kivételtől eltekintve nem kerestek meg.

Nagyon szűkösen éltünk, de azért nem éhezünk. Már gyerekkoromban megtanultam anyukámtól, hogyan lehet spórolni, hogy az olcsó élelmiszerből is lehet finomakat főzni. Például paprikás krumpli, krumplis tarhonya, főzelékek, tészta, levesek. A lányok a napköziben ettek, ott elég jókat kaptak. A tanítónők szolidárisak voltak velünk. Úgy segítettek, hogy a hiányzók ebédjéből egy ételhordóban vacsorát küldtek. Jól jött ez nekem, levette a vállamról a vacsora gondját, de szegény lányoknak kínos volt ezt a könyöradományt hazahozni. Akkoriban is voltak évente többnapos osztálykirándulások, amelyekre 300–500 forintot kellett befizetni. A két kislánynak 1000 forint, ami a havi fizetésem volt akkoriban. Egyik évben képtelen voltam kifizetni, és szóltam, hogy nem tudom elengedni őket. A tanárok megbeszéltek a szülői munkaközösség vezetőivel, és gyűjtést rendeztek „a szegény Marián gyerekek” kirándulására. A pénz össze is jött, a szülők segítőkészek voltak, de a szegény kislányok ezt is rosszul fogadták. Tán még ma is megalázónak érzik.

Utólag is sajnálom, hogy nem tudtam őket megóvni ettől az érzéstől. Persze a következő években sikerült előre összeszoprolgatni az ilyen kiadásokra is. Még mosást is vállaltam néha. Ezekről a gondokról csak akkor írtam Pistának, ha rákérdezett. Tudtam, hogy nehezen viseli a börtönéveket, és nem akartam még ezzel is terhelni.

De nem minden tanár volt megértő az iskolában a gyerekekkel. Különösen a kicsi fiam szenvedett sokat. Volt egy idő, régi párttag tanár nénije a második-harmadik osztályban, aki már alig várta a nyugdíjazását. Belefáradt az eleven, csintalan fiúk lármás rendtelenségéibe, az összes vélt sérelméért és tehetetlenségéért őket ostorozta. Naponta írta az intézőket. A szülői értekezleteken pedig felsorolta a 8-9 éves kisluk „szörnyű bűneit”. Szóvá tettem, hogy a tanár néni olyan jelzőkkel illeti a gyerekeket, mint az elvetemült csavargókat. Kértem, legyen türelmesebb. Ma sem tudom biztosan, hogy az apja miatt ostorozta a fiukat, vagy csak érzéketlen pedagógus volt?

Nem kis erőfeszitésembe került, hogy kisorsjam egy-egy soron kívüli levél vagy csomag beküldését a börtönbe. Ez csak nagy ritkán sikerült. Őrzöm a kérvényeimre küldött válaszokat, tipikus kétsoros „kéresem nem teljesíthető” sablonszöveg, az én szívhez szólónak szánt könyörgéseimre.

Pista körülbelül negyven börtönlevelét sikerült megőriznem. Ezeket újra és újra elolvasom, ma is felemelőnek és megrázónak tartom. Valamennyi szinte irodalmi értékű. A gyerekekhez írt, vagy a hozzám érkezett tanácsai olyan alapos pedagógiai érzékről és szaktudásról tanúskodnak, amit tanítani lehetne.

Szinte minden levelében gyönyörűen vall mély, őszinte szerelmet. Meghatódva olvasom, amit 1961. november 5-én, a születésnapomra írt: „Emlékszel, 1947-ben köszöntöttelek fel először. Koromsötét élet, keserítő magány, tapogatóvá tett, a sasszeműt. Most

már hangosan nevetek, éjem a tegnapé. Derűs kacajjal köszöntelek, mint lidérces álomból ébredő Napsugaras Hajnal”. „Az egykori megsejtést ma már másfél évtizedes tapasztalat igazolja: életvidám, hű, igaz, áldozatkész társra találtam Benned. Mélygyökerű, ezüstlevelű jegyeneként állod a ... *törölve* ... Öt évvel ezelőtt, harmincadik születésnapomon és a forradalom leverésekor, amikor a hernyótalpas rendcsináló halál volt az úr ... *törölve* ... lelki válságban gyöttrődtem. Már sem élni, sem halni nem volt erőm. Értem jöttél, karon fogva vezettél haza, nyugtatgattad háborgó idegeimet, elűzted félelmeim. Ápolnál, szereteted feloldotta bénultságom. Hálás, Téged dicsérő szavaimra igaz egyszerűséggel válaszoltad: »Azt tettem, amit a többi hasonló sorsú asszony.«”

Minden levélbe bele van bélyegezve az „ELLENŐRIZVE” pecsét. Eléinte bosszantott, de később azzal vigasztaltam magam, hogy még jó is, ha elolvassák a mi megható, érzelmes, vágyakozó leveleinket. Talán megindítja őket? Én naiv, még ezt is feltételeztem róluk! Hamar rá kellett jönnöm, hogy még ezekkel is kínozták, zsarolták. Mint utólag megtudtam, fizikailag nem verték, nem használtak kínzó eszközöket, de lelkileg kisebb-nagyobb megaláztatásokkal, sötétzárkával, „kedvezményelvonásokkal” annál hatásosabban gyötörhették. Az ereklyeként őrzött levelezésünk világos bizonyíték erre.

Levelei majd mindegyike kétségbeesett SOS segélykiáltás, és én szenvedtem, mert nem tudtam segíteni. Attól is reszkettem, vajon kibírja-e ezeket a nehéz börtönéveket? Mi lesz, ha tényleg későn jön a szabadulás? Ezek a levelek önmagukért beszélnek, mindegyik egy-egy vádirat a rendszer ellen. Kegyetlenek voltak azok, akik közömbösen végigolvasták ezeket a leveleket.

A beszélőkön megismerkedtem a sors társ feleségekkal. Némelyiket persze már évek óta ismertem. Hamar összebarátkoztunk, volt közös témánk. Aki tudott, segí-

tett. Én is kaptam Haraszi Marikától néhány jó kis ruhát, amit Ancsurka kinőtt.

Ahogy Pistának Haraszi Sanyi bácsi atyai, nekem Irén néni anyai jó barátom volt. Sokat segített Mérei Vera is gyermeknevelési tanácsokkal, miközben bent Feri Pistában tartotta a lelket. Összebarátkoztam Litván Évával, Vásárhelyi Edittel, Szél Erikával, Donát [!] (Bozóky) Évával. Megtudtuk, kik a cellatársak feleségei, ha lehetett, és volt mit, híreket cseréltünk. Mindig tudtuk, ki mikor szabadult, és ők is felkerestek, ha tudtak.

Tanácsokat adtunk egymásnak, mit tegyünk a háromkilós csomagokba. Például színes franciadrazsét, mert abba észrevétlenül bele lehet keverni a különböző vitaminokat. Börtönnapolyi: finomra őrölt kávéval krémet keverni és jó vastagon két ostyalap közé kenni. Megtudtam tőlük, melyik postán kell feladni a csomagot, ahol elnézik, ha néhány dekával, fél kilóval több a súly az engedélyezettnél. Ha a postán három kilót írtak rá, a börtönben már nem mérték le újra.

Eszembe jutott néhány apróságnak tűnő esemény, ami nekem akkor megoldhatatlan feladatnak tűnt. Zsuzsa 14 éves lett, be kellett adni a továbbtanulásához a jelentkezést. Őt akkor a vegyészetre érdekelte, és beadta a jelentkezését egy pesti technikumba. Hamar megtudtuk, hogy oda nem veszik fel: „nem megbízható”. Egy régi jó barátom az Élelmiszerügyi Minisztériumban az oktatási osztály vezetője volt. Tanácsolta, hogy élelmiszer-vegyészetre adjuk. Pesten már megszüntették ezt a szakot, de Szegeden indult még egy kifutó osztály. Az ő segítségével sikerült bekerülnie, és a kollégiumba is felvették. Nehéz volt tőle négy évre elválni (bár évente ötször hazalátogatott). Pista is helyeselte ezt a pályaválasztást, és a leveleinkben részletesen írtunk erről is.

A szegedi technikumban Zsuzsának is voltak nehéz percei. Egy osztályfőnöki órán egyenként fel kellett állniuk, és elmondani, mivel foglalkoznak szüleik. Zsuzsa felállt,

de nem tudott megszólalni, csak zokogott. Később tudta meg a tanárnője, hogy miért, és akkor négy szemközt elnézést kért.

Az anyagi terhek nagy gondot okoztak. Volt viszont egy kellemesebb, de sok gondot jelentő problémánk is. A lányok egy kiránduláson megismerkedtek egy keletnémet párral. Úgy összebarátkoztak (Éva már tudott kicsit németül beszélni velük), hogy meghívták a nyári szünetre a szülőkhöz.

„Még mindig nem kaptam meg az általad jelzett pénzt, pedig elég sokba fog kerülni Éva németországi útja, pl. útlevel 150 Ft, vonatjegy 200-300 Ft. Valami ajándékot is kell küldenem Hanna szüleinek, rendesebb ruha és fehérnemű is kellene. Béla tábora 300 Ft. Zsuzsát felvették a szegedi technikumba, és kollégiumba, azt is be kell fizetni. Ne nyugtalankodj, majd csak megoldom ezt is. Most sem állunk rosszabbul, mint eddig, csak az igények és a gyerekek növekedtek.”

Tízéves volt akkor a kicsi lányom, vívódtam, hogy elengedhetem-e egyedül. Pista igent írt, így felültem a vonatra, és a kalauz Drezdában kisegítette. Ott várták az állomáson. Minden jól sikerült, megkönyebbültem, mikor megkaptam első hosszú levelét, amiben részletesen írt élményeiről. Sokat látott, tapasztalt ez a kicsi 10 éves lány, még a vidéki német akcentus is feltűnt neki. Drezda mellett egy kis faluban vendégeskedett, a háziak és szomszédok is megszerették, sok kis ajándékot kapott.

A hat év alatt, amikor egyedül maradtam, kétszer is költöztem. Az első az 1958-as kényszerköltöztetés volt. A lakásunkra egy ezredes vetett szemet, és a honvédség „segített”, a költöztetésben. Először kipakolták a lakást, majd felhordták az új lakó bútorait. Addig nekünk a három gyerekkel az utcán kellett várakoznunk. Később este lett, mire átvitték és felhordták a mi kis motyónkat is az új lakásba, és csak ezek után vittek át oda minket is. A lakásban azonban még a villanyt is leszerelték, így gyertyafényben

vettük birtokba új otthonunkat. A gyerekeket csak késő éjjel tudtam ágyba dugni. A második költözést egyszerűbben, „segítség” nélkül megoldottuk. Az emeletünkön a szomszéd idős házaspár ajánlotta fel a cserét, mert az ő lakásuk kétszobás volt, így lakbérpótlékot kellett fizetniük. Tetszett nekik a mi egyszobásunk. A cserével járó űrlapot ki kellett tölteni, és a házastársnak is alá kellett írni. Hivatalosan beküldtem a börtönbe a papírokat, és még egy kis alaprajzot is mellékeltem, hogy Pista lássa, tudja, mit ír alá. Örült ennek a leleményes megoldásnak a párom, mert így soron kívüli levél helyett kapott egy életjelet kintről.

1939-ben végeztem el az elemi iskola hatodik osztályát. 1940 őszén Pestre költöztünk a szüleimmal. Szegeden már nem íratlak be a hetedik osztályba, Pesten meg a háború miatt, mivel apámat és bátyámat behívták katonának, nem tudtam tovább tanulni. Édesanyám nem tudott elhelyezkedni, gondoskodni kellett a családról. Nővérem 16 éves, én 14 éves koromban a zuglói textilgyárban kezdtünk dolgozni. Már háromgyerekes anyaként végeztem el a hetedik és nyolcadik osztályt, egy év alatt, levelező tagozaton. 1953-tól 1955-ig pedig a gimnázium három osztályát.

1956-ban beiratkoztam a negyedik osztályba, de a forradalom, később Pista letartóztatása, no meg a három műszakos gyári munkám miatt nem tudtam befejezni. Jobb munkát viszont nem kaptam a kevés iskolai végzettségem miatt. 1960-ban újra belevágtam a negyedikbe, és leérettségiztem. Kemény volt az az egy év! A negyedik osztály tananyaga mellett át kellett ismételnem az előző három tanév anyagát is. Talán ez volt a legnehezebb a hat év alatt, de itt legalább volt egy kis sikerélményem. Az éjszakai tanulásoknak meglett az eredménye, sikerült! Érettségi bizonyítvánnyal már felvettek az OTP-be. Megszűnt a három műszak, és a munka is könnyebb volt. Eleinte totó-lot-

tó szaküzletben szelvényárus, később a kerületi OTP-fiók főpénztárosa lettem. Itt ért 1963-ban a SZABADULÁS.

Azt tudtam, hogy lesz amnesztia, hiszen Kádár megegyezett az ENSZ-szel, leveszik a „magyar ügyet” a napirendről, ha kiengedik az '56-os politikai foglyokat. Azt is tudtam, hogy április 4-ig hazajönnek, de hogy melyik nap, azt nem közölték. Megtudtam, hogy páran már március 26-án otthon voltak. Április 4-ig több mint egy hét volt még. Megindult a forródrót; ki jött már ki? Nagyon izgatottan vártuk a mi kis családunk fejének megérkezését. Szerencsémre Pista „már” március 27-én éjjel megérkezett. A disznó őrei órákig várták lent a szabadulóléhségben, míg végre megkapta a papírokat és a kioktatásokat: „Úgy viselkedjen, ha nem tetszik nekünk, bármikor visszahozhatjuk.”

A börtön előtt egy taxi keringett, megállt, és felvette Pistát. Tudta, hogy bentről jött, látszott a sápadt arcán. Útközben megállt, cigarettát vett a páromnak. A kapunknál nem fogadott el viteldíjat. Pistát a házmester engedte be, akitől bemutatkozás után megkérdezte, hogy melyik a mi lakásunk. Becsengetett, és én a nyakába borultam. Percekig csak zokogtunk, de ezek már az öröm könnyei voltak. A sötét udvarban állt a házmester a feleségével, ők is sírtak.

Táviratoltunk Szegedre, hogy itthon van Zsu édesapja. Ő berohant az igazgatóhoz, és azonnali eltávozást kért alig egy héttel a tavaszi szünet előtt. Megkapta, és még aznap vonatra szállt, hazarohant az apu karjaiba.

Már 1963 elején igényeltem egy szakszervezeti üdülést (két személyre, két hét), annyira bíztam abban, hogy tavasszal hazajöhet. Csodák csodájára megkaptam (198 Ft). Igaz, szezon előtt, és csak Budán a Petneházi réten, de kettesben voltunk egy felejthetetlen második nászúton.

Utólag visszagondolva erre a hat és fél évre, megerősödött bennem az érzés, hogy

engem és a gyerekeinket legalább olyan szigorúan büntettek, mint Pistát. Hála Pista türelmének és kitartásának, az 58 évnyi házasságunk alatt mindig tanított, művelt, buzdított a tanulásra. Ezért tudtam és merem fellépni a hatóságokkal szemben is. Sikerkélményt jelentett, ha meg tudtam oldani a nehézségeket. Sokat segített híres optimizmusom is. Akkor még nem ismertem Voltaire Candide-ját, de én is ösztönösen hittem, hogy mindig minden jóra fordul. Szegény párom betegen, súlyos lelki teherrel hagyta el a börtönt, de túlélte.

Volt még pár szép évünk. Pista sokat dolgozott, és fordításai bérét félrerakosgattuk. 1968-ban megvettük az első Trabantunkat. Kirándultunk, utazgattunk. Eljutottunk a „táboron” belüli szomszédos országokba, még az Adriai-tengerhez is. Betegsége azonban hamar leverte a lábáról, és hosszú évekig teljes ápolásra szorulva súlyos betegen vegetált, míg 80 éves korában megváltotta a halál. Ismét elvesztettem életem értelmét. Vigaszt nyújtanak ugyan gyermekeim és unokáim, de egyedül élem a hétköznapijaimat. Időnként felteszem a videóra a vele készült filmeket, olyankor úgy érzem, itt van velem a szobában. Olvasgatom a leveleit, és eltölt a büszkeség, hogy lám, az én okos, nagyszerű párom engem szeretett, engem választott. Pedig tudom, hogy sok csinos lány nyüzsgött körülötte ifjú korában. Csodálkozom is, hogy miért pont engem, a műveletlen, iskolázatlan, egyszerű kislányt választotta.

Büszke vagyok, hogy vele élhettem le az életem.

Marián Istvánné Frank Hajnalka
Budapest, 2008. június

József Attila Vigasz

Ne hadd el magad, öregem,
bőröd ne bízd kereskedőre,
ki elád felhőt az egen
s a földön telket vesz belőle.
Inkább segít a kutya szőre
a teríthető betegen,
semhogy magát miértünk törje,
aki sorsunktól idegen.

Magának rág mind, aki rág,
a fogacskák azért fogannak.
S mert éhes rongy vagy, a fogát
elkoldulhatod-e a kannak?
Fázol. Hát mondd, hihetsz-e annak,
ki fűtve lakik öt szobát,
falain havas tájak vannak,
meztelen nők meg almafák?

Hihetsz-e? Szagos kis dorong
édes szivarja s míg mi morgunk,
ő langyos vízben ül s borong,
hogy óh, mi mennyire nyomorgunk!
Ha pincéjébe szenet hordunk,
egy pakli „balkánt” is kibont!
Szivére veszi terhünk, gondunk.
Vállára venni nem bolond...

Bús jószág, ne vetéld magad!
Együtt vágunk a jeges télnek.
A jégből csak lucsok fakad,
de hű társ – éhezők kísérek.
S ha most a tyűkszemünkre lépnek,
hogy lábunk cipőnkbe dagad,
rajtad is mult. Lásd, harc az élet,
ne tékozzold bizalmadat.

Átvalósulások

Emlékezés a 90 éves Papp Oszkára

1925. augusztus 11-én született Papp Oszkár festő-, grafikus- és zománcművész. Művészeti stúdiumait Örkenyi Strasser István festő- és szobrászképző szabadiskolájában kezdte. A háború utolsó éveiben kapcsolatban állt az illegális kommunista mozgalommal, megismerkedett a népi elkötelezettségű irodalmi irányokkal, s bekapcsolódott a néptáncos Muharay-együttes munkájába. 1945 és 1950 között a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult, mesterei Bernáth Aurél, Bencze László és Szőnyi István voltak. 1947–1949-ig a Nékosz Dési Huber Kollégiumának titkára, majd igazgatója volt. A „Fényes szelek” művésznemzedékének képviselőjeként 1949-ben vitája támadt a szellemi-művészi kérdésekben is egyre diktatórikusabb politikát képviselő párttal, s 1950-ben, közvetlenül főiskolai tanulmányainak befejezése előtt, eltávolították a főiskoláról.

1950 és 1975 között a műemlékvédelemben dolgozott, restaurátorként különböző murális jellegű képzőművészeti munkákat végzett. 1976-tól a Népművelési Intézet, 1980-tól a Művelődésügyi Intézet munkatársaként művészetelméleti és pedagógiai tevékenységet folytatott.

Első önálló kiállítását 1953-ban rendezte a Fényes Adolf Teremben. Eredetileg népi realista alapon álló festményekkel, grafikákkal jelentkezett, önálló festői szemléletét, természeti motívumokból kiinduló művészi világképét e kiállítását követően fokozatosan alakította ki. Ebben a

nagyrányú elemző és szintetizáló, a lét szintjeinek formai invariánsait kutató és alkalmazó művészi vállalkozásban a közismert stiláris jegyek mindössze eszközként szolgáltak.

Papp Oszkár szellemiségét tekintve Kállai Ernőt és Hamvas Bélát vallotta mentorának, festészeté pedig a spirituális ihletésű nonfigurációval, az autonóm festői jel jegyében álló absztrakcióval mutatott rokonságot. Nem egyes képekben, hanem koncepciózusan, sorozatokban gondolkodott, e sorozatokat a hatvanas években indította útjukra. E korszakára jellemző kísérletező kedve munkásságának eszmei súlyában mutatkozott meg leginkább, a hetvenes években készített tűzománc sorozatai és zománctárcái pedig az anyaggal, a formával, a színnel folytatott kísérletsorozatának eredeti eredményei. Művészi világgépének kibontakozása, folyamatos alakulása, árnyaltsága, a nonfiguráció és a színhasználatban egyre differenciáltabb autonóm festői jel dialógusa leginkább 1961-ben indult és haláláig gyarapodó két sorozatában követhető nyomon, a *Nővény-metamorfózis (Tao)* és a *Fejek* darabjaiban.

Számos művészeti tárgyú írást publikált, jelentősek könyvillusztrációi is. Jóllehet munkásságában mindvégig jelen volt a – különösen a természet formáihoz kötődő – látvány, művészetét elsősorban az absztrakt-szurrealista irányhoz sorolják. 2005-ben *Rajzaimból* címmel adott ki válogatást grafikáiból, a kötet a Csillaghegyi Evangélikus Egyházközség közreműködésével jelent meg. 2006-ban Tánacsics-életműdíjat, 2010-ben Kossuth-díjat kapott. Papp Oszkár 2011. augusztus 12-én, egy nappal 86. születésnapja után halt meg.

Gyülekezetünk barátjára, a Hét Hárs szerzőjére és illusztrátorára 90. születésnapján a Hét Hársban 2003-ban elsőként közölt írásával és e számunkban bemutatott korai grafikáival emlékezünk.

Papp Oszkár

Ember – kultúra – templom, avagy Jákób lajtorjája

„Egyetlen ismeret van, a többi csak toldás: alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra” – mondja Weöres Sándor *A teljesség felé* egyik passzusában. Kimeríthetetlen meditációs objektum, tökéletes költői kép, érzékletes szimbóluma kozmikus tükörhelyezetünknek fenn és lenn között.

A spontán természet, a genezis – mert ma is teremtődünk – az embertudat e kettős tükrében néz vissza önmagára, néz szembe önmagával. Nézi eredetét és célra egyaránt irányuló tudatos teljességigénnyel, és kapnak megkülönböztető *megnevezést, formát* önállóvá létesült alakzatai. Az eredetet és végcél egymásba tükröztető metamorfózisban válik a genezis megváltásívvé. Ez a kettős tükröződésű metamorfózis az emberi lényeg, ebből sarjad a kultúra: világismeretünk-világélményünk és benne önmagunk tárgyiasítása. A természet *világismerete* létartó, mértéke és határa biológiai adottság. Az ember világismerete a teljességre irányul, határa táguló. Világismeretünknek ez a minőségváltása hatalom a természet felett, tehát felelősség, hiszen tudás, hatalom és erkölcs szétválaszthatatlanok.

A genezis megélése és ezáltal tudatba emelése az alkotás lehetősége. A teremtő *innovációs minta* ritmusának követése, ismétlése, az objektiváció ember voltunk kozmikus sajátossága: valami olyannak a létbe hívása, ami nem közvetlenül a természetből

ered, valaminek, ami az ember előtt nem volt, és nélkülünk nem lenne. Az ember teremtette *tárgyi* kultúra sajátos szimbólumrendszer, szellemi, emocionális-cselekvési és anyagi-dologi rögzítése a világismeretnek: az úgynevezett *második természet* alkotó részvétel a genezisben. Ez a második természet életünket magunk alkotta térretegként foglalja magába, véd és elkülönít a környező világtól, egyszersmind hídként össze is kapcsol és egyesít azzal. Egyaránt terepe-kerete a létharcnak és a megismerés genezist megelőző szakrális kultuszának. Tartalma világképzésünk és önképünk, emberkép is.

Ezeknek a tartalmaknak megfelelően környezetalakításunk épített formáinak két – művészi gazdagságban, méretben, minőségben, társadalmi fontosságban kiemelt – etalonként is szolgáló őstípusa jellemzi a kultúra egész történetét: a TEMPLOM

(dóm, szent hely...), amely a kozmoszkapcsolat szakrális világgépábrája, illetve a VÁR (palota, erőd...), amely védő létharcunk téritársadalmi bázisa, önismeretünk, emberképünk kifejezője. Szerepkörük – mint a kereszt két szára – eltérő irányú, ugyanakkor kultúránk egész történetében összekapcsolódik és kiegészíti egymást.

A templom az emberközösség számára esztétikus térré szimbolizált világrend. Arányainak ritmusában *genexisformula*, melyben átélhető a genexis mozzanatainak dramatizált vetülete, a rítus, a közösség szakrális tevékenysége, ünnepe. Igazi ünnep, ha a lélek belső Jákób-lajtorjájának vertikálitását átélve lépkedünk a fény felé.

József Attila

Imádság megfáradtaknak

Alkotni vagyunk, nem dicsérni.
Gyerekeink sem azért vannak,
Hogy tiszteljenek bennünket
S mi, Atyánk, a te gyerekeid vagyunk.
Hiszünk az erő jószándokában.
Tudjuk, hogy kedveltek vagyunk előtted,
Akár az égben laksz, akár a tejbén,
A nevetésben, sóban, vagy mibennünk.
Te is tudod, hogyha mi sírunk,
Ha arcunk fényét pár könnyecsepp kócolja,
Akkor szívünkben zuhatagok vannak,
De erősebbek vagyunk gyöngé életünknel,
Mert a fűszálak sose csorbulnak ki,
Csak a kardok, tornyok és ölö igék,
Most mégis, megfáradván,
Dicséretteddel keresünk új erőt
S enmagunk előtt is térdet hajtunk,
mondván:

Szabadíts meg a gonosztól.

Akarom.

Hidas Judit

Seb

(regényrészlet)

Betti délután átvitte Kittit a nagynénjéhez, Incihez. „Holnap jövünk érted”, mondta neki, amikor elbúcsúzott, és a lányt hosszan ölelte, „na anya, engedj már”, tolta el magától Kitti, nem értette, mi ütött belé, hogy úgy szorongatja, mintha örökre elválnának, és már szaladt is be, hogy együtt lehessen Inci néni unokáival, akik néhány napig ott vendégeskedtek.

Betti leült a konyhában. „Van egy cigid”, kérdezte, „te dohányzol”, csóválta Inci néni a fejét, miközben felé nyújtotta a cigis dobozt. Betti összegörnyedve ült a támla nélküli piros, műanyag széken, Inci nézte őt, „mi a baj”, kérdezte, és a kezét Bettiére tette. „Semmi”, szólalt meg a nő fátyolos hangon, elhúzta a kezét, ránézett az órájára, mindjárt öt óra, indulnia kell ki a főútra, Emma jön elé, hogy felvigye a házba, semmi másra nem szabad gondolni, csak a következő pillanatra. Érezte, hogy lüktet a nyaka, bizsereg a feje, mintha egy időzített bomba ketyegne benne, már vette is a kabátját, szinte el sem köszönt, Inci néni értetlenül nézett utána. Betti szaporázta a lépteit a főút felé, egyik kőlap, másik kőlap, utána még egy és még egy, a közötté lévő gazokat át kell lépni, ha nem a kőre lépek felrobbanok, jutott az eszébe a játék, amit gyerekként sokszor játszott az iskolából hazafelé, próbált mélyeket lélegezni, most nem szabad sírni, nem szabad üvölni, a kocka el van vetve, ezt már végig kell csinálni.

Emma már várta a főút sarkán a fekete dzsipben, Betti beszállt mellé, halkan kattant a központi zár, és elindultak a villába. Betti lopva Emmára nézett, látta, hogy a nő

a legújabb divat szerint derékban szűkített, fényes vászonkabátban, drapp ruhában és piros lakk balerinacipőben ül a volán mögött, látta a frissen festett, élénkpiros körmet, amely olyan sima volt, mintha vizet cseppentettek volna az ujjára. Szeretett volna egyszer ő is ilyen szép manikűrt, de hiába kérte, a sarki kozmetikában nem tudtak ilyet csinálni.

Betti úgy ült az autóban, mint egy holdkóros, mélyeket lélegzett. „Minden rendben”, kérdezte Emma, Betti megrémült, hogy Emma gyanút fog, mosolyt erőltetett az arcára, „persze”, pislogott, lesütötte a szemét, nézte a saját kezét, a lenőtt műkörmöt, amelyből már a strasszok is hiányoztak. Hidegvérű gyilkos vagyok, suhant át rajta, borzongott, majd forróság öntötte el, szedd össze magad, szólt magára, nagyot sóhajtott, ezt nem szabad, csak a következő mozdulatra kell figyelni, aztán ott lesz egy újabb is, más most nem számít.

Emma semmi furcsát nem vett észre Betti viselkedésén, csak udvariasságból tette fel neki az előbbi kérdést, magában mosolygott, amikor a sarkon megpillantotta a házsnak indult nőt tapadós cicanadrágban és csípőig érő, szűk pólóban, kezében halványkék csillogós táskával, „ez se vette észre, hogy már elmúlt tizenöt éves”, gondolta magában.

„Tizenegy körül itthon vagyunk”, mondta nem sokkal később a bébiszitternek, amikor Alexszel együtt kiléptek a házból. „Rendben”, hallatszott Betti hangja a konyhából, Berta a lábánál játszott egy babával, máskor mindig kimentek elbúcsúzni a szülőkötől az előszobába, de a bébiszitter most nem akarta megfogni a kislányt, megkönynyebbült, amikor Emmáék mögött végre becsapódott az ajtó. Leültette a gyereket vacsorázni az asztalhoz. Tésztát melegített, tett rá tejfölt és sajtot is, ez volt Berta egyik kedvence, mindig szívesen megette. Ha tele a hasa, gyorsabban elalszik, gondolta Betti, majd eszébe jutott, hogy még a ruhákat és

néhány játékot is össze kell szedni, ránézett az órára, úristen, már hét óra, Gyalu kilenc körül ér ide, addig még rengeteg a dolga.

„Egyél már, na”, mondta a kislánynak, aki csak játszott az étellel, és amikor Betti rászólt, elvigyorodott és odadörgölte a fejét a bébiszitterhez. „Na, még a végén, összekened a ruhám”, tolta el a nő, megtörölte Berta arcát, „gyere, akkor majd én adom”, ajánlotta, és közelítette a kanalat a gyerek szájához. „Játszunk etetőrobotosat”, kérte a kislány, „most ne” sóhajtott Betti, „de légszi”, könyörgött a gyerek, Betti próbált erőt venni magán, „itt az etetőrobot, tessék kinyitni a bejáratot”, szólalt meg géphangot utánozva, és megnyomta a gyerek orrát, hogy kinyíljon a szája. Berta nevetve kapta be a falatot, „még”, kérte, „az egészet így akarom”, mondta, „nem lehet”, válaszolta Betti, „késő van”, „de én akarom”, makacskodott a kislány, Betti érezte, hogy remegni kezd a gyomra, „most nem lehet, majd máskor”, ismételte, de a kislány sírni kezdett, „akkor megmondalak az anyának”, kiabálta. Betti ránézett az órára, negyed nyolc, és még mindig itt toporognak a konyhában, még fürdés, aztán mese, altatás, hogyan lesz így kész fél kilencre. „Most nem lehet, megérttetted”, nyomta meg a hangsúlyt erősebben, de a kislány megjijedt, „anya, anya, anyát akarom”, hajtogatta, a bébiszitter felkapta az etetőszékről Bertát, és bevitte a fürdőszobába, „éhes vagyok, kérem a tésztámat”, mondta visítva a gyerek, Betti megfogta a két karját, „nem érted, hogy késő van”, rázta meg, Berta nem hagyta abba, Betti vetkőztetni kezdte, de a kislány kitépte magát a kezéből, „éhen fogok halni”, folytatta, és levetette magát a földre. Körbe-körbe forgott, hogy Betti ne tudja levenni a ruháit, „ha nem hagyod abba, így rád engedem a hideg vizet”, hangzott el a végső fenyegetés, de Berta egyre csak forgott a földön. Betti talpra állította, belökte a zuhanyfülkébe, ahol már folyt a víz, a

szülőknék most már úgysem tud majd panaszkodni, gondolta, minék tovább udvariaskodni. Berta elbotlott a fülke peremében, bevágta a fejét a csempébe, „ez nagyon fáj”, visította, „miért bántasz”, kérdezte elcsukló hangon, és karját Betti felé nyújtotta. Úristen, kapott észbe a nő, és mintha őt érte volna a hideg zuhany, megfogta a gyerek kezét, vizesen az ölébe húzta, „mutasd gyorsan”, mondta neki, és egy zsebkendőt szorított a duzzanatra. „Semmi baj, semmi baj”, csitította a remegő gyereket, és gyorsan bebugyolálta egy törülközőbe. „Mindjárt elmúlik, nem lesz semmi baj”, súgta, és amilyen erősen tudta, Bertát magához szorította. Állat vagyok, állat vagyok, lüktetett benne, én ezt nem akarom, én erre képtelen vagyok, ismételte, ránézett az órára, mindjárt fél nyolc, igen, még csak fél nyolc, még bármi lehet, még vissza lehet fordítani mindent, még nem történt semmi, lüktettek a szavak benne. Néhány percig így maradtak összekapaszkodva, „gyere, menjünk fel”, mondta aztán halkán, Berta a nyakába csimpaszkodott, mintha az ölelés az életét jelentené, elindultak együtt a lépcsőn felfelé. „Semmi baj, most már nem kell sietni”, súgta a kislány fülébe, „megesszük a tésztát itt az ágyban”, a gyerek bólogatott, és még szorosabban átkulcsolta a bébiszitter nyakát, Betti majd megfulladt, de nem bánta, ez a gyerek nem megy innen sehova, most szépen lefekteti, mesél neki egy-két mesét, fekszik mellette, amíg el nem alszik, és Gyalu akárhogy is fog tombolni, ő ezt nem csinálja végig.

Minden villanyt leoltott az alsó szinten, mintha itthon sem lennének, az egész házban egyetlen olvasólámpa világított a gyerek ágya felett. Egy tapodtat sem mozdulok innen, ismételte magában, majd simogatni kezdte a gyerek kezét, csókolta a fejét, Berta hozzásimult, átölelte, szinte belebújt a testébe, elbóbiskoltak mindketten, és nem hallotta meg, hogy rezeg a telefonja.

„Mi a kurva élet”, dühöngött Gyalu a vonal másik végén, Betti felriadt, nézte a kijelzőt, a legjobb lenne kikapcsolni, gondolta, de már hallotta, hogy a kutya ugatni kezd a kennelben. Ez az ember képes és átmászik a kerítésen, jutott az eszébe, és az ötödik hívásnál felvette a telefont. „Mi a mocskos élet van már”, kérdezte Gyalu, „engedj be”. „Az a helyzet...”, kezdte Betti, de a férfi belevágott a szavába, „ne dumálj”, kiabált remegve, „a végén meglátnak, igyekezz”.

A nő gyomra görcsölni kezdett a férfi hangjától. Talán, ha beengedem, akkor szemtől szemben, szép nyugodtan meg tudjuk beszélni, reménykedett, Gyalunak muszáj lesz megérteni, tudom, a szíve mélyén ő is jó ember. „Megyek, nyitom már”, szólt bele suttogva a telefonba, felállt az ágyról, szédelegve végigment a folyosón, a sötétben lebotorkált az emeletről a bejárathoz, hogy megnyomja a kapunyitó gombot. Bárcsak elesnék, és kitörném a nyakam, gondolta, akkor a kapu zárva maradna, de nem történt semmi, a lába egyre közelebb vitte a célhoz, a keze már a gombon volt, nyílni kezdett a kapu, talán mégsem lesz baj, nyugtatta magát, a gyerek még fekszik fent az ágyban, még minden a megszokott helyén van. Hallotta, ahogy végiggurul a kocsí a viacoloros úton, a kennelben habzó szájjal ugatott Néró, néhányszor nekiugrott a kerítésnek, aztán a kocsí ajtajának csapódása hallatszott, nyikorgott a házajtó kilincse, „minden kész”, kérdezte Gyalu lihegve a sötétben. „Siessünk, nincs sok időnk”, mondta, „te hozd a gyereket és a cuccokat, én betöröm az ajtót”.

„Az a helyzet”, kezdte Betti még egyszer leszeggett fejjel, mint a rossz tanuló, aki nem készült az órára, „hogya”, türelmetlenkedett a férfi, „gyorsan mondd, nem érünk rá dumálni”. „Nem megyek sehova”, bökte ki a nő a férjére emelve a tekintetét. „Ne kezd megint a hisztit”, lökte arrébb a nőt Gyalu, „hol a gyerek”, nézett körül, és elindult a fény irányába az emeletre.

Pamer Nóra

Amiről kevesen tudnak Budapesten

Pamer Nóra utolsó – életében már meg nem jelent – könyve útikalauz: ismert budapesti helyekről, épületekről, műemlékekről ír benne, jelenükről és múltjukról, művészettörténeti vonatkozásaikról, történetükről, hozzájuk fűződő legendákról, emberekről, akiknek élete összefonódott e helyek és művészeti emlékek sorsával. E számunkban újabb két fejezetet adunk közre a VI. kerületről.

Az eklektikus Nagykörút és a Palazzo Strozzi másolata

Hatvan-hetven évvel ezelőtt, ha valamilyen szakember – még az építész is – Budapest 19. századi történetével foglalkozott, rendszerint sajnálattal jegyezte meg, hogy fővárosunk építészete e korban túlnyomórészt eklektikus volt. Ez érthető, mert Budapest fejlődése csak Pest, Buda és Óbuda egyesítése, illetve – aminek még ennél is fontosabb hatása volt – a kiegyezés után indulhatott meg. Ez idő tájt egész Európában az eklektika volt az uralkodó stílus, amelyért a maga korában természetesen lelkesedtek, de amely a 20. század fordulójára már jelentősen degradálódott. Esztétikai értékét először a szecesszió vonta kétségbe, de szerényebb formában még ezután is életben maradt. A húszas évek avantgárd építészetének megjelenése azonban megadta neki a kegyelemdőfést. Ettől kezdve mint „stíluskavalkádó” becsmérezték. A harmincas évek végétől egészen 1944-ig már sok új – ún. „modern” – házat építettek, s

a háború után, a romos épületek helyreállításakor is jó néhány eklektikus épületről leverték a „fölsőleges cifraságokat”, ettől korszerűbbek ugyan nem, viszont jellegtelenebbek lettek e házak. Szerencsére azonban maradt még belőlük elég, hogy a döntő helyeken meghatározzák a városképet. Az eklektika különösen az Andrássy útra és a Nagykörútra volt jellemző, itt találhatóek e stílus esztétikai megjelenésükben is legjobb épületei, hiszen itt lévén legdrágábbak a telkek, ezek beépítésére kaptak megbízást a kor legkiválóbb építészei. Bármennyire különböznek is egymástól az eklektikus épületek, a kor esztétikai szemlélete és bizonyos építészeti megkööttségek egységes utcaképet eredményeztek, s ma már újra értékelni tudjuk ezt az egységes képet mint a világvárossá kiépülő Budapest alapját. Nemzetközileg is elfogadott német kifejezéssel: „Gründerzeit” volt ez a javából.

A 19. század utolsó negyedében a Sugár út (Andrássy út) kiépítésén kívül a Nagykörút létesítése volt fővárosunkban a Közmunkák Tanácsa által irányított legnagyobb városépítési teljesítmény. A Nagykörút több mint 4 kilométer hosszú, a Margit hídtól a Boráros térig ívelő nyomvonalát egy régi, kiapadt Duna-ág határozta meg, amely tel-

jesen rendezetlen volt, és tulajdonképpen a város szélét jelentette. Idővel raktárakkal, szétszórta álló házakkal, a távolabb eső területeken pedig ugyancsak összefüggéstelen majorságokkal épült be. Mivel a földrajzi teret adott volt, itt kellett azt a fővároshoz méltó körutat kialakítani, amely széles, kövezett úttestjével közlekedésre is alkalmas volt, és árnyas fákkal szegélyezett, megfelelően burkolt járdái mentén új, emeletes bérházak építésére csábított. A terv természetesen tartalmazta a csatornahálózat kiépítését, valamint a gáz- és vízvezetékek lefektetését is.

Amikor 1871-ben a Nagykörút érdekében a kormány törvényjavaslatot terjesztett a Ház elé, a vidéki képviselők nem nagy lelkesedéssel fogadták azt, mert a tőkét szavatoló, a Sugár út kiépítését erősen támogató bankcsoport most nemigen mozdult, a Közmunkák Tanácsának és a fővárosnak pedig csak az út kialakítására, a kisajátításokra volt pénze. Élénk vita után mégis törvénybe iktatták a Nagykörút megépítésének szükségességét. Az 1872 után kezdődő, igen lassú ütemben, többszöri megtorpanással folyó építkezés csak akkor lendült neki, amikor 1884-től a felépült házak tulajdonosai 15 évi adómentességben részesülhettek. 1896. augusztus 31-én a Köz-

munkák Tanácsa, bár 37 foghíjjal, rendezett állapotban adta át a fővárosnak az új útvonalat az ezredéves évfordulóra. Befejezettek tekinteni azonban csak 1906-ban lehetett a Nagykörutat, sőt még ekkor is üresen állt a volt Mária Terézia laktanyával szembeni telek az Üllői út sarkán az egykori Gschwindt-gyár helyén kialakított jégpályával. Ez a terület csak 1927-ben épült be az ún. Corvin-házakkal.

A Nagykörút Dunától Dunáig húzódó hosszú útvonalán 35 év alatt 1906-ig 253 többemeletes bérház épült, az emeletek számát nem korlátozták. A magánházak sorát aránylag kevés középület szakította meg, illetve egészítette ki: a Vígyszínház (1896), a Nyugati pályaudvar (1888), a Royal Szálló (1894), az amerikai biztosítóintézet által építtetett New York-palota (1895), a Technológiai Iparmúzeum a mai Népszínház utca sarkán (1890), valamint a lebontott Nemzeti Színház (eredetileg Népszínház, 1876). A Mária Terézia, később Kilián laktanya már a körút kiépülése előtt megvolt (1845).

A földszintjükön üzletportálokkal épült eklektikus bérházak között áll azonban egy főúri palota is, amely tiszta reneszánsz stílusával feltűnően elüt a többitől: a Teréz körút 13. számú telkén álló egykori Batthyány-palota, amelyet gróf Batthyány Géza 1884-ben építtetett Hauszmann Alajossal. Az épület a firenzei Palazzo Strozzi kicsinyített

mása, néhány szükségszerű módosítással. A remek reneszánsz palota külsejét idéző épület nagyvonalú egyszerűségében még kicsinyített formájában is olyan a körút eklektikus házai között, mint üveggyöngyök közé fűzött igazgyöngy. A Benedetto da Maiano és Cronaca által tervezett, majd a 15–16. század fordulóján felépült pompás palota méltán nyerte el a művészeteket kedvelő és műgyűjtő, világlátott Batthyány házaspár tetszését. Batthyány Gézáról (1838–1900), mellőzve a családkutatást, csak annyit tudunk, hogy gazdag földbirtokos, a főrendi ház tagja és Sopron vármegye alispánja volt, személyiségére ezekből az adatokból nem lehet következtetni. Felesége Batthyány Emanuela, a tragikus sorsú Batthyány Lajos miniszterelnök leánya volt. Az ízigvérig arisztokrata család tagjainak neveletésük és lehetőségeik alapján is megadatott, hogy személyesen is megtekintsék a híres műalkotásokat. Úgy tűnik azonban, túlzott lelkesedésükből hiányzott az őszinte műélvezet, s feledték Vörösmarty örökbecsű sorait: „Egész világ nem a mi birtokunk”.¹

Batthyány Géza 1880 körül két telket vásárolt a Nagykörúton (Teréz körút 11–13.), az egyikre bérházat, a másikra pedig a Strozzi-palota redukált mását kívánta felépíttetni. 1884-ben Hauszmann Alajos építést kérte fel terve megvalósítására. Hausz-

mann ekkor már több neoreneszánsz házat épített, de a Strozzi-palota másolása ellen, érezve a tárgy anakronizmusát, élénken tiltakozott. Végül azzal a feltétellel adta be a derekát, hogy a belső téralakításban szabad kezet kap. A palota némi módosítással fel is épült, sorházzá degradálva a szabadon álló firenzei palota grandezzaját. Így is remekül hat azonban! Hiába, egy eredetileg szép arányokkal felépített kitűnő kompozíció a jó másoló kezében nem veszít sokat hatásából. Hauszmann mindent megtett ennek érdekében. Bár a tengelyben álló kaput közlekedési okokból kénytelen volt oldalra helyezni, a sóskúti kőből kialakított háromszintes homlokzat híven követi mintaképét az erőteljes övparkányok, a korona-parkány és a félköríves ikerablakok megformálásában egyaránt. Hauszmann a kitűnő Jungfer Gyula műlakatossal szép kovácsoltvas kapurácsot készíttetett, és az eredeti kovácsoltvas laterna másáról sem feledkezett meg. Sőt azokról a gyűrűkről sem a földszinti homlokzat falában, amelyeknek eredetijéhez annak idején a palota előtt várakozó lovak kötőfékét kötötték. A firenzei Strozzi-palota e fontos kellékeit annak idején Caparra ötvösmester készítette.

Hauszmannak még arra is volt gondja, hogy az ugyancsak a Batthyányak tulajdonában levő, szomszédos bérházat a Strozzi-másolathoz hangolja anélkül, hogy annak hatását kisebbítené. A két ház udvara kö-

¹ A merengőhöz

zős volt, pontosabban: alkalmi átjáró kötötte össze a két udvart abból a gyakorlati célból, hogy nagy vendégfogadások idején a kocsik kényelmesen megfordulhassanak. A palota udvarát szegélyező egy- és kétemeletes épületszárnyakban a „házi tisztak és szolgazemélyzet lakószobái, a konyhák, a kocsiszínek és istállók” kaptak helyet – olvashatjuk a korabeli sajtóban. A palota tehát alkalmas volt a tökéletes főúri udvartartásra, ahogyan az a dúsgazdag firenzei bankár, Philippo Strozzi idejében dívott, csakhogy 1887-ben Budapesten már villamos dübörgött a nagykörúti főúri rezidencia előtt.

Nem tudni pontosan, hogy Batthyányék meddig lakták a palotát. A két világháború között olasz nyelvű iskola és az Olasz Intézet, az Instituto Italiano működött az épületben, dísztermét az olasz követség is gyakran igénybe vette. Meggyőződésünk szerint ez volt a legméltóbb rendeltetése az épületnek, amely így nem arisztokrata udvartartást mímelt, hanem egy firenzei műalkotás másaként nemcsak a falai között folyó tevékenységgel, hanem homlokzatával is emlékeztetett az itáliai művészet magas színvonalára.

A második világháború után az intézet a Bródy Sándor utcába költözött. Ma az épület a magyar állam tulajdona. A reprezentatív homlokzatú palotában a Magyar Tudományos Akadémia néhány irodája és a VI. kerületi önkormányzat házasságkötő terme működik. Az épület a legutóbbi időkig érintetlenül megőrizte szép architektúráját, napjainkban azonban a földszint utolsó ablakát átvágva bejárati ajtót nyitottak egy üzletként használt pinchehelyiséghez. Ezt kár volt engedélyezni.

Irodalom:

Ruisz Rezsó: *A Nagykörút*. Budapest, Képzőművészeti Alap. 1960.

Hauszmann Alajos: A Batthyány-palota. *Építő Ipar* 1888.

Gerle János: *Hauszmann Alajos*. Budapest, Holnap Kiadó, 2002.

A Párisi Nagy Áruház és a körülötte kavargó vihar

A közelmúltban sok szó esett az Andrássy út 39. számú telkén álló épületről, amelynek homlokzatán ismét az egykori felirat olvasható: Párisi Nagy Áruház. Emlékszem, 1956 után a Divatcsarnok elnevezés váltotta fel a kapitalista hangzású eredeti nevet. Ide költözött ugyanis a Rákóczi útról a kiégett Divatcsarnok, magával hozva nevét is. A Rákóczi úti épület egyszerűségében is szép, szalagablakos homlokzatát 1930-ban Kozma Lajos tervezte, egyetlen díszje – jellegzetes art deco betűkből – a *Magyar Divatcsarnok* felirat volt. Újjáépítése után ez utóbbit természetesen megváltoztatták, *Otthon Áruház* lett az épület neve.

A Párisi Nagy Áruház az Andrássy úton, ismeretlen fotográfus felvétele az 1910-es évekből
BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény, a reprodukciót Fárnyé Szaltnay Judit készítette.

Utoljára gyermekkoromban jártam a Párisi Nagy Áruházban. Mindig örültem, ha odavitt anyám bevásárlási útja. Különös homlokzatát már messziről meg lehetett ismerni. Nekem e homlokzatnak a földszinti, előcsarnokszerűen beugró része tetszett legjobban, amelynek közepén takaros kis „üvegházban” csábító édességeket árultak, belül pedig az a részleg érdekelt leginkább, ahol minden cikknek 10 fillér volt az ára, mert innen mindig jutott nekem is valami. Nem volt persze érdektelen az áruházi büfé sem, ahol pompás virslit lehetett enni, szecessziós környezetben, amelyet természetesen akkor még nem vettem észre.

Amikor néhány éve a műemlékesek felémelték szavukat az áruház eladása ellen, nekilendültem én is, hogy újra szemrevételezzem az épületet. Homlokzatára ugyanis csak nagyjából emlékeztem, mert gyerekkorom emlékei már elhomályosultak, később pedig senki sem hívta fel rá a figyelmemet. Sem építésének, sem annak a nevének, aki a régi eklektikus házból ezt a szecessziós architektúrát kialakította, nem találtam a *Művészeti lexikonban*². Zakariás G. Sándor műemléki topográfiájának³ *Budapest* kötetében, amelyet 1961-ben adtak ki, az áruház meg sincs említve. Igen, változnak az idők, változik a szemlélet, és ezzel együtt változik a műemlékek értékelése is.

Ahogy ott álltam, figyelmesebben vizsgálgatva a lomboktól meglehetősen takart homlokzatot, meg kellett állapítanom, hogy igen ötletes késő szecessziós kompozícióról van szó, amely – hogy én is rehabilitáljam e sokáig lebecsült stílust – a maga nemében valóban impozáns alkotás. Sok esetben ta-

lán túlságosan is jól sikerült ez a rehabilitáció. Napjainkban divat mindenért rajongani, ami a szecesszió körébe sorolható. A Párisi Nagy Áruházzal azonban más a helyzet: megfelelő értékelését elmulasztották, Magyarország műemlékjegyzékében⁴ is csak „műemlék jellegű épület”-ként tartották számon.

Az Andrassy úti eklektikával és a Párizsi Nagy Áruházzal kapcsolatban az általános szemléletváltozásra vonatkozóan igen tanulságos felidézni Fülep Lajos művészettörténész, művészetfilozófus, egyetemi tanár gondolatait, akinek esztétikai felfogása meghatározó volt a 20. század első felében: „Az Andrassy utat is az Ybl szellemét oly büszkén hirdető, sokat emlegetett előkelőségű, nyugalmú és világvárosias jellegű fényes palotasornak szánták, holott nyilvánvaló volt, hogy csak bérházak és majdan üzlethelyiségek vonalává válhat, amely előbb-utóbb végzetes összeütközésbe kerül önnön „stílusával” [...]. Az egész útnak hazug potemkin volta és célját tévesztése kiderült, amikor beléje építették az első nagy áruházat [...]. Laikusok és hozzáértők egyaránt fellázadtak a „betolakodó” ellen, s amíg az áruháznak ízléstelen és művészietlen voltát emlegették, igazuk is volt [...]. A baj nem magában az áruházban van, hanem a környezetében [...]. Ezen az úton nem az áruház a betolakodó, hanem az Opera és a habarcspaloták”.

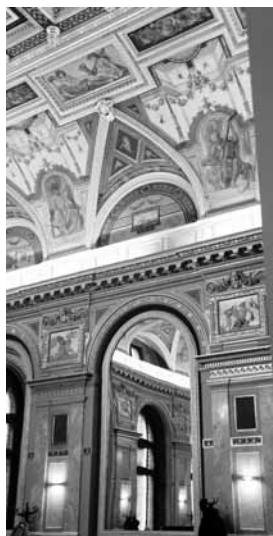
Ezt az olimposzi magasságból dörgő, 1922-ben megfogalmazott kritikát azóta el-

² Zádor Anna–Genthon István: *Művészeti lexikon I–IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981–1983.

³ Zakariás G. Sándor: *Magyarország művészeti emlékei*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, 1961.

⁴ Ikafalvi Dienes Virág–Jékely Zsolt (szerk.): *Magyarország műemlékjegyzéke*. Budapest, Országos Műemléki Felügyelőség, 1990.

fújta az idők szele. Budapestet építésetileg épp egységes, aránylag érintetlen eklektikus stílusa teszi vonzóvá, az Andrássy út is eklektikus építészete révén került a világörökség megőrzendő listájára. A szecessziós Párisi Nagy Áruház megőrzéséért pedig építészek és fővárosukért aggódó magyar állampolgárok sokasága küzdött a közelmúltban.

A Párisi Nagy Áruház történetében két szál fonódik össze: először volt az „őspalota”, amelyből az áruházat kialakították, azután volt egy üzletember – a tőkés építető –, aki 1910 körül elérkezettnek látta az időt, hogy Budapesten nyugat-európai és amerikai típusú nagy áruházat emeltessen, amit egy ötletes építész segítségével megvalósított.

Az említett „őspalota” egy 360 négyszögöles területen az Andrássy út 39. és a Paulay Ede utca 54. számú telkén épült. Ez utóbbi házrész és homlokzata a Paulay Ede utcában ma is csaknem változatlan. A két telket elfoglaló épület volt a VI. és VII. kerület „kulturcentruma”, a Terézvárosi Kaszinó. A művelődésre, szórakozásra és nagyobb vigasságokra szánt épületet a két budapesti kerület kezdeményezésére és megbízásából Petschacher Gusztáv (1844–1890) bécsi származású, Pesten letelepedett építész tervezte (1883–1885). Petschacher főként bérházak építésében volt járatos, s az eklektika neoreneszánsz irányzata az Andrássy

út kiépülésekor kötelező volt az egységes és reprezentatív utcakép érdekében. Már csak leírásokból ismerhetjük a Terézvárosi Kaszinó Andrássy úti homlokzatát, amely nagy félköríves földszinti ablaknyílásaival meglehetősen mértéktartó volt. A nagyvonalú épületnek a Paulay utcából is volt bejárata, onnan oszlopokon nyugvó kétkarú díszlépcső vezetett a bálterem előcsarnokába. A legszebb helyiség a bálterem volt, Lotz Károly gazdagon aranyozott kazettás keretbe foglalt, Budapest apoteózisát ábrázoló mennyezetképével. A teknőbolt cikkeleibe Feszty Árpád festett a fővárosra vonatkozó allegorikus alakokat. Ez a terem ma is megvan.

A 19. század végének virágzó polgári élete után, a számos vidám ünnepség és fényes bál elmúltával 1907 körül a Terézvárosi Kaszinó anyagi nehézségek miatt kénytelen volt kapuit becsukni, a székházat eladták. Az épületet áruház céljára vásárolták meg annak az 1903-ban leégett üzletháznak a tulajdonosai, amelyet még Goldberger Sámuel alapított a mai Corvin Áruházzal szemben.

A Goldberger névnel álljunk meg egy pillanatra! E családé volt az egyik legrégebbi és legnagyobb textilgyár Budapesten. Az idősebbek nyilván jól emlékeznek még a híres Goldberger-féle mőselyemre. Gyártottak más textilfajtákat is, nyomott mintájú pamut- és selyemárjuk világszerte ismert volt a második világháború előtt. A 18. szá-

zad elején az óbudai Zichy-birtokon letelepült zsidó Goldbergek eredetileg aranyművesek voltak, majd földesuruk védelme alatt kékfestőként kezdték ipari tevékenységüket. 1784-ben Goldberger Ferenc önálló kékfestőműhelyt nyitott, amely azután általános textilnyomógyárrá fejlődött. Goldberger Sámuel hatalmas gyárteleppé növelte a Goldberger-céget, amelynek legrégebbi része – az egykori kékfestőműhely – ma ipari műemlék (III. kerület, Lajos utca 136–148). Sámuel és fiai már kereskedelmi tevékenységet is folytattak. 1867-ben Goldberger Sámuel unokája „budai” előnévvel magyar nemességet kapott.

A Terézvárosi Kaszinó áruházzá alakításához 1909-ben látott hozzá Sziklai Zsigmond (1864–1937) építész. Az Andrássy úti Petschacher-féle homlokzat átalakítására tulajdonképpen csak statikai okok miatt került sor, mivel annak egyik homlokzati pillére megrepedt (erről az 1909-ben kiadott építési engedély is tanúskodik). Ha pedig már új homlokzatot kellett építeni, az a megbízó kívánsága szerint legyen áruházhhoz illő üveg-homlokzat, amely elűt a környező épületektől, és egyben betérésre is csábítja a járókelőt. Ezt a kívánságot az építész a vasbeton lehetőségeit kihasználva oldotta meg: az öt eme-

letet átfogó teherhordó parabolaív segítségével sűrűn osztott üvegfalat épített, amelyet a földszinten kiváltott, alatta előcsarnoknak megfelelő, mélyen benyúló üres tér alakult ki, ahonnan a bejárat nyílik. Az első emelet magasságában a homlokzaton a parabolaív két szárát erkély köti össze, két széle fölött szoborral Zsolnay-féle pirogránitból. A jobb oldali Goldberger Sámuel mint a kereskedelem allegóriáját, a bal oldali az építés Sziklai Zsigmondot mint az ipar allegóriáját személyesíti meg. Az átalakítás eredményeképpen a belső üvegtető, felső megvilágítású központi tér körül egymás felett négy elárúsító galéria futott körbe. Az áruházzal összekötötték a régi Terézvárosi Kaszinó épületéből érintetlenül maradt a Lotz-mennyezetképpel díszített emeleti báltermet és annak boltozott földszinti előcsarnokát. E régebbi épületrészen csak annyi változás esett, hogy a Lotz-terem fölé egy ugyanolyan nagyságú szecessziós áruházi büfé épült. Ebből is látható, hogy minden kereskedelmi érdeket és modernizáló szándékot félretéve már 1910 körül is – amikor még nem védte műemléki törvény az épületet – tisztelték a szépet és a művészi alkotást.

A szecesszió új értékelésekor – ahogy már említettük – ezt az épületet méltatlan-

mul mellőzték. Egy-két könyvben közöltek ugyan a képét, minden szöveg nélkül, legfeljebb építésének időpontját feltüntetve. Először Bugár-Mészáros Károly, a Magyar Építészeti Múzeum igazgatója hívta fel a figyelmet az épület értékére a 2005. április 18-án, a műemléki világnap alkalmából tartott ünnepi ülésen a Magyar Tudományos Akadémián. Ekkor nemcsak részletesen ismertette az áruház történetét, méltatta a szecessziós homlokzat esztétikáját és egyediségét, valamint a nálunk korai vasbeton szerkezet műszaki megoldásának dokumentatív értékét, hanem ajánlatot tett az épület felhasználására is. Bugár-Mészáros a már régen szűknek bizonyult óbudai Magyar Építészeti Múzeum átköltöztetésével ezt az épületet az „építészet csarnokává” kívánta fejleszteni, amely a magyar anyagon kívül – vándorkiállításokkal – a külföldi építészet bemutatására is alkalmas lehetett volna. Az előadó a múzeumi felhasználás részletes programját is ismertette, amelyben többek között igen kecsegtető szempont volt, hogy az áruház tetőterasa a szomszédos házak tetőgerince fölé emelkedik, s így nemcsak az Andrassy út látható be teljes hosszában, hanem egész Budapest körpanorámáját nyújtja, ami már maga is eleven

építészeti élmény. Bugár-Mészáros még azt is megfigyelte, hogy a szecessziós homlokzat parabolaíve a szárazakat vízszintesen összekötő erkéllyel egy nagy „A” betűt képez, amely az *architektúra* szó kezdőbetűjének is felfogható, és ez már maga is kitűnő emblema egy építészeti múzeumnak. „Olyan műves épülettel állunk szemben, amely alkalmas arra, hogy a magyar építészet követe legyen a világ számára” – hangoztatta előadásában az Építészeti Múzeum igazgatója.

Sajnos szép reményei elpárologtak, ugyanakkor örülhetünk annak, hogy az épület kívül-belül megújult: az egykori tervek alapján kialakított átriumos belső térben 2009 vége óta Alexandra Könyvesház működik, s rendezvényhelyszínként újra látogatható az eredeti szépségében helyreállított, Lotz mennyezetképével díszített terem.

Irodalom:

Ybl Ervin: Petschacher Gusztáv építészete. In *A Magyar Művészettörténelmi Munkaközösség évkönyve 1952*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1953.

Fülep Lajos: *Magyar művészet*. Budapest, Corvina Kiadó, 1971.

Bugár-Mészáros Károly: Az emblematisz magyar épület és a Magyar Építészeti Múzeum. *Örökség*, 2005/4.

TARTALOM

Donáth László: Bonhoeffer mosolya	2
Babits Mihály: Ha nem vagy ellenállás	4
Zalatnay István: Krisztus-követés és hatalom	5
Paul Tillich: Az eltékozolt szabadság ára	11
József Attila: Csend	13
Bonhoeffer invictus	14
Dietrich Bonhoeffer: Az egyház és a zsidókérdés	14
Röhrig Géza: 202499	20
Röhrig Géza: B28323	20
Röhrig Géza: Z7921	20
Dietrich Bonhoeffer: Az árjaparagrafus az egyházban	21
Röhrig Géza: Z800	25
Röhrig Géza: 243871	25
Röhrig Géza: A1114	25
Csepregi András: „Rudat a kerék küllői közé...” – Bonhoeffer első megütöztetése a zsidóellenes Harmadik Birodalommal	26
Röhrig Géza: sein und zeit	33
Gerlóczy Ferenc: Kísérlet a kísértésről – Dietrich Bonhoeffer emlékének	33
József Attila: A bátrak	34
Lőrincz Borbála: Opre, roma!	35
Bartha István: Már megint ez a rohadt számvetés – Erényvampírokról	36
A győzők egyházához semmi közöm... – Donáth László beszélgetése Iványi Gáborral	41
Rónay György: Hatvan utánra	52
Petrás Éva: Barankovics István és a Demokrata Néppárt a demokrácia utóvédharcában	52
Ludassy Mária: A teológia szolgálatától a politika kiszolgálásáig	60
Erdélyi Ágnes: A tanítás mint hivatás – Kísérlet egy megíratlan Weber-tanulmány rekonstrukciójára	67
József Attila: És keressük az igazságot	73
Nánai László: Erő és ellenállás	74
Reményik Sándor: Kompval	76
Valachi Anna: Fortélyal és mágiával a kísértések ellen – Odüsszeuszról József Attiláig	77
József Attila: Fiala életek indulója	80
Donáth László: Confirma november 4-én	80
Pomogáts Béla: Közelmúltunk üzenete	82
Révész György: Isten veled, Tanár Úr! – In memoriam Laurenszky Ernő	85
Marián Istvánné: Emlékeim a börtönidőkből életem párjával, Marián Pistával	91
József Attila: Vigasz	97
Átvalósulások – Emlékezés a 90 éves Papp Oszkára	98
Papp Oszkár: Ember – kultúra – templom, avagy Jákób lajtorjája	99
József Attila: Imádság megfáradtaknak	100
Hidas Judit: Seb	100
Pamer Nóra: Amiről kevesen tudnak Budapesten	103

E számunkat Papp Oszkár grafikáival illusztráltuk.

Valachi Anna tanulmányában a József Attila-portré Homonnai Nándor makói műtermében készült.

A 83–84. oldalon látható képeket Horváth Dávid készítette a templomszentelésen 2000-ben.

Pamer Nóra írásában Koczor László és Lőrincz Borbála fényképeit közöljük.

HÉT HÁRS

A Csillaghegyi Evangélikus Egyházközség lapja

Felelős szerkesztő: Donáth László lelkész
Szerkesztő: Ittész Nóra

Cím: 1038 Budapest, Mező u. 12.
Telefon: +36 20 4601345
E-mail cím: hethars@gmail.com
Honlap: www.evangelikusbekas.hu,
www.gaudiopolis.hu

Tipográfia: Tellér Mária
Tördelés: Hartai Krisztina
Nyomtatás: mondAt Kft.

Adományokat az egyházközség
OTP 11703006-20013365 számlaszámára várunk.